

PRIROČNIK

za zagotavljanje dostopnosti in enakih možnosti

vsem osebam v sodnih in drugih postopkih

Ta priročnik o oviranosti je razvil PIC - Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja v okviru projekta „Vključevanje in dostop do sodnega varstva za obdolžence z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi“ (*ENABLE - 101056701 - JUST-2021-JACC*). Namen projekta je spodbujati dostop do pravnega varstva in zagotavljanje pravičnejših kazenskih postopkov za obdolžence z intelektualno in psihosocialno oviranostjo v osmih državah EU.¹

Avtorji

Ana Bajt, Katarina Bervar Sternad

Raziskovalna skupina

Ana Bajt, Katarina Bervar Sternad

Kontakti v Sloveniji

PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja

PIC – Legal centre for the protection of human rights and the environment

<https://pic.si/>

Kontakti koordinatorja projekta

Validity Foundation – Mental Disability Advocacy Centre

Impact Hub, Milestone Institute

Budapest, Wesselényi utca 17.

1053 Budapest, Hungary

E-poštni naslov: validity@validity.ngo

Datum publikacije

Avgust, 2024

Podatki o viru financiranja

ENABLE – 101056701

FORUM
Human Rights

Plena
inclusión

Co-funded by
the European Union

¹ <https://validity.ngo/projects-2/enabling-inclusion-and-access-to-justice-for-defendants-with-intellectual-and-psychosocial-disabilities/>

Priročnik (t. i. bench book)² je namenjen informiranju vseh, ki prihajajo v stik z ljudmi z oviranostjo v sodnih in drugih postopkih. Namenjen je zagotavljanju dostopnosti postopkov ljudem z oviranostjo ter enakopravne in enakovredne obravnave s strani uradnih organov. V splošnem si prizadeva zagotavljati dostop do pravnega varstva oseb z oviranostjo ter vsebuje praktične informacije in smernice za delo in sporazumevanje.

Priročnik je pripravljen na podlagi naslednjih primarnih virov:

- [Equal Treatment Bench Book](#) (Courts and Tribunal Judiciary, the UK);
- [Disability Access Bench Book](#) (Judicial College of Victoria, Australia);
- Model Disability Bench Book (ENABLE project, International Commission of Jurists)
- Support of victims with disabilities – Introductory training of trainers (TOT), Manual for trainees (Sandra Marques in dr. Sigal Haimov);
- Strokovna izhodišča za obravnavo nasilja nad osebami z oviranostmi (Sonja Žugič, mag. Marjana Milek, Gabrijela Čoklc, Katarina Tinauer, neizdano gradivo);
- Pod katerim drevesom si ju videl? (Janko Marinko).

Dokument je dinamične narave in se lahko spreminja ter občasno dopolnjuje glede na potrebe in možnosti za izboljšave. Uporabniki tega dokumenta lahko k priročniku prispevajo na način, da svoje komentarje in predloge posredujejo na elektronski naslov koordinatorja priprave priročnika, tj. PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja: pic@pic.si.

Dokument je prilagojen slovenski zakonodaji in kontekstu.

TABLE OF CONTENTS

Izhodišča priročnika in izrazoslovje	6
1. O PRIROČNIKU	10
1.1. Komu je ta priročnik namenjen?.....	11
1.2. Kakšen je doprinos priročnika?.....	12

² V mnogih državah anglo-saškega prava, vključno z Združenim kraljestvom, ZDA in Avstralijo, imajo sodni priročniki (t. i. bench books) pomembno vlogo v sodnih in drugih postopkih, saj predstavljajo praktično orodje za dostop do informacij osebami, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, in osebami z oviranostjo samim.

1.3.	Metodologija.....	12
2.	O OVIRANOSTI.....	15
2.1.	Ovire, s katerimi se srečujejo osebe z oviranostjo v pravosodnem sistemu...15	
2.1.1.	Fizične ovire pri sodelovanju v postopkih	16
2.1.2.	Komunikacijske in informacijske ovire	16
3.	OSEBE Z OVIRANOSTJO, KAZNIVA DEJANJA IN VIKTIMIZACIJA ...	19
3.1.	Ovire pri zaznavi	19
3.2.	Ovire pri prijavi kaznivega dejanja	19
4.	PREPOZNAVANJE STISKE.....	23
5.	SPLOŠNA NAČELA PRI KOMUNIKACIJI	26
6.	PRAKTIČNE SMERNICE ZA KOMUNIKACIJO	29
6.1.	Splošne smernice.....	29
6.2.	Smernice glede izrazoslovja.....	31
6.3.	Načrtovanje pogovora*.....	32
6.4.	Smernice v času pogovora.....	35
6.5.	Smernice glede dokumentacije.....	40
6.6.	Spomin	40
7.	PRAVNI OKVIR: DOLŽNOST IZVAJANJA POSTOPKOVNIH	
PRILAGODITEV		43
8.	Komunikacija z različnimi ciljnimi skupinami	48
8.1.	Komunikacija z gluhi in naglušni.....	48
8.2.	Komunikacija s slepimi in slabovidnim.....	53
8.3.	Komunikacija z osebami z gluhoslepoto.....	56
8.4.	Govorjeni lahki jezik in lahko branje.....	60
8.4.1.	Govorjeni lahki jezik	60
8.4.2.	Lahko branje.....	64
8.5.	Nadomestna in dopolnilna komunikacija	67
9.	ZAKLJUČEK	73
10.	PRILOGE	75
10.1.	Priloga 1: Miti in napačne predstave o osebah z oviranostjo.....	75
10.2.	Priloga 2: Kontrolni seznam za strokovnjake s področja kazenskega pravosodja, ki v kazenskih postopkih delajo z obdolženci z intelektualno in psihosocialno oviranostjo.....	77
10.3.	Priloga 3: Shematski algoritem ocenjevanja potreb in zagotavljanja prilagoditev med kazenskim postopkom (vodnik po korakih).....	79
10.4.	PRILOGA 4: OVIRANOST SKOZI PRIZMO MEDICINSKEGA MODELA IN DIAGNOSTIKE	80
10.5.	Oblike nasilja nad osebami z oviranostjo.....	108
10.6.	Priloga 5: Področne organizacije in institucije.....	111

10.7. Priloga 6: Dodatno branje	114
---------------------------------------	-----

Izhodišča priročnika in izrazoslovje

Oviranost je mogoče razumeti skozi različne modele. Najpogostejši modeli za razumevanje oviranosti so **medicinski model**, **socialni model** in **model človekovih pravic**.

Medicinski model. Medicinski model v ospredje postavlja medicinsko diagnozo in ne posameznika. Pozoren je na posameznikove nezmožnosti ali neuspehe, poškodbe in omejitve.³ V okviru medicinskega modela na oviranost gledamo kot na prikrajšanost, ki osebi preprečuje izpolnjevanje vlog, "normalnih" za njeno starost, spol, družbene in kulturne okoliščine.⁴ Pri tem modelu tudi predpostavljamo, da vemo, kdaj oseba potrebuje pomoč in kakšno pomoč potrebuje.⁵

Socialni model. Pri tem modelu predpostavljamo, da je oviranost socialni konstrukt in da je družba tista, ki posamezniku z neko obliko oviranosti postavlja ovire in omejitve.⁶ Osredotoča se predvsem na družbene spremembe v odnosu do invalidnosti in ne na samo rehabilitacijo posameznika. Ta model razlikuje med poškodbo, ki je "del" osebe, in oviro, ki je posledica družbe in omejitev znotraj nje.⁷ Na ta način je socialni model nasproten medicinskemu.

Model človekovih pravic. Pri tem modelu se na invalidnost gleda skozi prizmo človekovih pravic in enakopravnosti. Mednarodna konvencija o pravicah invalidov sicer podpira socialni model, ga pa nadgrajuje z modelom človekovih pravic, ki zagovarja stališče, da je oviranost naravni del človeške raznolikosti, ki jo je treba spoštovati in podpirati v vseh njenih oblikah. Osebe z oviranostjo imajo tako enake pravice kot vsi drugi v družbi.⁸ Odbor za pravice invalidov od leta 2018 poziva Slovenijo, da medicinski model zamenja z modelom človekovih pravic.⁹

Osebe z oviranostjo v večini zagovarjajo socialni model oviranosti in model človekovih pravic. Temu prav tako sledi priročnik. Zagovarja in temelji na usmeritvah socialnega modela in modela človekovih pravic, saj verjame, da se je pomembno osredotočiti na nedostopnost okolja (tj. komunikacije, procesov, prostora), ki povzroča oviranost, ter enakopravnosti, in ne na medicinsko diagnozo posameznika.

³ Ule, M. (2013). Identitetni izzivi in družbene izkušnje študentov in študentk z ovirami. Družboslovne razprave, 29 (74), 7–23.

⁴ Moravec Berger, D. (1997). Mednarodna klasifikacija okvar, prizadetosti in oviranosti. Priročnik za klasifikacijo posledic bolezni. Inštitut za varovanje zdravja RS, Inštitut RS za rehabilitacijo.

⁵ <https://psihologijadela.com/2022/03/21/kaj-pa-ko-oseba-potrebuje-prilagoditev-delovnega-mesta/>

⁶ <https://psihologijadela.com/2022/03/21/kaj-pa-ko-oseba-potrebuje-prilagoditev-delovnega-mesta/>

⁷ <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/365/686/7941>

⁸ <https://www.daru.org.au/how-we-talk-about-disability-matters/introducing-the-human-rights-model-of-disability#:~:text=The%20human%20rights%20model%2C%20as,as%20everyone%20else%20in%20society>

⁹ 5. točka Sklepnih ugotovitev Odbora:

<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Invalidi/Konvencija/Sklepne-ugotovitve-uvodnega-porocila-Odbora-za-pravice-invalidov.pdf>; Murgel, Jasna: Varstvo pravic oseb z invalidnostjo, GV založba, Ljubljana 2020.

S tem namenom se v priročniku uporablja termin “oseba z oviranostjo” in ne “oseba z invalidnostjo” ali “invalid”, saj ta termina v večji meri sledita medicinskemu modelu oviranosti, ki je po mnenju avtorjev priročnika zastarel in izključujoč.¹⁰ Pri sklicevanju na osebe z oviranostjo slovenska zakonodaja v veliki meri še vedno uporablja termin “invalid”.

Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI) osebe z oviranostjo opredeli tako:

“Invalidi so osebe z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi in senzoričnimi okvarami ter motnjami v duševnem razvoju, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo, da bi enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi.”¹¹

Pravni terminološki slovar pa osebe z oviranostjo opredeli na drugačen način:

“Invalid: oseba s trajno prirojeno ali pridobljeno telesno ali duševno motnjo, ki je ni mogoče odpraviti z zdravljenjem z medicinsko rehabilitacijo, in je delno ali popolno nezmožna za izobraževanje, delo ali samostojno življenje, zaradi česar ji je priznan poseben pravni položaj.”¹²

Ta opredelitev je primer razumevanja oviranosti po medicinskem modelu. Po drugi strani pa definicija ZIMI prepoznava potrebo po razumevanju oviranosti skozi prizmo družbe ter ovir, ki jih ta zaradi svoje nedostopnosti predstavlja, ter z vidika človekovih pravic, saj zagovarja stališče enakopravnosti. Po drugi strani se v besedilu ZIMI še vedno uporablja termin “invalid” in ne “oseba z oviranostjo”, ki velja za družbeno bolj vključujoč termin.¹³

Čeprav zakonodaja in politike dosledno uporabljajo termin “invalid”, to še ne opravičuje uporabe izraza, ki je lahko za posameznike žaljiv ali jih stigmatizira. Uporaba ustreznih izrazov v postopku lahko pripomore k boljši vključenosti oseb z oviranostjo v sodnih in drugih postopkih.

→ **Četudi se v zakonodaji, politiki in praksi v Sloveniji uradno uporablja termin “invalid”, v tem priročniku zagovarjamo uporabo termina “oseba z oviranostjo” v postopku pred uradnimi in drugimi organi.**

¹⁰ Nekateri strokovnjaki družbenih ved in nekatere področne organizacije pri izrazu “invalid” občutijo negativno konotacijo, kar utemeljujejo z etimologijo besede (lat. *invalidus* pomeni “nemočen, bolehen”, glej iztočnico “invalid” v [Slovenskem etimološkem slovarju](#)) ter s tem, da gre za izvorno medicinski pojem, ki se osredotoča predvsem na posameznikove fizične sposobnosti in na njegovo zmožnost za delo (glej npr. spletno stran Društva za nenasilno komunikacijo in spletno stran YHD – [Društva za teorijo in kulturo hendikepa](#)). Kot zamenjava za termin “invalid” se poleg termina “oseba z oviranostjo” pojavljajo tudi številni drugi izrazi, in sicer “hendikepirana oseba”, “oseba z oviro”, “oseba s posebnimi potrebami” (povzeto po <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/invalid>).

¹¹ 3(1) člen, ZIMI.

¹² Pravni terminološki slovar (<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarj/pravni/iskalnik?iztocnica=invalid>).

¹³ Poleg termina “invalid” so v slovenski zakonodaji in drugih uradnih besedilih prisotni še drugi izrazi, ki dandanes veljajo za zastarele in neustrezne. Npr. izraz “nebogljenost” (18.a člen Zakona o kazenskem postopku; angleškem prevodu “disability”), ki je lastnost nebogljenega človeka. Nebogljenega človeka Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje kot osebo, “ki si ne more, ne zna pomagati”.

→ O uporabi termina vprašajte osebo samo.

→ O uporabi termina vprašajte področne organizacije.

01

O PRIROČNIKU

1. O PRIROČNIKU

Na ravni Evropske unije se ocenjuje, da ima približno četrtnina odraslih prebivalcev Evrope oziroma 87 milijonov ljudi eno od oblik oviranosti.¹⁴ Medtem ko se ocenjuje, da je med vsemi prebivalci EU, vključno z otroki, več kot 15 odstotkov oseb z oviranostjo, se številka v primeru Slovenije giblje med 12 in 13 odstotki.¹⁵

Kljub premikom na področju odnos družbe do oseb z oviranostjo še vedno temelji na visoki stopnji stigmatizacije in predsodkov, predvsem zaradi nepoznavanja problematik, s katerimi se osebe z oviranostjo srečujejo dnevno. Čeprav mednarodni, evropski in nacionalni zakonodajni okviri v različnih merah varujejo procesne pravice oseb z oviranostjo na različnih področjih življenja, je uresničevanje teh pravic in dostop do pravnega varstva v praksi še vedno omejen. Vzrok za to predstavljata tako pomanjkljivo informiranje oseb z oviranostjo o njihovih pravicah kot tudi manko informacij o osebah z oviranostjo, s katerimi razpolagajo zaposleni v pravosodju, na policiji, v socialnem delu ... Zaposleni namreč niso vedno seznanjeni s konceptom oviranosti, raznolikostjo komunikacije in prilagoditvami, ki so potrebne za osebe z oviranostjo za zagotavljanje dostopnosti okolja v praksi.

V življenju se osebe z oviranostjo srečujejo z različnimi ovirami na različnih področjih, vključno z dostopom do informacij, storitev, prevoza in prostorov. Dejavniki, ki povzročajo oviranost, so lahko politične in institucionalne narave, ovire zaradi odnosa ljudi in družbe do oviranosti, komunikacijske ovire ter fizične ali prostorske ovire, npr. fizična dostopnost zgradb. Primer so lahko javne institucije, npr. sodišča (ali v splošnem pravosodni sistem), kjer se ljudje zaradi narave, vsebine, strukture in prostorov dela lahko počutijo ovirani.

Čeprav se vse osebe z oviranostjo soočajo z ovirami pri dostopu do pravnega varstva, so **zlasti posamezniki s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami lahko močno izključeni iz sodelovanja v sodnih postopkih**. Številni so tudi prisilno zdravljeni in/ali institucionalizirani, tudi brez njihove privolitve, včasih za daljše časovno obdobje in v razmerah, ki niso le škodljive za njihovo zdravje, ampak bi se lahko obravnavale kot mučenje in ponižujoče ravnanje v skladu z mednarodnim pravom.¹⁶

V številnih državah članicah EU pristop kazenskopravnega sistema do storilcev kaznivih dejanj na splošno temelji na cilju čim strožjega kaznovanja storilcev kaznivih dejanj. **Tudi pristop do oseb z oviranostjo temelji na visoki stopnji stigmatizacije in predsodkov tako v družbi na splošno kot pri pravosodnih organih** ter predstavlja pomembno oviro za dostop do pravnega varstva za obdolžence z oviranostjo.¹⁷

¹⁴ <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/disability-eu-facts-figures/>

¹⁵ S. Murgel: Socialna varnost oseb z invalidnostjo v Republiki Sloveniji – ali je zagotovljeno varstvo pred revščino? (2022) Socialna država in revščina, Univerza v Mariboru.

¹⁶ Model Disability Bench Book (ENABLE project, International Commission of Jurists)

¹⁷ Model Disability Bench Book (ENABLE project, International Commission of Jurists)

Ljudem, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, je položaj oseb z oviranostjo včasih neznan – težko jim je razumeti okoliščine, ki opredeljujejo osebe z oviranostjo, in se nanje ustrezno odzvati. Na splošno primanjkuje tudi znanj, izobraževanj in usposabljanj o pravicah oseb z oviranostjo v teoriji in praksi.

Namen tega priročnika je zapolniti to vrzel.

Priročnik vsebuje praktične smernice za delo in komunikacijo z osebami z oviranostjo v predkazenskih, kazenskih, civilnih in drugih postopkih. Namenjen je osebam, ki delujejo na različnih področjih in se pri svojem delu posredno ali neposredno srečujejo z osebami z oviranostjo. V splošnem si prizadeva za zagotavljanje dostopa do pravnega varstva in enakopravne obravnave oseb z oviranostjo v sodnih in drugih postopkih. Z uporabo priročnika lahko zaposleni v pravosodju, na policiji, na področju socialnega dela in drugje učinkovito doprinesejo k večji dostopnosti postopkov, institucij in okolij za osebe z oviranostjo.

1.1. Komu je ta priročnik namenjen?

Priročnik je primarno namenjen vsem v pravosodju, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo. To so:

- sodniki;
- tožilci;
- odvetniki;
- sodni izvedenci;
- sodni tolmači;
- poravnalci v kazenskih zadevah;
- pravosodni policisti;
- drugi zaposleni na sodiščih in drugih pravosodnih organih (npr. služba za podporo oškodovancem, zapisnikarji);
- varnostniki.

Uporaben je lahko tudi za druge, ki prihajajo v stik s sodnimi in drugimi postopki pred uradnimi organi. To so:

- policisti;
- strokovni delavci in sodelavci v socialnem varstvu;
- zdravstveni delavci in zdravstveni sodelavci;
- delavci, zaposleni v vzgojno izobraževalnih zavodih;
- udeleženci vzgojno izobraževalnih procesov;
- strokovni delavci v nevladnih organizacijah;
- drugi zaposleni v državni upravi in drugih državnih organih.

Poleg navedenih poklicev je lahko priročnik uporaben tudi za splošno javnost, saj se prav vsi dnevno srečujemo z oviranostjo ali osebami z oviranostjo.

1.2. Kakšen je doprinos priročnika?

Ne gre za to, da bi morali biti do oseb z oviranostjo “prijazni in sočutni”. To je pokroviteljsko. Pomembno je, da lahko udeleženci postopka, ki imajo oviranost, polno sodelujejo v sodnem postopku – kot stranke, oškodovanci, obdolženci, priče, odvetniki in v drugih vlogah. Primerne prilagoditve¹⁸ in upoštevanje potreb oseb z oviranostjo niso oblika favoriziranja ali pristranskosti, temveč del spoštovanja razlik med ljudmi in potrebe po zagotavljanju enakih pogojev za udeležbo v postopku.

Spoštovanje avtonomije in zagotavljanje postopkovnih prilagoditev osebam z oviranostjo predpisujejo zakonske določbe na mednarodni, evropski in nacionalni ravni, ki so zavezujoče za državne organe, uradnike in druge.¹⁹ Ta priročnik vsebuje smernice za uresničevanje teh določb v praksi.

Poleg tega predstavlja vir informacij o klasifikaciji različnih tipov oviranosti in diagnostiki. Četudi priročnik zagovarja razumevanje oviranosti skozi prizmo socialnega modela, del priročnika vsebuje informacije o klasifikaciji in različnih tipih (diagnosticirane) oviranosti (npr. ADHD, motnje avtističnega spektra,...). Na ta način se osebe, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, lahko informirajo o diagnostiki osebe, ki izhaja iz spisa/zdravstvene kartoteke.²⁰

Doprinos priročnika je torej zapolniti vrzel manka znanja na tem področju v Sloveniji.

Za lažje sledenje smernicam so te oštevilčene.

1.3. Metodologija

Priročnik je nastal v sklopu projekta *ENABLE – Vključevanje in dostop do sodnega varstva za obdolžence z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi (101056701 – ENABLE – JUST-2021- JACC)*. Čeprav se projekt ENABLE osredotoča na položaj obdolžencev z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi v kazenskih postopkih, smo se z namenom

¹⁸ “Primerna prilagoditev pomeni potrebne zakonodajne, upravne in druge ukrepe, ki ne nalagajo nesorazmernega bremena, kadar so v posameznem primeru potrebni, da se invalidom na enaki podlagi kot drugim zagotovi uživanje ali uresničevanje pravic in svoboščin”, pravi tretji odstavek 3. člena Zakona o izenačevanju možnosti invalidov.

¹⁹ Za pregled področne zakonodaje glej sekcijo [Zakonodajni okvir](#).

²⁰ Obenem je treba poudariti, da je razumevanje posameznika skozi splošno diagnostiko pomanjkljivo. Diagnostika lahko sicer služi kot referenca – kot orodje za lastno predhodno informiranje o diagnozi na sploh – vendar pa na podlagi diagnostike same ne sme priti do preuranjenih zaključkov ali predpostavk o posamezniku. Posamezniki z isto diagnozo so si med seboj lahko zelo različni.

01 O PRIROČNIKU

priprave priročnika, ki bo relevanten za slovenski prostor, odločili njegov obseg razširiti, da vsebuje obravnavo oseb z oviranostjo na sploh ter ne zgolj v vlogi obdolženca. Prav tako se priročnik ne osredotoča le na kazenske, temveč tudi na druge sodne in druge postopke.

Z namenom priprave priročnika, ki temelji na izkušnjah oseb, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, je bila oblikovana delovna skupina, ki spremlja in informira vsebino priročnika. Vsebina priročnika temelji na informacijah, zbranih na podlagi primarnih in sekundarnih virov (Bibliografija), ter informacijah, ki so jih posredovali udeleženci delovne skupine in širše:

Aleksandra Jeličić;
Ana Bajc;
Ana Jeran;
Ana Lavrenčič
Andreja Škorjanc Marinč;
Anja Verovšek;
Barbara Šegula Škoberne;
Bojan Mord;
Gabriela Čoklc;
Katarina Tinauer;
Marjana Kenda;
Marjana Milek Ogrinc;
Mateja Drljepan;
Mihaela Nena Vovk;
Mirjam Kline;
dr. Nataša Dernovšček Hafner;
Neža Miklič;
Nina Mager
Polona Car Djurić;
dr. Sanja Cukut Krilić;
Saša Lesjak;
dr. Simona Gerenčer
Sonja Žugič;
Tatjana Knapp;
Zoran Stankić Rupnik.

Za sodelovanje se vsem navedenim in tudi drugim, ki so s svojimi komentarji in mnenji pripomogli k pripravi priročnika, toplo zahvaljujemo.

02

O OVIRANOSTI

2. O OVIRANOSTI

Zaradi neprilagojenosti okolja potrebujejo osebe z oviranostjo različne prilagoditve, ki omogočajo njihovo delovanje, komunikacijo in delo v določenem kontekstu. Potrebe po prilagoditvah in naravo prilagoditve pa velja opredeliti na ravni posameznika, skupaj s posameznikom.²¹

Osebe z oviranostjo niso homogena skupina ljudi, niti niso enaki znotraj "iste" diagnostike oviranosti. Osebe z intelektualno oviro imajo, denimo, različne komunikacijske potrebe in potrebe pri (samostojnem) delovanju.

→ Podporo je treba prilagoditi potrebam posameznika.

→ Potreb posameznika ne bo povedala diagnoza, temveč človek sam.²²

Poleg tega ne gre za vprašanje, ali posameznik ustreza pravni opredelitvi oviranosti (invalidnosti) ali ne.²³ Namen tega priročnika je informiranje in zagotavljanje primernih prilagoditev vsem posameznikom z oviranostjo. Človekove pravice pa veljajo biti zagotovljene vsem ljudem (ne glede na njihov status).

2.1. Ovire, s katerimi se srečujejo osebe z oviranostjo v pravosodnem sistemu²⁴

Zaradi nedostopnosti okolja se osebe z oviranostjo soočajo z različnimi fizičnimi in prostorskimi ovirami, ovirami ekonomske narave in informacijskimi ter komunikacijskimi ovirami. Tako je predvsem v institucionalnih okoljih, med drugim v pravosodnem sistemu. Uporabnike je lahko tudi strah uradnih postopkov in prostorov (npr. sodišč, policijskih postaj), brez ustrezne komunikacije in primernih prilagoditev pa imajo težave pri razumevanju in sodelovanju v postopku.²⁵ Kot kažejo izkušnje številnih oseb z oviranostjo, so v procesu uveljavljanja svojih pravic v sodnih in drugih postopkih zaradi ovir in nedostopnosti tudi večkrat sekundarno viktimizirani.

Čeprav se osebe z oviranostjo s preprekami pri dostopu do pravosodja srečujejo na sploh, se s hudo izključenostjo iz sodelovanja v uradnih postopkih soočajo zlasti posamezniki s

²¹ <https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59213.htm>

²² CSD_Smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo).

²³ V slovenski zakonodaji ni enotne definicije oviranosti. Opredelitve oviranosti (tj. "invalidnosti" po slovenski zakonodaji) so razdrobljene v več zakonih, pri čemer vsak zakon osebe z oviranostjo opredeljuje drugače in jim zagotavlja različne pravice, ugodnosti in storitve. Da bi bile osebe z invalidnostjo upravičene do katerekoli storitve ali ugodnosti, morajo izpolnjevati posebne pogoje, predpisane v posameznem zakonu, ki ureja posamezno pravico. Splošno načelo je, da mora biti oseba priznana kot ali pridobiti status invalida na podlagi enega od zakonov, da lahko uveljavlja določene pravice.

²⁴ <https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59216.htm>

²⁵ <https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59212.htm>

psihosocialnimi in intelektualnimi oviranostmi – predvsem zaradi predsodkov, stigmatizacije in manka informiranosti oseb, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo.

Ob stiku z uradnimi organi in institucijami lahko oseba z oviranostjo naleti na različne fizične in komunikacijske ovire, ki ovirajo njen dostop do prostorov in enakopravne obravnave. V nadaljevanju so naštetе nekatere od ključnih ovir.

2.1.1. Fizične ovire pri sodelovanju v postopkih

Osebe z oviranostjo se lahko v kontekstu sodnih in drugih uradnih postopkov soočajo z različnimi fizičnimi in prostorskimi ovirami. Te vključujejo:²⁶

- parkirišča pred uradnimi stavbami, ki jih ni ali niso ustrezna;
- vstop v uradno zgradbo, ki je nedostopen (npr. ograje, klančine, oznake, talne obloge);
- notranjost uradnih prostorov, ki ni prilagojena sodobnemu času (npr. stranišča, stopnišča, dvigalo, majhni hodniki, vrata);
- ureditev sodne dvorane (npr. nedostopnost prostora za pričanje z invalidskim vozičkom, nemožnost premikanja stolov, neprimeren prehod skozi vrata sodne dvorane);
- akustičnost sodne dvorane (npr. hrup, nezmožnost slišanja obvestil in informacij v postopku), uporaba mikrofонов, manko pijače – voda).

Te ovire lahko prav tako povzročijo, da ljudje na obravnave zamudijo ali so zaradi nastale situacije in nedostopnosti okolja in prostorov še dodatno vznemirjeni. Fizične ovire lahko tako privedejo tudi do psiholoških ovir.

2.1.2. Komunikacijske in informacijske ovire

Prisotne so lahko tudi ovire pri komunikaciji in dostopu do informacij. Ovire so lahko prisotne v zvezi z naslednjimi vidiki komunikacije:²⁷

- uporaba strokovnih izrazov (npr. citiranje členov zakona, pravni žargon);

²⁶ <https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59218.htm>

²⁷ <https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59219.htm>

02 O OVIRANOSTI

- oblika, v kateri so informacije podane (npr. velikost pisave, oblika besedila in zapisa);
- izražanje potrebe po pomoči pri komunikaciji in zagotavljanje komunikacijske pomoči, ko so potrebe prepoznane (npr. med zaslišanji);
- komunikacijska oprema (npr. prisotnost induktivne/slušne zanke);
- podporne strukture, ki bi pomagale pri razumevanju načinov delovanja sodišč in sodnih postopkov (npr. Služba za podporo oškodovancem).
- zagotavljanje informacij o pravicah oseb v postopku in dolžnostih sodišč in drugih področij pravosodnega sistema (npr. nepoznavanje pravice do pravnega zastopanja in brezplačne pravne pomoči);
- zaupnost komuniciranja (npr. z odvetniki na sodišču, manko zasebnosti v dvorani za zaslišanje);
- sprejemanje odločitev z razumevanjem;
- zagotavljanje časa za komunikacijo v postopku (npr. posvetovanje z odvetnikom ali podpornimi osebami tekom sodne obravnave).

Obenem je poleg poznavanja ovir, s katerimi se srečujejo osebe, pomembno razmisliti o neravnovesju moči, ki nastane med udeleženci in zaposlenimi zaradi fizičnih in komunikacijskih ovir, ter družbene predpostavke in predsodke, ki obstajajo glede verodostojnosti in zanesljivosti pričevanja oseb z oviranostjo.

03

**OSEBE Z OVIRANOSTJO,
KAZNIVA DEJANJA IN
VIKTIMIZACIJA**

3. OSEBE Z OVIRANOSTJO, KAZNIVA DEJANJA IN VIKTIMIZACIJA

3.1. Ovire pri zaznavi

Pri obravnavi nasilja nad osebami z oviranostjo se je dobro osredotočiti na:

- prikrite oblike nasilja nad ljudmi z oviranostjo;
- dejstvo, da ljudje z oviranostjo dejanj, ki jih nad njimi izvaja povzročitelj, večkrat ne prepoznajo kot nasilje;
- dejstvo, da ljudje z oviranostjo večkrat ne premorejo oziroma ne poznajo besed, s katerimi bi poimenovali izkušnje nasilja;
- dejstvo, da ljudje z oviranostjo večkrat nimajo izkušnje govoriti v svojem imenu, se zavzeti zase, sprejemati odločitev o svojem življenju;
- dejstvo, da nasilje nad njimi zelo pogosto izvajajo osebe, ki naj bi zanje skrbele, in da se te zelo pogosto sami predstavljajo kot žrtve, saj skrbijo za njih;
- dejstvo, da po prijavi večkrat ostajajo v istem okolju s storilci in da se tako lahko zanje razmere še dodatno poslabšajo (z več zornih kotov so prepleteni s storilci in ne razumejo, kaj se sedaj dogaja).

3.2. Ovire pri prijavi kaznivega dejanja

Raziskave kažejo, da večina žrtev nasilnih kaznivih dejanj ne prijavi. V primeru Evrope se odstotek neprijavljenih kaznivih dejanj giblje okoli 64 %, v primeru Slovenije pa je ta odstotek še višji, in sicer 74 %.²⁸ Še redkeje kaznivo dejanje prijavijo osebe z oviranostjo. Prav tako je majhna pogostost naznanitve kaznivega dejanja zoper osebo z oviranostjo s strani druge osebe.

Večkrat se vedenje težko prepozna kot nasilje, ko gre za osebo z oviranostjo, saj se osebo "dojema" drugače. Prav tako primeri iz prakse kažejo na neprimerne reakcije okolja.

PRIMER Oseba z oviranostjo je strokovni delavki povedala za spolno nasilje, ki ga je doživela. Strokovna delavka je osebo po izpovedi vprašala, zakaj med dejanjem ni

²⁸ European Union Agency For Fundamental Rights, Nasilje nad invalidnimi otroki: zakonodaja, politika in programi v EU.

kričala in s tem okolico opozorila na nasilje. Tak odziv kaže na nepoznavanje problematike, saj se žrtve nasilja na tak način večkrat ne zmorejo odzvati ali pa ne vedo, da bi bil tak odziv lahko primeren/v pomoč.

PRIMER Med izpovedjo je psihologinja prijaviteljici zatrjevala, da si "rada izmišljuje" in tako dvomila v njeno izpoved. Prijaviteljica pa je morala psihologinjo med izpovedjo prepričevati, "da ima dokaze" za storjeno dejanje.

Ovire pri prijavljanju kaznivih dejanj s strani oseb z oviranostjo vključujejo:

- dvom, da jim ne bi verjeli;
- sram ob podaji prijave in strah, da bi drugi izvedeli za zlorabo;
- ekonomska in socialna odvisnost od povzročiteljev (npr. pri prevozu, komunikaciji);
- čustvena odvisnost od povzročiteljev (npr. jih imajo radi, so jim naklonjeni);
- strah pred povračilnimi ukrepi ali maščevanjem;
- nepoznavanje postopkov prijave;
- strah pred postopki in organi (npr. policijo lahko razumejo kot organizacijo, ki bo kaznovala njih in ne kot obliko pomoči, saj jim je kot takšna lahko tudi predstavljena);
- kultura normaliziranja zlorab;
- strah pred izgubo skrbništva nad otroki;
- ne prepoznavanje ravnanja kot zlorabe s strani žrtve (nimajo vedenja, znanja o tem, da je to, kar se jim je zgodilo, kaznivo dejanje);
- kaznivo dejanje se jim ne zdi vredno prijave;
- prijavitelji za zlorabo krivijo sami sebe (npr. storilec jim daje vedeti, da so zlorabo krivi sami).

Vzroki za ne prijavo so pri ljudeh z oviranostmi pogosto socialna izolacija, šibka socialna mreža, občutek nemoči, nezmožnost komuniciranja z okoljem, strah pred nesporazumom in nerazumevanjem, slabe izkušnje v preteklosti, odvisnost od pomoči storilca itd.²⁹

²⁹ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo).

Osebe z oviranostjo se lahko z ovirami srečujejo tudi pri naznanitvi ali prijavi kaznivega dejanja uradnim osebam. Lahko dvomijo v to, da jih bodo zaščitili, ali pa jih je strah, da jim pri prijavi ne bodo verjeli.

Strokovne službe lahko ob prejemu informacije o kaznivem dejanju ravnajo diskriminatorno ali nepravilno. Osebi z oviranostjo lahko ne verjamejo ali je ne jemljejo resno, ne prepoznajo in ne zabeležijo njene oviranosti (ranljivosti). Ne zabeležijo potreb po primernih prilagoditvah, dokazov ne zbirajo na ustrezen način ali menijo, da so osebe z oviranostjo neverodostojne priče.

Zaradi takšnih ovir in odnosa lahko do prijave in obravnave kaznivega dejanja ne pride ali pa primer suma kaznivega dejanja ne dočaka sodne obravnave. **Neustrezne predstave, neznanje, strah, kako pristopiti k človeku z oviranostjo, in pomanjkanje ustreznih oblik podpore vplivajo na prepoznavanje nasilja nad ljudmi z oviranostjo. Prav tako vplivajo na samo obravnavo nasilja.** Zato veliko nasilja nad ljudmi z oviranostjo ostane skritega, neprepoznavnega, neprijavljenega, neraziskanega in nekaznovanega.³⁰

³⁰ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo).

04

PREPOZNAVANJE STISKE

4. PREPOZNAVANJE STISKE

Od oseb, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, se ne pričakuje, da bodo diagnosticirali oviranost posameznika. Težko je ugotoviti, ali ima oseba dolgoročneje težave z duševnim zdravjem ali pa je preprosto pod stresom in se počuti neprijetno v kontekstu uradnih postopkov (npr. sodišča). Oseba se lahko zdi nespoštljiva, težavna, nedosledna v svojem govoru ali tako kot da ne govori resnice, vendar so ti vtisi lahko napačni. Uporaba alkohola ali drog lahko njeno vedenje še poslabša.

Vseeno pa je ključnega pomena ugotoviti potrebo po prilagoditvah postopka, dela in komunikacije v primeru oseb, ki to potrebujejo.

Kot izhaja iz priporočila Evropske komisije za primer osumljenih oseb ali obdolžencev je bistvenega pomena

“da se za osebo, ki je osumljena ali obdolžena v kazenskem postopku, nemudoma ugotovi, ali je ranljiva, in da se ji prizna ustrezen status. V ta namen bi morali policija, organi kazenskega pregona ali sodni organi opraviti začetno presojo. Pristojni organi bi morali imeti tudi možnost pozvati neodvisnega strokovnjaka, naj preuči stopnjo ranljivosti, potrebe ranljive osebe in ustreznost vseh sprejetih ali predvidenih ukrepov zoper ranljivo osebo.”³¹

Naslednje vedenje lahko kaže na to, da je oseba v stiski:

- Izogiba se očesnemu stiku.

PRIMER: Ne silite v osebo, ne vztrajajte, da vas gleda. Če se vam zdi to primerno, jo povabite, naj vas pogleda, naj vam pomaga, naj vam pride nasproti. Ob tem imejte mehak izraz na obrazu. Ton glasu naj bo prav tako mehak.

- Pomanjkanje energije; človek se zdi zelo počasen, skoraj “izklopljen” in prazen.
- Zelo nemiren, nervozen, močno diha in se znoji.
- Zelo čustven in joče.
- Zelo negativno govori o sebi.
- Izkazovanje in govorjenje o sebi z veliko mero hvalevrednosti.
- Neskladno se smeji.

³¹ Evropska Komisija, Priporočilo komisije z dne 27. novembra 2013 o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku, odstavek 6

04 PREPOZNAVANJE STISKE

- Težko hitro ali jedrnato odgovarja na vprašanja z odgovori “da” ali “ne”.
- Zelo hitro govori in se spušča v pogovore, čeprav mu ni bilo postavljeno vprašanje.
- Govorjenje ni smiselno, je zmedeno ali nedosledno.
- Razgleduje se po sobi in se zdi, da ne posluša.
- Pozabi, kaj je pravkar povedal ali govoril.
- Se pogovarja sam s seboj ali je videti raztresen.
 - PRIMER: Govorite počasi in umirjeno. Povejte, da imate čas. Ignorirajte smeh, ki se vam ne zdi usklajen.
- Prihajanje na sodišče neprimerno oblečeno ali neurejenega videza.

Za več informacij o stresu in anksioznosti glej [STRES IN ANKSIOZNOST: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje](#).

Brez ustrezne priprave lahko neznano okolje, formalnost postopka in žargon otežijo razumevanje in dostopnost sodnih in drugih postopkov osebam z oviranostjo. **Za to je treba postopke, delo in komunikacijo prilagoditi potrebam posameznika ter dosledno upoštevati načela in smernice, ki zagotavljajo spoštovanje dostojanstva in človekovih pravic udeležencev v postopku.**

Oseba v postopku ne bi smela biti edina, ki mora zaprositi za prilagoditve. Vse uradne osebe so dolžne proaktivno zagotavljati postopkovne prilagoditve v kolikor opazijo, da bi to lahko bilo potrebno.³²

³² Model Disability Bench Book (ENABLE project, International Commission of Jurists)

05

**SPLOŠNA NAČELA PRI
KOMUNIKACIJI**

5. SPLOŠNA NAČELA PRI KOMUNIKACIJI

V nadaljevanju so povzeta ključna načela za spoštovanje dostojanstva, človekovih pravic in zakonskih določil, ki se tičejo oseb z oviranostjo.

Spoštovanje pravnih standardov. Države imajo, vključno s sodišči in drugimi akterji na področju pravosodja, naložene številne pravne obveznosti, da osebam z oviranostjo zagotovijo dostop do pravnega varstva v okviru zavezujočih pravnih standardov. Nacionalni, regionalni (EU) in mednarodni pravni okvir državnim organom jasno nalaga obveznosti v smeri zagotavljanja primernih prilagoditev osebam z oviranostjo v sodnih in drugih postopkih.

Več o pravnem okvirju v [Poglavju 5: ZAKONODAJNI OKVIR: DOLŽNOST IZVAJANJA POSTOPKOVNIH PRILAGODITEV](#).

Pri uporabi smernic gre v splošnem tudi za uresničevanje ustavnega načela enakosti pred zakonom ter načela univerzalnosti človekovih pravic, ki pomeni, da imajo vsi ljudje enake pravice, zato jih morajo imeti tudi možnost enakopravno uresničevati.

Avtonomija. Osebe z oviranostjo imajo tako kot vsi ljudje pravico do samostojnega odločanja o tem, kdaj, kako in ali sploh bodo sodelovali v določenih postopkih. Osebe, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, morajo zagotoviti, da se v čim večji meri omogoči neodvisno izražanje avtonomije oseb z oviranostjo v vseh postopkih in procesih. Čeprav je spoštovanje avtonomije pomembno za vse osebe, je to še posebej ključno za osebe z oviranostjo, saj je v praksi njihova avtonomija večkrat prezrta in neuveljavljena. Ključno je upoštevanje njihove volje in želja pri postopanjih v zadevah, ki se tičejo njih samih.

Podpora. Temeljno izhodišče mednarodnega prava je, da morajo imeti sodstvo in pravosodni akterji pri vseh interakcijah z osebami z oviranostjo v ospredju cilj zagotoviti, da posamezniki dobijo vso podporo, ki jo potrebujejo za polno in enakopravno sodelovanje v postopkih in procesih. Prav enako lahko velja za druge zaposlene v javnih institucijah in drugje. Ureditve, procesi in postopki, ki skušajo avtonomijo oseb z oviranostjo nadomestiti z odločanjem s strani sodnikov, psihiatrov, družinskih članov ali katerih koli drugih posameznikov ali organizacij, so v temeljnem nasprotju z zagotavljanjem samostojnosti posameznika. Potrebno je stremeti k zagotavljanju podpore pri odločanju, ne k nadomestnem odločanju s strani tretje osebe v imenu osebe z oviranostjo. Kadar zakoni in postopki vseeno predvidevajo nadomestno odločanje, jih je treba razlagati čim ožje ter si obenem prizadevati za spoštovanje stališč, volje in avtonomije oseb z oviranostjo.

Individualnost. Osebe z oviranostjo niso monolitna skupina. Posamezniki se srečujejo z različnimi oviranostmi, ki vplivajo na njihov dostop do informacij, prostorov, pravnega varstva itd. Dve različni osebi, za kateri se zdi, da imata diagnosticirano "enako" oviranost, nimata nujno enakih potreb za zagotavljanje dostopnosti. Poleg tega je lahko oviranost le ena od sestavin posameznikove osebnosti, ki jo sestavljajo tudi spol, rasa, vera, ekonomski položaj, starost itd. Zaradi tega posamezniki diskriminacijo doživljajo na različne načine. Posamezniki imajo različne izkušnje z oviranostjo. Zato osebe, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, ne smejo sprejeti univerzalnega pristopa k zagotavljanju prilagoditev in

podpore, ko gre za določeno “kategorijo” ali diagnozo oviranosti. Takšno ravnanje bi lahko le povečalo ali poglobilo diskriminacijo osebe z oviranostjo, saj sloni na predpostavkah diagnostike in ne na posvetu o posameznikovih potrebah z njim samim.

Enakopravnost in pravično sojenje. Mednarodno pravo ne določa, da osebe z oviranostjo niso odgovorne za svoja dejanja, niti ne zahteva “prizanesljivosti” do njih na podlagi njihove oviranosti. Potrebni pa so ukrepi, ki zagotavljajo enakopravno uresničevanje pravic osebam z oviranostjo. Potrebno je spoštovanje načel pravne države, enakosti pred zakonom ter poštenega sojenja v sodnih in drugih postopkih. Enake možnosti se zagotavljajo na način, da so različni deli družbe in okolja, kot so javne službe, grajeno okolje, blago in storitve, namenjene javnosti, informacije, komunikacije ipd., dostopni vsem, tudi in predvsem osebam z oviranostjo.³³

Izobraževanje in usposabljanje oseb, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, vključno z delavci v pravosodju. Osebe, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, večkrat nimajo ustreznih informacij, znanj in usposabljanj o oviranosti – pravicah oseb z oviranostjo, napotkih za uresničevanje njihove pravice do enakopravne obravnave in dostopnosti itd. Zato je ključno zagotavljanje informacij in usposabljanj, ki bodo osebe, ki se pri svojem delu srečujejo z osebami z oviranostjo, pri svojem delu opolnomočile.

Obenem je treba poudariti, da nobena količina informacij in usposabljanj ne bo zajela vseh možnih situacij, s katerimi se bodo osebe, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, lahko srečale. Zato je zaželeno, da se za posvet obrnejo na [področne nevladne organizacije in institucije](#), pa tudi na posameznike same.

³³ Glej četrti odstavek, 3. člena Zakona o izenačevanju možnosti invalidov.

006

**PRAKTIČNE SMERNICE ZA
KOMUNIKACIJO**

6. PRAKTIČNE SMERNICE ZA KOMUNIKACIJO

V nadaljevanju so predstavljene smernice za komunikacijo in delo z osebami z oviranostjo.

Temeljna pravica oseb z oviranostjo je pravica do prilagoditve postopka njihovim potrebam in načinom komunikacije, da se zagotovi možnost njihovega sodelovanja v postopkih. Na ta način so osebe z oviranostjo obravnavane na enakopraven način, saj se jim zagotovi enake možnosti. S tem, da se prilagodi postopek in način komunikacije, se jih ne favorizira, kot je večkrat napak očitano. Osebe z oviranostjo zaradi svoje oviranosti zahtevajo enakopravno obravnavo in ne sojenja njim v prid.

Posamezniki iz različnih strok in področij dela imajo dolžnost zagotavljanja pravične in enakopravne obravnave posameznikov v postopku. Dostopnost postopkov je treba zagotavljati tako, da ne vpliva na poštenost zaslišanja ali sojenja za obe strani med obravnavo. Od drugih udeležencev v postopku se lahko pričakuje, da bodo pri tem na primeren način sodelovali.

6.1. Splošne smernice

Splošne smernice za delo in komunikacijo z osebami z oviranostjo v postopku:³⁴

- **Informirajte se.** Dober začetek pogovora poveča samozavest vseh. Vprašajte se, ali imate predsodke in ali gre morda za nerazumevanje, neznanje ali nepoznavanje drugačnosti.
- **Obrnite se proti posamezniku.** Vsem nam je lažje, če lahko zaznavamo vizualne znake, kot so govorica telesa, kretnje in izrazi obraza.³⁵ Pri branju/odgledovanju z ustnic je to še posebej pomembno.
- **Vzpostavite očesni stik in govorite neposredno z osebo, ne z njenim spremljevalcem,** če je ta prisoten.³⁶ Tudi če je prisoten npr. tolmač, negovalec ali osebni asistent, nagovarjajte osebe neposredno, razen če in dokler ni jasno, da je treba uporabiti drugačen pristop.
- **Svoje domneve s posameznikom ustrezno preverite, ne sklepajte na podlagi tega, kar mislite.** Oviranosti so različne. Če je oviranost osebe znana, ne pozabite, da so pri vsakem stanju stopnje oviranost različne, zato je splošno poznavanje stanja in

³⁴ UK Benchbook

³⁵ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

³⁶ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

njegovih posledic sicer dober začetek, vendar to ne bo zadostovalo za ustrezno obravnavo posameznika.

- **Bodite empatični in ne pokroviteljski.** Med pogovorom z osebo z oviranostjo do nje pristopite kot do odrasle osebe, izhajajte iz njene moči in je ne obravnavajte kot nekoga, ki ga je treba voditi, usmerjati, varovati.³⁷
- **Izogibajte se razkritju zdravstvene dokumentacije** oseb v postopku, če to ni potrebno.
- **Pomoč ponudite nevsiljivo. Osredotočite se na posameznika in ne na oviranost.** Ljudje so različno občutljivi na to, da je okolica seznanjena z njihovo oviranostjo. Posamezniki ne bodo vedno spregovorili o njej, zato nanjo ne namigujte, ampak posameznika vprašajte, kar je treba, in ne tega, kar ni (npr. o vrsti in obsegu ovire).³⁸

PRIMER: Potrebujete pomoč? / Kako vam lahko pomagam? / Kaj naj storim?

PRIMER: Zdi se, da vam ni dobro. Da vam ni prijetno. Kako lahko pomagam, da vam bo bolje?

PRIMER: Vidim, da vam je težko. Povejte, kaj se dogaja? Kaj želite? Kaj pričakujete? Kaj hočete? Kako vam lahko pomagam?

PRIMER: Rada bi se pogovorila z vami. Nekaj vas bom vprašala. Direktno. Kakšne težave imate? Duševne težave? Težave z duševnim zdravjem? Če nočete govoriti, recite "brez komentarja". Če hočete govoriti, recite "da".
- **Sprašujte z občutkom.** Osebe z oviranostjo svoje težave pogosto nerade pojasnjujejo ali celo sprejemajo in priznavajo, zato je spraševanje treba opraviti z občutkom, nevsiljivo, informirano.
- **Ohranjate transparentnost.** Vprašajte, kaj oseba želi.
- **Pojasnite, na kakšen način naj oseba z oviranostjo pokaže potrebo po odmoru,** da ne bo videti, da mora vsakič "prositi za dovoljenje". To je pomembno predvsem takrat, ko so zaradi osebne okoliščine potrebni redni odmori. Nekateri posamezniki pozornost vzdržujejo krajši čas.

³⁷ Slovar slovenskega knjižnega jezika 2.

³⁸ "V nekaterih primerih ljudje morda sodišču ne povedo, da imajo težave z duševnim zdravjem ali da imajo kakršnekoli težave. Razlog za to je lahko stigma, povezana z duševnim zdravjem, ne vedo, da je sodišče pripravljeno sprejeti prilagoditve, ali se bojijo, da jih bodo jemali manj resno. Morda se sami ne zavedajo, da imajo težave. Še posebej malo verjetno je, da bodo na svojo oviranost opozorile stranke, ki niso zastopane" (UK Benchbook).

PRIMER: Ko boste hoteli odmor, recite "odmor".

- **Ne uporabljajte kratic in zapletenih izrazov**, npr. izrazov kot so CSD, interventna služba, prva socialna pomoč, obdolženec, izvedenec,... Ti izrazi so lahko zelo abstraktni. Če uporabite zapleten izraz, ki izhaja iz strokovnega žargona, ga pojasnite.
- Če je to mogoče (v manj uradnih postopkih), **poimenujte po imenu**.
- **Pri posameznikih v postopku redno preverite, kako so razumeli oziroma ali so razumeli vse izmenjene informacije**. Pri tem delate povzetke tudi sami zase.

PRIMER: Ponovite, prosim, kaj sem rekla? Kaj to za vas pomeni? Kako ste razumeli to sporočilo? Bi lahko povedali s svojimi besedami?

→ Preverimo sami. Ali sem vas prav razumela?

- **Omogočite uporabo predmetov za sproščanje** (npr. antistresna žogica, elastika)
- **Bodite pozorni na vse kazalnike in dejavnike, ki bi lahko kazali na to, da bodo v postopku potrebne prilagoditve komunikacije, prostora in postopka**.
- **Osebo v pogovoru seznanite z možnostjo postopkovnih prilagoditev med celotnim postopkom** in jim dajte vedeti, da se lahko način pogovora glede na njihove potrebe kadarkoli prilagodi.

6.2. Smernice glede izrazoslovja

Kot omenjeno uvodoma, se priročnik v besedilu sklicuje na "osebe z oviranostjo" in ne "osebe z invalidnostjo" ali "invalidne". Čeprav se v zakonodaji in politikah pretežno uporablja ta, je termin po mnenju avtorjev priročnika zastarel in izključujoč. V večji meri temelji na medicinskemu razumevanju oviranosti in ne socialnemu, ki ga zagovarja priročnik.

Poleg izrazov, uporabljenih v zakonodaji in politikah, obstajajo tudi drugi, ki so po naravi ali v kontekstu za posameznike lahko izključujoči. V nadaljevanju je predstavljenih nekaj primerov dobre prakse in izrazov, ki se jim lahko izognemo.³⁹

- **Za osebe, ki niso ovirane, uporabite izraz "oseba brez oviranosti"**. Izogibajte se izrazoma "normalna" ali "sposobna" oseba, saj sta zaznamujoča ("ableist").

³⁹ Povzeto po UK Benchbook

- Uporabite izraz “osebe z oviranostjo” ali zgoraj navedene sinonimne izraze, npr. “hendikepirane osebe”. Izogibajte se sklicevanju na "invalidne", kot da bi bili monolitna skupina.
- Izogibajte se uporabi negativnih izrazov, npr.:
- ◆ uporabite izraz “oseba ima/doživlja”, ali druge nevtralne izraze, namesto izraza “oseba trpi zaradi”;
 - ◆ uporabite izraz “epizode” namesto “napadi” (npr. epizoda epilepsije, epizoda migrene);
 - ◆ uporabite izraz “oseba z gibalno oviranostjo” namesto izrazov “oseba na invalidskem vozičku”, “vezan na invalidski voziček” ali “priklenjen na invalidski voziček”;
 - ◆ uporabite izraz “osebe z intelektualno oviro” namesto “umsko prizadete osebe” ali “retardirane osebe”;
 - ◆ “nebogljen”, oziroma “nebogljenost”, ki je v 18.a členu Zakona o kazenskem postopku navedena kot stanje ranljivosti. Priporočamo opustitev izraza, saj je zastarel in lahko povzroča stigmo.⁴⁰
- Izogibajte se označevanju ljudi glede na njihovo bolezensko stanje, npr.:
- ◆ “oseba z epilepsijo”, namesto “epileptik”;
 - ◆ “oseba z disleksijo”, namesto “dislektik”;
 - ◆ “oseba s shizofrenijo”, namesto “shizofrenik”.

6.3. Načrtovanje pogovora*

*Npr. pogovor socialnega delavca na centru za socialno delo, zbiranje obvestil in zaslišanje s strani policije, pogovor z odvetnikom, pridobivanje izjave in razčiščevanje okoliščin s strani tožilstva, v postopku za odložitev kazenskega pregona ali poravnavanja, zaslišanja v času preiskave, glavne obravnave na sodišču, pogovor s sodnim izvedencem za potrebe priprave izvedenskega mnenja, drugi pogovori v postopkih pred državnimi organi in NVO.

⁴⁰ Po SSKJ je “nebogljen” ta, ki si ne more, ne zna pomagati.

Seznanitev z oviranostjo in z osebo z oviranostjo

Pred pogovorom z osebo z oviranostjo je treba o njej predhodno zbrati čim več informacij, če je mogoče z osebo samo. Prav tako je priporočljivo pridobiti informacije o oviranosti, ki jo oseba ima, tako od same osebe kot iz tega priročnika, [področnih nevladnih organizacij in strokovnjakov](#) ter [dodatne literature](#).

- Nujno je, da se na pogovor ne pripravljate le na podlagi diagnoze in definicije, pač pa je ključno, da so izhodišče potrebe osebe, s katero se bomo pogovarjali. Zato je pomembno, da se ob stiku z osebami z oviranostjo pripravimo na prvi pogovor.*⁴¹
- Pred pogovorom je smiselno pridobiti naslednje informacije o oviranosti in osebi z oviranostjo:
 - ◆ kako oviranost vpliva na delovanje osebe (npr. dojetanje časovnih, prostorskih pojmov,...);
 - ◆ na kakšen način oseba komunicira (npr. z uporabo komunikacijskega pripomočka, tj. pripomočka za nadomestno in dopolnilno komunikacijo);
 - ◆ ali je pomembna prisotnost določene osebe ob osebi;
 - ◆ kdo je oseba, ki ji zaupa;
 - ◆ kako se oseba odziva na neznane osebe, novo okolje, spremembe, stresne dogodke;
 - ◆ kateri del dneva je najboljši za razgovor (npr. glede na njeno delovanje, obveznosti, navade, zdravila,...);
 - ◆ medicinska diagnoza njene oviranosti.

Načrtovanje pogovora

Glede na pridobljene informacije se osebe, ki pogovor vodijo, informirajo o tem kaj bi oseba v pogovoru potrebovala oziroma kaj je zanje pomembno, da bi postopek tekel čim bolj gladko.

- **Organizirajte predhodni sestanek glede obravnave zadeve, če je to mogoče** (npr. pri obravnavi v Hiši za otroke, Služba za podporo oškodovancem). **Če je to mogoče, se o**

⁴¹ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo).

načinu komunikacije dogovorite na predhodnem sestanku. Na ta način so udeleženi v postopku lahko vnaprej obveščeni o potrebnih prilagoditvah komunikacije.

- **Dogovorite se glede prisotnosti druge osebe/spremljevalca pri pogovoru.** Osebo vprašajte, če želi v času pogovora imeti ob sebi nekoga, ob katerem se počuti varno, kdaj se počuti varno in kaj ji daje občutek varnosti ali nelagodja (situacije, stvari, besede, ljudje). Pozorni bodite na to, da zaupna oseba, ki jo oseba z oviranostjo predlaga kot zaupno, ni potencialni povzročitelj nasilja ali oseba, ki ne izkazuje zaupanja v smislu podpore žrtvi. Zaupna oseba mora biti namreč primerna, da osebo fizično spremlja, ji nudi čustveno podporo, opozori, če oseba ne razume vprašanja, opozori na čustveno stanje osebe itd.
 - ◆ Zaupna oseba je lahko prisotna pri zaslišanjih, če sama ne bo zaslišana kot priča. Relevantno za vse sodne postopke.
 - ◆ Ne predvidevajte, da bo podporna oseba nujno družinski član ali da bo oseba z oviranostjo nujno želela podporo podporne osebe.
- **Dogovorite se glede časa in kraja srečanja.** Če zakon to dopušča, se prilagodite in srečanje izvedite v prostoru, ki je osebi domač, ki ji najbolj ustreza (npr. dom, varna soba,...). Kar zadeva čas, se dogovorite, kateri del dneva osebi najbolj ustreza za pogovor.
- Če je pot ali udeležba na kraju pogovora težavna, lahko pogovor opravite v osebi bolj domačem okolju. Pogovor bo lažje potekal v okolju, ki je osebi znano (npr. zaslihanje v domu za ostarele, bolnišnici, namesto na policijski postaji ali sodišču).
- Če je pot ali udeležba na kraju pogovora težavna, in v kolikor je to mogoče, lahko pogovor opravite prek spleta. Upoštevajte želje osebe glede pogovora na daljavo prek video povezave. Zagotovite, da so pogoji pogovora enaki kot pri opravljanju pogovora v živo (npr. čas, ki je na razpolago za odgovor, razpoložljivost storitev za podporo pri komunikaciji, odmori). Po potrebi pogoje prilagodite.
- **Dogovorite se glede zagotavljanja dostopnosti prostorov in storitev ter potrebnih prilagoditev.** Skupaj z osebo morate razmisliti o prostoru, kjer bo pogovor potekal. Ali oseba lahko dostopa do dogovorjenega kraja srečanja? Ali ve, kako se do tja pride? Ima prevoz? Potrebuje spremstvo? Preveriti morate tudi, ali je ta prostor dostopen (npr. ali obstaja dvigalo, prilagojeno stranišče, so vrata dovolj široka) in o varnosti prostora (npr. ali bomo imeli dovolj zasebnosti). **Ključno je, da osebo vprašate in da nam sama pove, kaj potrebuje.**

- **Dogovorite se glede prilagoditev v komunikaciji.** Pomembno je, da izveste, na kakšen način oseba najlažje komunicira, ali ima dostop do komunikacijskih pripomočkov, potrebuje tolmača ipd.
- **Ko poizveste, katere prilagoditve oseba potrebuje, bodite pozorni na to, da jih zagotavljate v času celotnega postopka.** V primeru kazenskega postopka je to individualna ocena, ki jo primarno pripravi policija in jo po potrebi dopolni tožilstvo, nato jo, če gre za žrtev, prejme Služba za podporo oškodovancem in na koncu sodišče.

6.4. Smernice v času pogovora⁴²

Prostor

- **Razmislite o razporeditvi objektov v prostoru in o tem, kaj lahko povzroča nelagodje in stisko,** ter prostor primerno prilagodite, da bo sprejemljivejši (npr. razmislite o premiku z govorniškega odra, da bo postopek manj formalen).
- **Vedno preverite, ali je sogovornu na voljo voda, ali je v sobi primerna temperatura, ali je navzočih preveč ljudi, kar bi osebi morebiti povzročalo stres.**
- **Če je mogoče, se odločite za komunikacijo v mirnem okolju z minimalnim hrupom v ozadju,** da se lahko osredotočite na pogovor. Poskusite se izogniti hrupu iz ozadja med zaslisanjem (npr. uradniku, ki uporablja tiskalnik, glasni klimatski napravi ali sobi ob hrupnem hodniku ali ulici).
- **Omogočite prisotnost spremljevalca.** Spremljevalec naj bo v bližini osebe z oviranostjo (+ pes vodnik).

Uvod v pogovor

- **Uvodoma osebi jasno pojasnimo, čemu bo pogovor namenjen in kako naj bi potekal.** To ji pojasnite na njej razumljiv način.
- **Pred pogovorom predstavite vsako osebo v prostoru in njeno vlogo.**
- **Začnite s konkretnimi temami, kot je situacija, v kateri se trenutno nahajate.⁴³**

⁴² Povzeto po UK Benchbook.

⁴³ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>.

- Če situacija dovoljuje in ne gre za krizno situacijo, prvi stik namenite predvsem temu, da osebo spoznate in vzpostavite dober odnos. Prvi stik je ključnega pomena, saj pri njegovi izvedbi na primeren način osebo spodbudite, da v postopku sodeluje. V nasprotnem primeru – če med prvim stikom niste korektni in vključujoči – osebo odvrnete od sodelovanja. Obstaja velika možnost, da se bo “zaprla”.
- Med pogovorom bodite pozorni na znake stresa, nelagodja, utrujenosti ali pomanjkanja koncentracije, ki se lahko pojavljajo med pogovorom. Po potrebi predlagajte odmor.
- Seznanite se s pooblastili, ki jih imate za preprečevanje uporabe neprimernih vprašanj in izrazov med pogovorom s strani tretjih oseb in jih po potrebi uporabite. Osebna vprašanja (npr. spolna usmerjenost, življenjski slog) običajno niso relevantna.
 - ◆ Npr. sodnik lahko tudi prepove vprašanje ali odgovor na zastavljeno vprašanje, če ni dovoljeno ali če ni v zvezi z zadevo.⁴⁴ Pripravljen mora biti, da po potrebi od udeležencev zahteva, da prilagodijo svoja vprašanja za pričo. Udeleženci postopkov nimajo vedno potrebnih izkušenj ali razumevanja za ustrezno zaslišanje oseb z oviranostjo.
- Ko postavite vprašanje, počakajte na odgovor. Ne skrbite za daljše tišine med vprašanjem in odgovorom.⁴⁵
- V želji po hitem končanju pogovora zaradi omejenega časa nas lahko zamika, da bi komunikacijo pospešili tako, da bi stavek končali namesto osebe, s katero se pogovarjamo. Temu se izogibajte, saj s tem prepogosto prihaja do nesporazumov.⁴⁶

Pogovor

Glede na naravo oviranosti bo v pogovoru morda treba prilagoditi slog komunikacije. Prilagajanje načina komuniciranja je lahko za nekatere težko, saj smo določenega načina govora in komunikacije navajeni. Dolgoletne izkušnje opravljanja pogovorov z osebami s težavami v duševnem zdravju prav tako ne pomenijo nujno, da govorec pogovor opravlja na ustrezen način.

Smernice za komunikacijo:

⁴⁴ VEČ ČLENOV, GLEJ ZKP

⁴⁵ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

⁴⁶ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

- **Preden osebo ogovorite, jo najprej nagovorite z imenom.** Če je to primerno, jo nagovorite samo z njenim osebnim imenom, brez naziva ali statusa v postopku (npr. v mladoletniških postopkih, družinskih postopkih,...). Če je to primerno, se izogibajte poimenovanju udeležencev postopka glede na njihov položaj v postopku (npr. žrtev, povzročitelj).
- **Prepričajte se, da vas oseba sliši in je pozorna.**
- **V preprostem jeziku in kratkih stavkih razložite, o čem se boste pogovarjali.**
- **Pri prehodu na nove teme med pogovorom to napovejte.**

PRIMER: "Zdaj vas bom vprašal o ..."

- **Izogibajte se strokovnemu jeziku, kadar govorite z osebami, ki tega niso vajene.**
- **Izogibajte se idiomatskemu jeziku, hipotetičnim ali abstraktnim (odprtim) vprašanjem ter vprašanjem, ki nakazujejo odgovor (to je prepovedano).**
- **Razdelite vprašanja na kratke ločene elemente.**
- **Med pogovorom preverite razumevanje tako, da osebo prosite, naj ponovi, kar misli, da je bilo povedano. Vprašajte po vsebini. Da ponovijo vsebino pri ključnih elementih postopka.** Ne sprašujte: "Ali ste razumeli?" Ljudje lahko napačno menijo, da so razumeli, ali pa ne želijo priznati, da niso razumeli.
 - ◆ Obenem ne domnevajte, da oseba, ki ima težave pri komuniciranju, tudi težko razume, kaj ji je bilo rečeno.
 - ◆ Po drugi strani pa lahko je lahko sposobnost govorjenja na tekoč način zavajajoče, saj lahko prikriva težave z razumevanjem.
- **Vedno zagotovite, da se osebe obravnava z ustreznim spoštovanjem in da se jim ne posmehuje, če ne razumejo načina postavljanja vprašanj.**
- **Ne ponavljajte vprašanj, saj to lahko kaže na to, da odgovorom ne verjamete, in samo po sebi spodbuja k spremembi odgovora.** Enako vprašanje lahko postavite pozneje, da preverite, ali so odgovori dosledni.
- **Da bi bili odgovori zanesljivi, morajo biti vprašanja jasna, preprosta in osebe ne smejo ogrozati.** Nekateri ljudje s težavami v duševnem zdravju so še posebej občutljivi na negativna čustva. Na grobo ali ponavljajoče spraševanje se lahko odzovejo tako, da poskušajo ustreči spraševalcu. Drugi se lahko odzovejo z jokom ali paniko, saj jih pogovor, sploh pravni postopek zaslišanja, lahko travmatizira.

- Če je mogoče, lahko osebi vprašanja pošljete vnaprej. Odvisno od postopka, za sodne NE.
- Če je to mogoče, lahko osebi omogočite, da odgovore na vprašanja predloži v pisni obliki. NE za sodne.
- Podajajte jasna navodila (npr. razlaga, da “pošlji toženi stranki” pomeni “pošlji odvetniku tožene stranke”, če je tožena stranka zastopana).
- Navajajte tudi, kar se vam morebiti zdi samoumevno (npr. kam je treba poslati določeno dokumentacijo).
- Dovolite, da ima oseba več časa za zapisovanje (npr. oseba, ki se v postopku zastopa sama).
- Pomembno je, da situacijo med pogovorom dobro opazujete in se nanjo odzivite na način, da osebi z oviranostjo zagotovite varen prostor in potreben čas, da pove, kaj se ji dogaja in kaj potrebuje v danem trenutku (npr. ali se želi kam umakniti, koga lahko pokličemo, komu zaupa,...).
- Osebam je treba med celotnim pogovorom omogočiti, da svojo zgodbo ali mnenje povedo na svoj način.
- Vzemite si čas in se prepričajte, da ste osebo razumeli pravilno. To lahko naredite tako, da preoblikujete ali povzamete njen odgovor.
- Opazujte obraz sogovornika in če opazite zmedenost, preverite, ali so vas razumeli. Ne bojte se vprašati: “Ali ste mislili ... ?” ali “Ali bi lahko ponovili ... ?”.

Odmori in časovnica

- Poleg vnaprej dogovorjenih odmorov osebi z oviranostjo povejte, da lahko zaprosi za odmor, kadarkoli je to potrebno. Omogočite dodatne odmore, če je to potrebno. Osebe, ki imajo težave z razumevanjem, se hitreje utrudijo. Ti odmori morajo biti dejansko namenjeni odmoru in se ne smejo uporabiti kot čas za razlago.
- Morda bo treba prilagoditi čas, dolžino ali število odmorov (npr. zaradi utrujenosti, krajše koncentracije, tesnobe in razbremenitve od stresa, jemanja zdravil,...).
- Morda bo treba prilagoditi trajanje pogovora (npr. zaradi zdravil ali prevoza) ali ga končati predčasno (npr. zaradi utrujenosti, zdravniških pregledov).

- Če je mogoče zaslišanje le delno izpeljati ali ga je treba preložiti zaradi potrebe po prilagoditvah postopka, je dobra praksa, da se v zapisniku ali spisu zapiše, kakšne prilagoditve bodo potrebne med naslednjim pogovorom. Na ta način osebe v pogovoru ne potrebujejo ponovno ugotavljati in pojasnjevati potreb po prilagoditvah.
- Določene osebe z oviranostjo potrebujejo dalj časa za procesno dejanje oziroma ukrepanje.
- Če na pogovor čaka več oseb, prilagodite vrstni red pogovorov tako, da oseba z oviranostjo na pogovor ne bo čakala dlje, kot je potrebno, in da bo lahko pričala, ko je učinkovanje zdravili najbolj učinkovito. Pogovor najprej opravite z osebami z oviranostjo, saj se lahko njihovo stanje s čakanjem slabša.

Zapisovanje⁴⁷

- Če sproti zapisujete, morate osebi pojasniti, kaj počnete, kaj je namen zapisa, ji pokazati ali prebrati v primeru, če oseba ne more prebrati, kaj piše.
- Če delate zapisnik, ga čim bolj prilagodite osebi, da ga lahko razume (npr. lahko branje, preprost jezik) oziroma da ga lahko prebere (velikost in oblika črk, kontrast, Braillova pisava).
- Pozorni bodite na uporabo žargona. Če ga uporabite, ga pojasnite.
 - ◆ Ali so zapisniki (npr. CSD, policijski ...) na voljo?
- Poskrbite, da vaš zapis ne odseva perspektive moči, da ni diskriminirajoč.

Zaključek pogovora⁴⁸

- Preden končate pogovor, vljudno preverite, ali je imela oseba možnost povedati vse, kar je želela med pogovorom.
- Ob zaključku pogovora povzemite ugotovitve in to, kaj ste se dogovorili. Preverite razumevanje in strinjanje osebe s tem, kar ste se dogovorili.
- Podajte eno navodilo ali nalogo naenkrat. Ne nalagajte preveč navodil ali nalog hkrati. Uporabite alternativne oblike za zapis navodil, npr. lahko branje ali preprost jezik.

⁴⁷ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo).

⁴⁸ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

→ Dogovorite se za naslednje korake in časovnico.⁴⁹

6.5. Smernice glede dokumentacije⁵⁰

Glede na potrebe posameznika so lahko primerne naslednje prilagoditve, ki se tičejo vsebine, strukture in oblikovanja dokumentacije in pisanj:

- **Dokumentacijo pojasnite.** Npr. sodnik primerno pojasni pravni pouk, odvetnik pravice obdolženca ipd.
- **Poenostavite standardizirana besedila.** Zagotovite besedila v preprostem jeziku ali **lahkem branju.** Npr. pravni pouk.
- **Zagotovite berljivost sodnih dokumentov.** Bodite pozorni na tehnične značilnosti dokumentov in pisanj: obliko besedil, barve, stil (odebeljen, podčrtan, poševni tisk).
- Pri osebah z motnjo v duševnem razvoju je lahko v pomoč:
 - ◆ uporaba kratkih stavkov;
 - ◆ uporaba preprostih ločil;
 - ◆ [uporaba preprostega jezika](#);
 - ◆ izogibanje žargonu in strokovnim izrazom;
 - ◆ zapis številke namesto črkovanja številke;
 - ◆ uporaba alinej za ključne informacije;
 - ◆ uporaba naslovov in podnaslovov;
 - ◆ razmik med odstavki in vrsticami;
 - ◆ uporaba tiskanih črk in jasnih pisav;
 - ◆ uporaba fotografij, risb in konkretnih simbolov v podporo besedilu.
- **Nudite pomoč pri branju in razumevanju dokumentov in pisanj,** če je to potrebno.

6.6. Spomin

Upoštevati je treba, da ima lahko oseba z oviranostjo težave pri rekonstrukciji dogodkov v kronološkem zaporedju. Težave pri pomnjenju stvari so povezane tudi z depresijo. Poleg tega lahko na spomin vplivajo tudi nekatere vrste zdravil.

⁴⁹ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁵⁰ Povzeto po UK Benchbook

06 PRAKTIČNE SMERNICE ZA KOMUNIKACIJO

Težave s spominom lahko vplivajo le na raven podrobnosti ali natančnosti, ne pa na zanesljivost ali verodostojnost pričanja kot celote.

07

**PRAVNI OKVIR: DOLŽNOST
IZVAJANJA POSTOPKOVNIH
PRILAGODITEV**

7. PRAVNI OKVIR: DOLŽNOST IZVAJANJA POSTOPKOVNIH PRILAGODITEV

V številnih državah članicah EU, vključno s Slovenijo, **pravni okvir ne vključuje posebnih postopkovnih prilagoditev na voljo osebam z oviranostjo.**⁸ Prav tako ne predvideva posebnih prilagoditev za obdolžence ali obtožence z intelektualno in/ali psihosocialno oviro. V praksi pogosto ni prostora za individualne prilagoditve za osebe z oviranostjo, kot to zahteva mednarodno pravo. Pravni okviri v številnih državah EU, vključno s Slovenijo, na primer pogosto ne zagotavljajo sistemskih možnosti uporabe neodvisnega posrednika ali moderatorja v postopku, ki bi osebam z intelektualno in/ali psihosocialno oviro zagotavljal podporo pri komunikaciji in odločanju.⁹ To resno vpliva na pravico obdolžencev invalidov do sodelovanja v sodnih postopkih in znatno omejuje njihovo pravico do pravne sposobnosti.⁵¹

KONVENCIJA O PRAVICAH INVALIDOV⁵²

12. člen Konvencije o pravicah invalidov državam, ki so stranke pogodbe, neposredno nalaga, da sprejmejo ustrezne ukrepe, s katerim bodo osebam z oviranostjo zagotovile dostop do pomoči, ki jo potrebujejo pri uveljavljanju pravne sposobnosti, tj. sposobnosti imeti ter uresničevati pravice ter obveznosti.⁵³

Poleg tega **prvi odstavek 13. člena** konvencije še bolj neposredno varuje pravico oseb z oviranostjo do prilagoditve postopkov, in sicer z varstvom pravice do dostopa do sodnega varstva. Konvencija namreč predpisuje, da

“[d]ržave pogodbenice zagotovijo invalidom, da imajo enako kot drugi dostop do sodnega varstva, med drugim tako, da zagotovijo postopkovne in starosti primerne prilagoditve, ki jim omogočijo, da učinkovito sodelujejo kot neposredni ali posredni udeleženci, tudi kot priče, v vseh pravnih postopkih, tudi na preiskovalni in drugih predhodnih stopnjah.”

12. in 13. člen konvencije neposredno prepoznavata avtonomijo oseb z oviranostjo v pravnem prostoru in obenem zavračata zgodovinsko zakoreninjeno razumevanje invalidnosti, ki osebam z oviranostjo odvzema vse možnosti uveljavljanja svojih pravic, volje in želja v sodnih in drugih postopkih. Sprememba pojmovanja oviranosti, ki jo priznavajo

⁵¹ Model Disability Bench Book (ENABLE project, International Commission of Jurists)

⁵² <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/1c24133420/Konvencija-o-pravicah-invalidov.pdf>

⁵³ tretji odstavek, 12. člen Konvencije o pravicah invalidov

tudi Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP)⁵⁴, Evropski parlament⁵⁵ in različne druge institucije⁵⁶, državam, ki so stranke pogodbe, nalaga, da natančno pregledajo že obstoječe zakone, politike in postopke, ki neposredno ali posredno zadevajo osebe z oviranostjo ali jih celo diskriminirajo, in jih uskladijo skladno s konvencijo. Le malo držav je namreč varstvo pravic oseb z oviranostjo na ta način uredilo v celoti.⁵⁷

Prav tako je ključnega pomena izobraževanje oseb, ki pri svojem delu prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, kot je prav tako poudarjeno v drugem odstavku 13. člena konvencije:

“[z]a zagotovitev učinkovitega dostopa invalidov do sodnega varstva države pogodbenice spodbujajo ustrezno izobraževanje vseh, ki delujejo v sodstvu, vključno s policijskim in zaporniškim osebjem.”⁵⁸

LISTINA EVROPSKE UNIJE O TEMELJNIH PRAVICAH⁵⁹

21. člen Listine Evropske unije o temeljnih pravicah prepoveduje vsakršno diskriminacijo na podlagi, med drugim, invalidnosti.

Poleg tega **26. člen Listine** zagovarja vključenost oseb z oviranostjo tako, da priznava in spoštuje njihovo pravico do ukrepov za zagotavljanje njihove samostojnosti, socialne in poklicne vključenosti ter sodelovanja v življenju skupnosti.

PRAVO EVROPSKE UNIJE

Čeprav ni posebnega instrumenta EU, ki bi se osredotočal na pravice obdolžencev z oviranostjo, obstaja strategija EU o pravicah žrtev,⁶⁰ ki zagotavlja številne pomembne zaščitne ukrepe za žrtve z oviranostjo v kazenskem postopku. Ti zaščitni ukrepi, ki se tičejo oviranosti, lahko pogosto pridejo v upoštevanje tudi za obdolžence z oviranostjo.

Postopkovne direktive EU vključujejo široko oblikovane določbe, ki jih lahko - in bi jih morali - pravosodni akterji razlagati na način, da bi obdolžencem z oviranostjo zagotovili

⁵⁴ Council of Europe, Disability Strategy 2017-2023. Human Rights a Reality for All., 2017, para. 61-64.

⁵⁵ European Parliament, REPORT Towards equal rights for persons with disabilities, 30.11.2022 - (2022/2026(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0284_EN.html, para. O.

⁵⁶ European Commission, Union of Equality Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030, 2021, KE0221257ENN_002 proof 2 (1).pdf.

⁵⁷ Projekt ENABLE_Model Bench Book

⁵⁸ 13. člen Konvencije o pravicah invalidov

⁵⁹ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:sl:PDF>

⁶⁰ Strategija EU o pravicah žrtev

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0258>

ustrezno varstvo pravic v skladu z njihovimi človekovimi pravicami.⁶¹ Kljub temu pa postopkovne direktive žal ne vključujejo določil, ki bi posebej zadevale oviranost.

NACIONALNI PRAVNI OKVIR

Zakon o kazenskem postopku (ZKP)⁶²

Žrtvam kaznivih dejanj, vključno žrtvam z oviranostjo, so med predkazenskim in kazenskim postopkom na voljo postopkovne prilagoditve, določene v zakonu. Na podlagi individualne ocene oškodovanca se določi ali in v kolikšni meri bi oškodovancu ukrepi koristili, in sicer zaradi njegove izpostavljenosti sekundarni oziroma ponovni viktimizaciji, ustrahovanju oziroma maščevanju.⁶³

Prilagoditve zbiranja obvestil in zaslišanja oškodovancev lahko vključujejo:

- Zvočno ali zvočno-slikovno snemanje preiskovalnega dejanja.⁶⁴
- Zbiranje obvestil s strani ene osebe med predkazenskim postopkom.⁶⁵
- Zbiranje obvestil s strani osebe istega spola.⁶⁶
- Zaslišanje priče v kazenskem postopku s pomočjo strokovnjaka ustrezne stroke.⁶⁷
 - ◆ obzirno ravnanje pri zaslišanju mladoletne osebe, zaslišanje s pomočjo pedagoga ali kakšnega drugega strokovnjaka.⁶⁸
- Zaslišanje priče v kazenskem postopku v navzočnosti osebe, ki jo priča izbere sama.⁶⁹
- Zaslišanje priče v posebej prilagojenih prostorih.⁷⁰

⁶¹ Npr. Directive on right to information in criminal proceedings (2012/13/EU), Directive on the right of access to a lawyer in criminal proceedings (2013/48/EU)108, Directive on strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and on the right to be present at the trial in criminal proceedings (2016/343/EU), Directive on legal aid for suspects and accused persons in criminal proceedings (2016/1919/EU)

⁶² Zakon o kazenskem postopku (ZKP)

⁶³ četrti odstavek 143.č člen, ZKP

⁶⁴ prvi odstavek 84. člen, ZKP

⁶⁵ 148.b člen, ZKP

⁶⁶ 148.b člen, ZKP

⁶⁷ peti odstavek 240. člen, ZKP

⁶⁸ četrti odstavek 240. člen, ZKP

⁶⁹ peti odstavek 240. člen, ZKP

⁷⁰ šesti odstavek 240. člen, ZKP

- Zaščitni ukrepi v zvezi z zaščito osebnih podatkov ali identitete:
 - ◆ izbris vseh ali posameznih podatkov;
 - ◆ označitev vseh ali nekaterih podatkov za podatke, ki zaradi interesov postopka niso javno dostopni;
 - ◆ odredba udeležencem postopka, da morajo ohraniti v tajnosti posamezna dejstva ali podatke;
 - ◆ določitev psevdonima priči;
 - ◆ zaslišanje s pomočjo tehničnih sredstev (zaščitna stena, naprava za popačenje glasu, prenos zvoka iz posebnega prostora in podobna tehnična zaščitna sredstva).⁷¹
- Prikritje identitete priče obdolžencu in njegovemu zagovorniku v celoti (anonimna priča).⁷²
- Zaslišanje obdolženca ali priče z uporabo sodobnih tehničnih sredstev za prenos slike in glasu (videokonferenca).⁷³
- Možnost izključitve javnosti iz dela ali celotne glavne obravnave.⁷⁴

Državni organi so v postopkih dolžni posredovati in zagotoviti, da ranljive osebe lahko pričajo v kar se da varnem okolju. Z uporabo navedenih prilagoditev postopka lahko ustvarijo prostor, kjer se oseba lahko osredotoči na izpoved in priča po svojih najboljših močeh. S tem se tudi zagotavlja, da se oseba med celotnim postopkom počuti dobro.

⁷¹ prvi odstavek 240.a člen, ZKP

⁷² četrti odstavek 240.a člena

⁷³ Article 244a(1), ZKP

⁷⁴ 295. člena tega zakona

008

**KOMUNIKACIJA Z
RAZLIČNIMI CILJNIMI
SKUPINAMI**

8. Komunikacija z različnimi ciljnimi skupinami

8.1. Komunikacija z gluhi in naglušni

Pri obravnavi oseb z oviranostjo v sodnih in drugih postopkih je nujno upoštevati njihove posebne potrebe in izzive, s katerimi se srečujejo v vsakdanjem življenju. Pomembno je razumeti njihov jezik, kulturo in načine komunikacije, da se zagotovi enakopravna obravnava in dostop do pravice.

Izhodišča

Slovenski znakovni jezik (SZJ) je osnovni način sporazumevanja gluhih. Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (ZUSZJ) od leta 2002 ter novi 62.a člen Ustave RS (znakovni jezik in jezik gluhoslepih) od leta 2021 poudarjata pomen spoštovanja in uporabe SZJ.

→ Pri komunikaciji uporabljajte izraze, kot so “oseba s težavami v komunikaciji” ali “oseba z okvaro sluha in govora”, ki sta bolj primerna kot npr. izraz “gluhonem”. Ta je lahko žaljiv.

Statistika

Statistični podatki kažejo na raznolikost in obseg oviranosti med prebivalstvom. Število gluhih (rojenih) se zmanjšuje, ocenjuje se na približno 1.200 oseb. Naglušnih je med 160.000 in 180.000, pri čemer se število povečuje. Oseb s polževim vsadkom, kar vključuje gluhe osebe, je več kot 500, in to število raste. Gluhoslepih oseb je več kot 100. Obstaja 67 certificiranih tolmačev za slovenski znakovni jezik, od katerih je pet gluhih tolmačev.

Sodnih tolmačev za slovenski znakovni jezik je sedem, od tega je en gluh tolmač.

Izobrazbena struktura gluhih

Izobraževalna raven gluhih oseb je pogosto nižja v primerjavi z ostalim prebivalstvom. Kar 90 odstotkov gluhih ima manj kot srednješolsko izobrazbo. Manj kot odstotek gluhih oseb ima višjo šolo ali več. Le ena oseba med njimi ima doktorski naziv.

Sporazumevanje v SZJ

SZJ je ključen za sporazumevanje gluhih (med gluho skupnostjo). Temelji na uporabi rok, mimike obraza, oči in ustnic ter na gibanju telesa. Ima povsem svoja slovnična pravila, ki so drugačna od pravil slovenskega jezika, ga ni mogoče enačiti z govorjeno slovenščino. Je slovenski znakovni jezik prvi in naravni jezik gluhih.

Besedna slovenščina je za gluhe običajno drugi jezik. Slovenski znakovni jezik ni le način sporazumevanja, ampak je tudi znak kulturne pripadnosti gluhih in njihovega socialnega povezovanja. Gluhi se SZJ običajno naučijo v šoli za gluhe, med komunikacijo z drugimi gluhi in na tečajih, ki jih organizirajo njihova društva. Za komunikacijo s slišječimi lahko uporabljajo tudi tolmače.

Nekateri gluhi, ki so zelo dobro pismeno podkovani, običajno želijo tolmačenje v “slovenščini v kretnji”, medtem ko drugi zahtevajo tolmačenje v materinem znakovnem jeziku, kar zahteva več znanja in razumevanja ter poznavanje gluhe kulture in pa tudi skupnosti same.

SMERNICE ZA KOMUNIKACIJO Z OSEBAMI Z OKVARO SLUHA IN GOVORA

Pri delu z osebami z okvaro sluha (gluhi, naglušni, osebe s polževim vsadkom (PV), osebe z gluhoslepoto) je ključno upoštevati naslednje smernice:

Delo z gluhimi

- **Za pogovor si vzemite 2–3x več časa kot ponavadi.** Pri pogovoru je treba biti potrpežljiv in razumevajoč, saj lahko komunikacija traja precej dlje časa.
- **Pri pogovoru je nujno zagotoviti gluhega tolmača** poleg podpornega sliščega tolmača za SZJ (za katerokoli obravnavo).
- **Zelo pomemben je vaš pristop** (npr. mimika in govorica telesa).
- **Ob začetku pogovora pojasnite, da se nič ne mudi**, da si oseba lahko vzame čas za razmislek in odgovore.
- **Zagotovite dobro osvetlitev pri postavitvi tolmača v prostoru.**
- **Pomembno je, da ste v pogovoru neposredni in jasni**, saj to omogoča lažje razumevanje. Čim manj se poslužujte pravniške terminologije in stvari razložite “po domače”.
- **Nujno je, da po vsakem pogovoru preverite razumevanje.** Treba je preveriti ali je oseba dogovor razumela. Kimanje še ne pomeni da je oseba dogovor razumela. Za preverbo lahko predlagate, da oseba dogovor ponovi sama (samorefleksija).
- **Osredotočite se na vizualno komunikacijo**, saj se gluhi ne morejo zanašati na sluh. Prav tako je zaželena uporaba vizualnih pripomočkov, kot so slike, ilustracije, slikanice, diagrami in grafikoni.
- **Treba je poskrbeti za dostopnost informacij za gluhe**, kar lahko vključuje uporabo podnapisov, tolmačev znakovnega jezika in druge prilagoditve.
- **Vedno omogočite uporabo rok gluhi osebi.** Npr. če je oseba v policijskem postopku “vklenjena”, se ji mora omogočiti, da ima proste roke, saj je uporaba rok njeno komunikacijsko sredstvo. Skrajna možnost je, da se ji omogoča uporaba vsaj ene roke (roka, s katero “piše”), drugo pa ima “vklenjeno”.

→ Treba je upoštevati različne načine komunikacije in potrebe posameznika.

Delo z naglušnimi:

- Uporabite vizualno in pisno komunikacijo. Naglušne osebe se zanašajo na vidne pripomočke, kot so podnapisi ali predstavitveni materiali z velikimi pisavami.
- Izogibajte se zapletenim besedam in narečju.
- Govorite jasno in počasi in ne GLASNO. Preglasno govorjenje lahko otežuje razumevanje govora naglušni osebi, saj lahko povzroči izkrivljanje zvoka in nelagodje.
- Zagotovite primerno okolje, ki je tiho in ima dobro osvetlitev. Izogibajte se hrupu ali drugim motečim dejavnikom.
- Omogočite bližino sogovornika za možnost odčitavanja in branje ustnic.
- Omogočite brezžične sisteme za posredovanje zvoka (več mikrofонов pred govornici, uporaba posebnih slušalk s strani uporabnika (stranke), slušnih aparatov, t. i. brezžičnega sistema FM. Brezžični sistemi omogočajo boljšo razumljivost govora in zmanjšujejo moteče ozadje (npr. hrup). Uporaba tehnologije in pripomočki lahko znatno izboljšajo komunikacijo z naglušno osebo (npr. v sodni dvorani), ji omogočajo boljšo razumljivost in prispevajo k enakopravni udeležbi v postopkih pred sodiščem.
- Če je na voljo videoposnetek, lahko uporabimo podnapise, ki omogočajo naglušni osebi sledenje govoru. To je še posebej koristno pri pričanjih ali predstavitvah dokazov, ki so posneti.
- Če se sodna seja izvaja prek spletnih konferenčnih orodij, lahko uporabimo razširitve ali funkcije za podnapise v živo, ki omogočajo naglušnim osebam sledenje govoru v realnem času.
- Uporaba ojačevalnikov zvoka lahko poveča glasnost govora (npr. v sodni dvorani), kar olajša poslušanje naglušnim osebam.
- Zagotovite prisotnost tolmača za znakovni jezik, če je to potrebno, za osebo, ki uporablja znakovni jezik kot svoj glavni način komunikacije, čeprav je naglušna.
- Sodelujte z osebami v pogovoru, vključujte jih v proces odločanja.

- **Informirajte se o njihovih specifičnih potrebah in prilagodite komunikacijo.** Osebe imajo lahko različne stopnje naglušnosti, zato je pomembno razumeti njihove specifične potrebe in prilagoditi komunikacijo zanje.
- **Ne ponavljajte istih informacij na enak način,** saj naglušna oseba morda potrebuje drugačen pristop ali podporo za boljše razumevanje. Naglušne osebe imajo lahko težave pri razumevanju nekaterih zvokov in besed, zlasti v visokih tonih, govora v hrupnem okolju in pogovorih v skupinah. Spremenite okolje in način govora.

Osebe s polževim vsadkom (PV)

Imamo tudi osebe s PV, ki so sicer gluhe, vendar imajo vgrajen polžev vsadek, ki jim omogoča umetno ustvarjanje zvoka, ki je "enakovreden" tistemu, ki ga zaznavajo slišče osebe. Njihove potrebe in specifikke se lahko razlikujejo ter vključujejo elemente tako gluhotne kot naglušnosti, kot je bilo že opisano. Nekateri med njimi zelo dobro "slišijo" in razumejo brez potrebe po posebnih prilagoditvah.

- **Kljub temu upoštevajte, če izrazijo potrebo po kakršnihkoli prilagoditvah, kot je bilo že opisano.**

Gluhoslepota

Osebe, ki so hkrati gluhe in slepe, imenujemo gluhoslepe osebe. Gluhoslepota je samostojna invalidnost, ki izhaja iz resne hkratne okvare sluha in vida, pri kateri se prizadeta čutila med seboj ne morejo nadomestiti. Gluhoslepota predstavlja stodontno invalidnost in ne le telesne okvare. Pri komuniciranju z gluhoslepimi osebami je treba upoštevati posebne potrebe in omejitve, ki izhajajo iz njihove dvojne senzorične izgube. Več o gluhoslepoti si lahko preberete v poglavju [Komunikacija z osebami z gluhoslepoto](#).

Zagotovitev kakovosti dela gluhih in sliščih tolmačev

- Zaželeno je, da tolmače predčasno seznanite z vsebino pogovora (npr. sodne obravnave).

Delo sliščega tolmača.

- Poskrbite za pravilno postavitev tolmača. Zaželeno je, da se pred pričetkom gluhi ali naglušni osebi ponudi možnost, da pove, kam naj se postavi tolmač (glede na prostor in svetlobo v trenutnem stanju). Npr. med pogovorom stranke s sodnikom tolmač stoji ob sodniku, nasproti gluhe ali naglušne osebe.

V primeru istočasne prisotnosti sodnika in odvetnika nasprotne stranke, tolmač stoji med njima.

→ Tolmač mora biti osvetljen.

Timsko delo gluhega in sliščega tolmača je enakovredno.

Do danes teh primerov v Sloveniji še ni bilo, po Evropi in svetu pa se timsko delo gluhega in sliščega tolmača čedalje bolj uporablja v sodni praksi Talinska deklaracija (dne 1. 6. 2024, glej [tu](#)). V Sloveniji imamo gluhe in slišče sodne tolmače, zato se taki primeri lahko izvedejo.

- Poskrbite za pravilno postavitev tolmača. Lega tolmača: v tem primeru je gluhi tolmač nasproti gluhe osebe (npr. stranke v postopku), slišč tolmač pa je nasproti gluhemu tolmaču (ob boku gluhe stranke v postopku).
- Pomembno je razumeti, da gluhi tolmač in slišč tolmač pri obravnavi (dva tolmača hkrati na sodišču) – ni dvojni strošek! V ospredju je kakovost vsebine, ne pa kvantiteta!

Za obravnavo si je treba vzeti več časa. Pomembno je pristopiti k njim z občutkom in razumevanjem, uporabljati vizualno komunikacijo ter zagotoviti dostopnost informacij.

Zaprisega tolmačev za SZJ

Vsi registrirani tolmači, ki so opravili izpit nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK) tolmač/ica slovenskega znakovnega jezika, lahko na sodišču za civilno in upravno pravo, ne pa v kazenskem, zaprisežejo in opravijo svoje delo tolmačenja SZJ tako za gluhe kot tudi za slišče tolmače. Pri kazenskem pravu pa se upoštevajo sodni tolmači za slovenski znakovni jezik.

- **Spodbujajte, da se na (sodnih) obravnavah odločevalci poslužujejo sodnih gluhih in sliščih tolmačev hkrati. Na obravnavi naj bosta prisotna oba tolmača – gluhi in slišči.**

Dodatek

V postopku zaslišanja in pridobivanja izjav je priporočljivo uporabiti različne metode, kot so slikanice (za otroke/mladostnike), ki spodbujajo odgovore, pisanje, risanje na papir, uporaba simbolov ali ikon itd. Prostor naj bo dobro osvetljen, da se lahko osebe osredotočijo na vaše ustne in neverbalne signale ter se izognejo preglasnim ambientnim zvokom.

Dilema – vprašanja delovanja sodne prakse.

Sodna praksa ne deluje v skladu z naslednjimi načeli.

→ Izrecno je treba od sodišč in Ministrstva za pravosodje RS zahtevati, da se za tolmačenja na sodišču vedno najprej pozove sodnega tolmača. Prevečkrat se zgodi, da gre gluha oseba na sodišče s tolmačem iz seznama NPK tolmačev in tolmač tam zapriseže. Sodišču je to sicer najlažje, saj se postopek s tem ne prekine, hkrati pa se s tem gluhi osebi ne omogoča sodnega tolmača. Poleg tega morajo sodni tolmači obnavljati status sodnega tolmača s potrdili o izobraževanjih (kar zahteva dodatne stroške in čas), medtem ko so ostali tolmači s seznama tolmačev NPK brez kakršnihkoli dodatnih stroškov še naprej pripravljene tolmačiti na sodiščih. Sodni tolmači za slovenski znakovni jezik se počutijo zapostavljene, ker sistem to dopušča. Spodbujamo, da se vsakemu uporabniku SZJ ponudi sodnega zapriseženega tolmača za SZJ, ki je temu posvetil čas, izobraževanja in se je posebej specializiral za kretnje v sodnih vsebinah.

Čeprav pravice gluhih uporabnikov do izbire tolmača niso zakonsko določene, se v praksi v kazenskih zadevah sodišče pogosto odloči za naročilo sodnega tolmača, medtem ko v civilnih zadevah t. i. *ad hoc* tolmače priznava kot enakovredne sodnim tolmačem. To izhaja tudi iz mnenja Vrhovnega sodišča RS.

Zaključek

Spoštovanje kulture gluhih, zagotavljanje dostopnosti informacij ter uporaba SZJ so ključni koraki k ustvarjanju bolj dostopne družbe za osebe z oviranostjo. Če se pri obravnavi gluhe ali naglušne osebe ugotovi, da oseba ne razume, ne sodeluje ali ne more sprejeti odločitev, sodišče in notarji ocenijo njeno opremljenost in morebitno potrebo po imenovanju skrbnika prek CSD. Vključitev CSD je priporočljiva res le v izjemnih primerih, ko oseba kljub tolmačenju ne razume vsebine ali pomena izrečenega ter posledic. Namen vključitve svetovalnega delavca ni zgolj odvzem "opravilne sposobnosti", temveč zagotavljanje podpore in razumevanja socialnega statusa osebe. Na ta način se preprečijo morebitne negativne posledice napačnega razumevanja ali nerazumevanja, ki bi lahko negativno vplivale na njen socialni položaj zaradi nepravilne interpretacije njenih odločitev in izrečenega mnenja.

Če "mahajo", še ne pomeni, da izvajajo „nasilje“, ampak je ta kretnja lahko izražena v jezi, žalosti, razočaranju – "glasno govorijo". Če so pripeti, vklenjeni, imajo zvezane roke, se odpre vprašanje, kako se naj "izrazijo".

8.2. Komunikacija s slepimi in slabovidnim

Slepota ali slabovidnost pomeni izgubo vida, ki jo z očali, zdravljenem ali kirurškimi posegi ni mogoče korigirati. Lahko je dedna ali pridobljena (kot posledica bolezni, staranja ali nesreče), lahko pa nastopi tudi ob rojstvu. Slepota ne pomeni nujno popolne izgube vida oziroma teme. Nekateri slepi še imajo minimalne ostanke vida, ki pa ne zadoščajo za normalno opravljanje vsakodnevnih opravil. Pri slabovidnih so ostanke vida večji, vendar še vedno ne zadoščajo za običajno branje, pisanje ali vožnjo avtomobila. Slepota in slabovidnost

se zelo različno odražata, saj se nekateri denimo v prostoru ali na cesti slabo orientirajo, po drugi strani pa lahko preberejo majhne napise in obratno; nekateri uporabljajo belo palico ali psa vodnika, drugi ne.

Nekateri ljudje lahko zaznavajo svetlobo, sence in/ali oblike, medtem ko drugi ne vidijo ničesar. Barvna slepota je nezmožnost razlikovanja med barvami. Nekateri osebe ne razlikujejo med rdečo in zeleno barvo, druge vse vidijo v črni, beli in sivi barvi. Slabovidnost je delna izguba vida, ki je ni mogoče odpraviti ali izboljšati z očali.⁷⁵

Smernice za sporazumevanje s slepimi in slabovidnimi:

- Pri komuniciranju s slepo ali slabovidno osebo upoštevajte etična načela: enakovreden položaj sogovornikov, izogibajte se podcenjevanju ali pomilovanju.
- Ne ugibajte, kaj slepa ali slabovidna oseba zmore in česa ne.
- Pozornost slepe ali slabovidne osebe pritegnite tako, da spregovorite prvi in/ali se nežno dotaknite njene roke.
- Predstavite se.
- Slepo ali slabovidno osebo najprej vprašajte, ali potrebuje pomoč ter na kakšen način.
- Vedno nagovorite slepo ali slabovidno osebo in tistega, ki jo spremlja.
- Uporabljajte kratka sporočila oziroma opisen in nedvoumen način sporočanja.
- Opisujte to, kar počnete, in sprotno preverjajte prejete informacije.
- Pri pogovoru v skupini naj bo vedno jasno, kdo ste in koga naslavljate.
- Vedno odgovorite z besedami, izogibajte se kimanju in drugim neverbalnim sporočilom. Kazalne nedoločne zaimke nadomestite s konkretno besedo (npr. uporabljajte konkretne opisne pojme po zgledu: naravnost pred vami je stol, na desni strani mize je kozarec).
- Med pogovorom ne počnite drugih stvari misleč, da vas slepa ali slabovidna oseba ne vidi.
- Med pogovorom glejte slepo ali slabovidno osebo naravnost v obraz.

⁷⁵ Australian Disability Access Book, Section 7.4.

- **Povejte, ko se oddaljite od slepe osebe ali zapustite prostor.**
- **Slepi ali slabovidni osebi zagotovite informacije v njej dostopni obliki** (povečan črni tisk, brajica, e-oblika). Preberite pisna gradiva oziroma poskrbite za dostopnost pisnih informacij.
- **Pri podpisovanju dokumentov jih obvezno najprej naglas preberite, nato jim kazalec položite na točko, kjer naj bi začeli podpis.**⁷⁶ Položite jim levi ali desni kazalec, odvisno od tega, s katero roko oseba piše (če je oseba desničarka, se ji položi levi palec na začetno točko mesta podpisa).
- **Prostor fizično prilagodite, da bo dostop neoviran.** Poskrbite za nehrupno okolje, saj se v hrupnem okolju slepa ali slabovidna oseba težko orientira.⁷⁷
- **Slepi ali slabovidni osebi omogočite predhodno seznanitev s fizičnim okoljem.** Prostor opišite iz izhodišča vrat v smeri urinega kazalca, prav tako na ta način opišite položaj predmetov pred osebo (npr. hrano in njen položaj na krožniku), če je to relevantno.⁷⁸
- **Omogočite prisotnost podpornih oseb.**
- **Zagotovite dostop do psa pomočnika.** Psa vodnika se ne dotikajte ali ga kako drugače naslavlajte.⁷⁹
- **Če zaznate, da je smiselno, da se slepe oziroma slabovidne osebe dotaknete, predhodno preverite, ali ji to odgovarja.**⁸⁰
- **Pri postavljanju vprašanj je pomembno, da je ne sprašujete o tem, kaj je videla.** Od njih se ne sme zahtevati, da se spomnijo informacij ali dogodkov na podlagi vida.⁸¹
- **Sproti preverjajte prejete informacije.**⁸²

⁷⁶ Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁷⁷ Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁷⁸ Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁷⁹ Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁸⁰ Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁸¹ Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

⁸² Povzeto po Australian Disability Access Book, Section 7.4. Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

8.3. Komunikacija z osebami z gluhoslepoto

Gluhoslepota je hkratna okvara sluha in vida, ki je tako resna, da se oslabljeni čutili težko medsebojno nadomeščata. Zato je gluhoslepota samostojna, specifična oviranost.

Dejavniki, na katere vpliva gluhoslepota

Gluhoslepota v različnem obsegu omejuje sodelovanje v aktivnostih in ovira polno udeleževanje v družbi. Gluhoslepota vpliva na družbeno življenje, sporazumevanje, dostop do informacij, orientacijo ter sposobnost prostega in varnega gibanja. Pomembno čutilo tako postane zlasti tip.

Dejavniki, ki vplivajo na gluhoslepoto

Resnost kombinacije hkratne okvare sluha in vida je odvisna od:

- časa nastopa gluhoslepote, še posebej v povezavi z razvojem sporazumevanja in usvojitvijo jezika;
- vzroka nastanka gluhoslepote;
- stopnje in narave okvare sluha in vida;
- tega, ali je gluhoslepota prirojena ali pridobljena;
- tega, ali so ji pridružene druge okvare;
- tega, ali je izguba senzoričnih funkcij stabilna ali progresivna.

Gluhoslepota je pogosto razvrščena v štiri skupine, glede na stopnjo senzorne okvare:

1. slepota z okvaro sluha;
2. gluhotata z okvaro vida;
3. okvara vida in sluha;
4. popolna gluhotata in popolna slepota.

Kaj je prirojena gluhoslepota?

Prirojena gluhoslepota je opredeljena kot gluhoslepota, ki je prisotna že ob rojstvu ali pa se pojavi pred razvojem jezika.

Kaj je pridobljena gluhoslepota?

O pridobljeni gluhoslepoti govorimo, ko do hkratne okvare sluha in vida pride po usvojitvi jezika.

Kaj je starostna gluhoslepota?

V podskupino oseb s pridobljeno gluhoslepoto spadajo starejši, ki imajo hkratno okvaro sluha in vida, ki jo imenujemo starostna gluhoslepota. Povezujemo jo z ljudmi po 65. letu starosti. Velika večina primerov gluhoslepote je povezana s starostjo, število teh primerov pa se bo verjetno še povečalo, saj bo prebivalstvo vedno starejše.

SMERNICE ZA SPORAZUMEVANJE Z OSEBAMI Z GLUHOSLEPOTO

Nedostopni in neprilagojeni prostori, pomanjkanje informacij v primernih formatih ter omejena dostopnost kvalificirane pravne pomoči in pravnega zastopanja z znanjem o gluhoslepoti lahko prispevajo k pomanjkanju razumevanja tega kompleksnega stanja. To lahko posledično vodi v neprimerno prilagojene načine sporazumevanja in vodenja uradnih postopkov na način, ki ne ustrezajo potrebam in zmožnostim posameznikov s tovrstnim izzivom.

Skladno z Zakonom o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI) obstoji obveznost države, lokalne samouprave, izvajalcev javnih pooblastil in izvajalcev javnih služb, da se osebami z gluhoslepoto predložijo vsa pisanja oziroma se jim v vseh njihovih postopkih zagotovi dostop do vseh pisanj v njim razumljivi obliki. Način oblike pisanj si izbere oseba z gluhoslepoto sama. Pri tem je mišljeno predvsem pisanje v prilagojenih tehnikah pisanja in branja za osebe z gluhoslepoto, kot z npr. braillovo pisavo, povečanim črnim tiskom, zvokom, elektronsko obliko ipd. Če to ni zagotovljeno, se šteje, da gre za diskriminatoren akt.

Osebe z gluhoslepoto se lahko v kontekstu sodnega postopka soočajo z različnimi fizičnimi, informacijskimi ovirami in ovirami pri sporazumevanju.

Fizične ovire pri sodelovanju v postopku

Pri odpravljanju fizičnih ovir je za osebe z gluhoslepoto pomembno, da je vstop v dvorane olajšan prek "orodij", kot so klančine, stopnice, označene s kontrastnimi barvami, z držali opremljena stopnišča, možnost prilagoditve svetlobe v prostoru, velikost črk znakov in njegovega kontrasta ter možnost napisa v Braillovi pisavi (napis na vratih ali oglasni deski).

Ovire pri sporazumevanju

Gluhoslepota predstavlja hkratno okvaro vida in sluha z raznolikimi stopnjami senzornih izgub in različnimi etiološkimi dejavniki. Pri sporazumevanju z osebami, ki se soočajo s tem kompleksnim stanjem, je ključno izbrati pristop, ki najbolj ustreza posamezniku. Gluhoslepota se lahko izraža v popolni okvari vida in sluha, kombinacija gluhotote in slabovidnosti, naglušnosti s slepoto, ali pa kot kombinacija naglušnosti in slabovidnosti. Poleg tega obstaja širok spekter sindromov, virusnih okužb, razvojnih motenj in poškodb, ki lahko prispevajo k nastanku gluhoslepote. Razlikovanje med prirojeno in pridobljeno gluhoslepoto je ključno, saj pri prvi oseba doživlja to stanje že pred razvojem jezika, medtem ko se pri drugi pojavi kasneje v življenju, po že usvojenem jeziku. Glede na navedeno je pomembno upoštevati čas nastanka gluhoslepote ter njen vzrok, saj ti dejavniki vplivajo na

individualne sposobnosti sporazumevanja, kognitivne sposobnosti ter percepcijo in razumevanja posameznika glede vsebine postopka.

V vsakem primeru je ključno preveriti, ali oseba v celoti razume vsebino informacij ali navodil, ki se ji posredujejo, bodisi v obliki pripovedovanja bodisi v pisni dokumentaciji, pred in med postopkom. Združenje gluhoslepih Slovenije DLAN je večkrat prejelo informacije, ki kažejo, da so osebe z gluhoslepoto vključene v postopke brez zadostnih prilagoditev, ker uradniki niso prepoznali njihovega stanja, zaradi česar posledično niso bile zagotovljene ustrezne podpore, niti posamezniki z gluhoslepoto sami niso na to opozorili. To se zgodi lahko tudi, ker sama oseba z gluhoslepoto morda ni sposobna izraziti svojih težav zaradi različnih razlogov (npr. zaradi občutka nelagodja, sramu, nizke samozavesti, premalo informacij ali zaradi pridruženih okvar, kot je omejitev v duševnem razvoju).⁸³ Posledica naštetega je lahko, da osebe težko ali sploh ne sledijo postopku. Zato je ključnega pomena ustrezno usposabljanje vseh pravosodnih delavcev in strokovnih oseb, ki sodelujejo v različnih pravnih postopkih, kjer se odloča o pravicah, obveznostih ali pravnih koristih posameznika. To zagotavlja, da se upoštevajo posebne potrebe in izzivi, s katerimi se soočajo osebe z gluhoslepoto, ter da se jim omogoči polno in učinkovito sodelovanje v postopku.

Informacijske ovire:

- ni dostopne zakonodaje v prilagojeni obliki (Braillova pisava, zvočni zapis, lahko branje); sicer prilagoditev spletne strani "Userway", ki omogoča spremembo kontrasta in razmik besedila ter povečavo besedila, obstaja, vendar za nekatere uporabnike to ni zadostno, ker ne dostopajo vsi do interneta, niti ne morejo prek tehničnih pripomočkov prebrati besedila oziroma je vsebina napisana na način, da je ne razumejo;
- ni prilagojenih dostopnih informacij o vsebini postopkov (Braillova pisava, zvočni zapis, lahko branje);
- odločbe sodišč (Ustavno sodišče RS, redna) niso v prilagojeni obliki (Braillova pisava, zvočni zapis, lahko branje);
- informacije o državni ureditvi niso v prilagojeni obliki (Braillova pisava, zvočni zapis, lahko branje).

Napotki za sporazumevanje z osebami z gluhoslepoto

Možnosti prilagoditve pri vodenju postopka:

- **Pomembno je, da se ugotovi, da je posameznik v postopku oseba z gluhoslepoto.** Ker gre za heterogeno skupino (glej razdelek Kaj je gluhoslepota?), je ključno zagotoviti

⁸³ V primeru omejitev v duševnem razvoju je potrebno, da osebo z gluhoslepoto spremlja njen zakoniti zastopnik, katerega delovanje je usklajeno z veljavno zakonodajo, ki predpisuje postopke zastopanja procesno nesposobnih strank.

individualni način sporazumevanja in ugotoviti potrebe posameznika glede prilagoditev okolja (npr. svetlobe v prostoru). To vključuje prepoznavanje potrebe po tolmaču za gluhoslepe, možnost sprotnega sledenja postopku s pomočjo tolmača za osebe z gluhoslepoto, ki lahko vključuje dopolnilni haptični način sporazumevanja,⁸⁴ možnost prisotnosti osebnega zaupnika, ki si ga sam izbere, in/ali pa uporabo različnih tehničnih pripomočkov, ki so prilagojeni individualnim potrebam posameznikov. Raznoliki tehnični pripomočki bistveno olajšajo proces sledenja postopku, še posebej za tiste posameznike, ki imajo ostanke vida in sluha ter so vajeni uporabe takšnih pripomočkov. Med temi pripomočki so denimo sistemi, ki omogočajo pretvorbo govora v pisno obliko na zaslonu s prilagodljivostjo velikosti in barv črk ter ozadja, indukcijske zanke ali pa poslušanje preko sistema FM. Najpomembnejše je vzpostaviti optimalno prilagojen prostor posamezniku, saj bo to omogočilo bolj sproščeno in učinkovito komunikacijo.

- **Način sporazumevanja s posameznikom z gluhoslepoto je relativno določen glede na raznolike jezikovne sposobnosti, ki jih posamezniki imajo.** Treba je upoštevati, da je bil jezik gluhoslepih formalno priznan šele leta 2021 s sprejetjem ustavne določbe 62.a člena. Posledično je razvoj jezika gluhoslepih še vedno v začetni fazi. Poleg tega je sposobnost kompleksnega razumevanja vsebine odvisna tudi od različnih dejavnikov, predvsem od podpornega okolja. S tem je močno povezana pridobljena izobrazba, neformalno usposabljanje in obseg besednega zaklada. Če oseba nima podpornega okolja, je razumevanje strokovnih vsebin izjemno zahtevno, včasih praktično nemogoče.
- **Postopek se vodi v prostem jeziku, s poudarkom na kratkih izjavah, kar omogoča lažje razumevanje.** Pri tem se izogiba uporabi specializirane terminologije, da se zagotovi dostopnost in razumljivost. Namreč slovenski jezik gluhoslepih ni razvit do te mere kot slovenski jezik. Zaradi tega je nujno poenostavljanja vsebine in prilagajanje sporazumevanja.
- **Za sporazumevanje je potrebno mirno okolje, predvsem za tiste, ki imajo ostanke sluha.**
- **Slušna zanka v prostorih, kjer se izvaja delo z osebami z gluhoslepoto.**

⁸⁴ Posameznik skozi haptični način sporazumevanja prejema zlasti vizualne informacije iz okolja (npr. postavitev prostora in ljudi v prostoru, ljudje so resni, ploskajo, se smeji, ...), medtem ko se avditivne informacije prenašajo z drugim načinom ali kombinacijo različnih načinov sporazumevanja. Pomembno je, da oseba z gluhoslepoto prejme čim popolnejšo informacijo s celovito sliko dogajanja v okolju.

- Pri izvajanju postopkov je ključno zagotoviti, da posameznik dejansko razume postopek in njegovo vsebino. To lahko dosežete z uporabo metod preverjanja razumevanja, ki presegajo preproste odgovore “da” ali “ne”. Priporočljivo je postavljati vprašanja, ki zahtevajo kratke obrazložitve ali ponovitev ključnih korakov postopka. Na ta način se preveri dejansko razumevanje postopka.
- Osebi z gluhoslepoto namenite dovolj časa za odgovor.
- Osebi, če uporablja psa pomočnika, se omogoči dostop v uradne prostore s psom.
- Pri podpisovanju dokumentov se položi kazalec tistega, ki podpisuje, na začetno točko mesta podpisa (levi ali desni kazalec – odvisno od tega, s katero roko oseba piše; torej če je oseba desničarka, se ji položi levi palec na začetno točko mesta podpisa). Pred podpisovanjem osebi jasno obrazložite, kaj točno podpisuje, z možnostjo pridobitve kopije dokumenta v prilagojeni obliki, ki si jo sama izbere.
- Vlaganje in prejemanje pisanj v obliki, ki si jo oseba sama izbere.

V Sloveniji se obrnite na Združenje gluhoslepih Slovenije DLAN, kjer boste dobili prave informacije o tem, kako se sporazumevati z gluhoslepimi na sodiščih.

8.4. Govorjeni lahki jezik in lahko branje

To poglavje je namenjeno predvsem komunikaciji z osebami z intelektualno in psihosocialno oviranostjo.

8.4.1. Govorjeni lahki jezik

Lahki govoren jezik je dostopen jezik

Dostopen jezik za učinkovito komuniciranje

Dostopno komuniciranje je bistven pogoj za zagotavljanje pravičnosti in enakopravnosti v pravosodnem postopku. K temu, da so vse osebe, ne glede na njihove komunikacijske potrebe, “obravnavane” enako, pomaga uporaba dostopnega jezika.

Ljudje z različnimi intelektualnimi in jezikovnimi ovirami pogosto potrebujejo prilagoditve jezika, da lahko razumejo pravosodne in druge postopke ter v njih sodelujejo. Za uspešno razumevanje in učinkovito komuniciranje uporabimo lahki govoren jezik. Smernice za uporabo lahkega govorenega jezika so zasnovane tako, da pomagajo strokovnjakom in drugemu osebju učinkovito komunicirati s posamezniki v ranljivih okoliščinah.

Pomembno je zavedanje, da je lahko v (uradnem) postopku v ranljivem položaju prav vsak od nas. Travma, šok in stres lahko močno vplivajo na sposobnost komuniciranja, čeprav v normalnih okoliščinah oseba morda nima ovir v komuniciranju. Travma lahko povzroči začasne kognitivne in čustvene ovire, kot so:

- zmanjšana pozornost (oseba se težko osredotoči na pogovor ali navodila);
- povečana tesnoba in strah (ti občutki lahko otežijo obdelavo in razumevanje informacij);
- spominske težave (oseba lahko pozabi informacije, ki jih je pravkar dobila, ali ima težave s priklicem prej shranjenih informacij);
- čustvena otopelost (oseba težje izraža svoje misli in občutke).

V takšnih primerih sta uporaba lahkega govornega jezika in preverjanje razumevanja ključna, saj osebi omogočita, da se lažje orientira v stresni situaciji in učinkoviteje sodeluje v komunikaciji.

Načela in smernice za lahki govornen jezik

Komunikacija v lahkem govornem jeziku je enosmerna ali dvosmerna. Enosmerna sporočila denimo vključujejo posneta navodila ali druge informacije, medtem ko dvosmerna komunikacija zajema neposreden pogovor, v katerem obe strani izmenjujeta informacije in vprašanja.

Pri komunikaciji z naslovniki in sogovorniki, ki potrebujejo dodatno podporo, upoštevajte ta ključna načela:

- **Spoštovanje.** Naslovnika ali sogovornika vedno naslovite z dostojanstvom in spoštovanjem. V dvosmerni komunikaciji bodite potrpežljivi in sogovorniku dajte dovolj časa za razmislek in odgovor. Sogovorniku omogočite, da tudi on postavlja vprašanja.
- **Enakovredna pozicija moči.** Ustvarite okolje, v katerem se sogovornik počuti varno in enakovredno. Izogibajte se uporabi zapletenih izrazov ali pokroviteljskega tona. Poskrbite, da bo sogovornik razumel, da je njegova perspektiva pomembna in cenjena.
- **Aktivno poslušanje.** Aktivno poslušanje vključuje pozorno poslušanje brez prekinjanja. Uporablajte nebesedne znake, kot so prikimavanje in vzdrževanje očesnega stika. Sogovorniku tako pokažete, da poslušate.
- **Sprotno preverjanje razumevanja.** Pomembno je sprotne preverjanje, ali nas sogovornik razume. Če opazite, da sogovornik ne razume, lahko to preverite z vprašanji. Pri tem bodite pozorni, da ne uporabljate vprašanj, kot je "ali razumete,

kaj sem povedal”, temveč vprašajte po konkretnih podatkih, ki smo jih podali, denimo: “Kdo bo govoril z vami na policijski postaji?”. Sogovornika vprašajte, če potrebuje dodatna pojasnila. Če ste vi tisti, ki sogovornika ne razumete, je pomembno, da to poveste in prosite za ponovitev sporočila. Po potrebi postavite dodatna vprašanja.

- **Podpora jeziku.** Včasih boste morda uporabili orodja nadomestnega in podpornega komuniciranja, kot so npr. sličice, posnetki ali predmeti. Preverite, ali oseba uporablja komunikator in ji omogočite njegovo uporabo. Več o nadomestni in dopolnilni komunikaciji si lahko preberete tu.

Primeri uporabe

- **Na sodišču.** Zelo pomembno je, da so na sodnih obravnavah informacije predstavljene na razumljiv način. Sodnik lahko denimo reče:

Standardni jezik: “Obtoženi, kako se boste izjasnili glede obtožb?”

Lahki govorjeni jezik: “Ali ste storili kaznivo dejanje? Povejte sodišču, ali ste krivi ali niste krivi.”

Priče in obtoženci praviloma bolje razumejo vprašanja in navodila, če so podana v preprostem jeziku, brez mnogih pravnih terminov.

- **Na policiji.** Policisti lahko uporabljajo lahki govorjeni jezik pri pojasnjevanju postopkov aretacije ali zaslišanja, denimo:

Standardni jezik: “Prosim, sledite navodilom in bodite pripravljeni na nadaljnje ukrepe.”

Lahki govorjeni jezik: “Prosim, poslušajte moja navodila. Vsakič vam bom pojasnil, kaj se bo zgodilo potem.”

- **Pri** **zdravniku**

Standardni jezik: “Ali lahko opišete incident in njegove posledice?”

Lahki govorjeni jezik: “Povejte mi, kaj se je zgodilo. So vas poškodovali? Kje vas boli?”

Projekt SELSI

V okviru evropskega projekta SELSI (Spoken Easy Language for Social Inclusion, 2022–2024, sofinancira Evropska komisija) so zapisali smernice za lahki govorjeni jezik. Testirali so jih v treh od partnerski držav – Latviji, na Švedskem in v Sloveniji. Testiranja v Latviji so pokazala, da so smernice učinkovite pri izboljšanju razumevanja med osebami z intelektualnimi ovirami in demenco. Večina udeležencev testiranja je podprla priporočila,

kot so počasen in jasen govor, uporaba preprostih besed in izogibanje abstraktnim konceptom. Za posebno koristne so se izkazali premori med deli besedila in poudarjanje ključnih točk.

V Sloveniji so testirali kompleksnost vprašanj, ki jih postavljamo. Ugotovljeno je bilo, da so enostavna vprašanja, postavljena eno za drugim, omogočila takojšnje in ustrezne odgovore udeležencev. V situacijah s kompleksnimi vprašanji so udeleženci pogosto ostali tiho ali so se zmedli. Primeri vprašanj:

Enostavno vprašanje: “Ali vas boli glava?” (Počakamo odgovor). “Imate težave z vidom?” (Počakate odgovor). “Se vam vrtili?”

Kompleksno vprašanje: “Ali vas boli glava, imate težave z vidom ali se vam vrtili?”

Na Švedskem so testirali enosmerne zvočne informacije, denimo zvočne knjige z različnimi načini govora. Udeleženci so se strinjali, da je počasno in jasno govorjenje ključnega pomena. Odmore med besedami in frazami so ocenili kot koristne, s pridržkom, da lahko predolgi premori škodijo osredotočenosti. Glede hitrosti govora so bila mnenja deljena. Nekateri udeleženci so potrebovali počasnejši govor, za druge je bil ustrežnejši hitrejši tempo. To znova potrjuje, kako pomembno je, da se prilagodimo posameznikovemu komuniciranju in se nanj ustrezno odzovemo.

Treningi komuniciranja

Strokovnjaki in osebje, ki sodeluje v pravosodnih in drugih postopkih, pogosto nimajo visoko razvitih veščin za prilagojeno in dostopno komuniciranje. Te veščine je mogoče uspešno osvojiti s treningi komuniciranja, ki strokovnjakom omogočijo, da se izurijo in se naučijo uporabljati lahki govorni jezik, izboljšajo svoje veščine poslušanja in se naučijo ustvariti varno in spoštljivo komunikacijsko okolje.

Zaključek

Dostopno komuniciranje in uporaba lahkega govornega jezika nista samo potreba, ampak tudi pravica. Pomembno je, da se teh veščin naučimo in jih uporabljamo v vsakdanjem in javnem življenju. Smernice, ki so nastale v okviru projekta SELSI, so namenjene izboljšanju komunikacije v različnih kontekstih. V jeseni 2024 bo na voljo multimodalno spletno orodje s smernicami, dostopno na spletni strani projekta (<https://selsi.eu/sl/>), ki bo še dodatno olajšalo uporabo dostopnega jezika v praksi. Lahki govorni jezik izboljšuje razumevanje in sodelovanje oseb z različnimi komunikacijskimi potrebami v pravosodnih postopkih. Uporaba lahkega govornega jezika je pravica, ki jo moramo spoštovati in negovati. S tem uresničujemo pravičnejšo in vključujočo družbo.⁸⁵

⁸⁵ Dodatno branje: Spletna stran SELSI: <https://selsi.eu/sl/>, Lindholm, C. (ur), Vanhatalo, U. (ur) (2021): Handbook of Easy Languages in Europe. Easy – Plain – Accessible, Volume 8. Frank&Timme

8.4.2. Lahko branje

Lahko branje kot orodje dostopnega informiranja

Pomembnost dostopnega jezika v zapisanih informacijah

Dostopen jezik v zapisanih informacijah je ključen, ker:

- Omogoča vsem ljudem enako, ustrezno razumevanje pomembnih dokumentov.
- Ljudem pomagajo, da se počutijo samozavestnejši in bolj vključeni.
- Preprečuje nesporazume in napačne reakcije ter odločitve zaradi nerazumevanja zapisanih informacij.

Formalna obvestila in dokumenti so pogosto napisani v zapletenem jeziku, ki ga večina ljudi težko razume. Uporaba dostopnega jezika lahko bistveno izboljša razumevanje. Zakonodaja, npr., je pogosto zapletena in težko razumljiva. Z uporabo dostopnega jezika zagotovimo, da bodo ljudje lažje razumeli pravice in dolžnosti, ki jih določen zakon ali pravilnik prinaša.

Pomemben koncept in orodje za izboljšanje dostopnosti informacij je **lahko branje**, pripravljeno po ustreznih strokovnih smernicah. V Sloveniji imamo štiristopenjski sistem lahkega branja, ki je bil razvit v projektu "Lahko je brati"⁸⁶, ki sta ga sofinancirala Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada (2018-2019).

V osnovi je podajanje informacij v lahkem branju namenjeno ljudem, ki imajo težave z branjem in razumevanjem zapletenih besedil. V določenih okoliščinah imamo lahko tovrstne težave vsi, ne zgolj npr. ljudje z intelektualno oviro, slabšim znanjem jezika, starejši, otroci in skupine z drugimi ovirami branja ter razumevanja. V poglavju "Lahki govorjen jezik je dostopen jezik" poudarjamo pomembnost zavedanja, da je lahko v (uradnem) postopku v ranljivem položaju prav vsak izmed nas. Travma, šok in stres včasih izrazito vplivajo na sposobnost komuniciranja, čeprav v normalnih okoliščinah oseba morda nima ovir v komuniciranju. Začasne kognitivne in čustvene ovire so številne, pomembne, in jih je nujno upoštevati.

Načela in smernice za pisne informacije v lahkem branju

Nekaj smernic za pripravo lahkega branja:

- **Jasen in enostaven jezik.** Uporabljajte kratke in preproste stavke. Izogibajte se zapletenim besedam in strokovni terminologiji. Kadar je uporaba težkih besed neizogibna, so te besede pojasnjene, lahko s primeri.

⁸⁶ Dostopno na: <http://www.lahkojebrati.si/>

- **Logična struktura.** Besedilo je jasno organizirano z logičnim zaporedjem informacij. Za ločevanje različnih delov besedila uporabljajte naslove in podnaslove.
- **Dovolj velika in čitljiva pisava.** Uporabite večjo pisavo (npr. velikost vsaj 14).
- **Oblikovanje.** Izogibajte se kurzivi (*poševni pisavi*) in pretežno VELIKIM TISKANIM črkam, ker so te težje berljive. Razmik med vrsticami je običajno večji (npr. 1,5 razmika). Ustrezno ločite odstavke. Uporabite dovolj praznega prostora, informacija, stran naj diha.
- **Uporaba ilustracij.** Različne ilustracije lahko pomagajo pojasniti vsebino. Vizualni elementi naj bodo preprosti in jasni, brez odvečnih podrobnosti. Fotografije so lahko enostavnejše za razumevanje, a je treba paziti, da na njih ni motečih podrobnosti. Previdnost je potrebna pri uporabi piktogramov, ki so pogosto preveč abstraktni, premalo specifični in jih lahko napačno interpretiramo. Nekateri piktogrami ali ikone v različnih kulturah pomenijo različne stvari.
- **Doslednost.** Za iste pojme uporabljajte enake izraze. Skozi celotno besedilo dosledno uporabljajte oblikovna pravila.

Primeri uporabe

Primer 1

Zahteven zapis:

"V skladu z določbami Zakona o kazenskem postopku ima obtoženec pravico do zagovornika in pravico, da se brani sam ali z odvetnikom."

Lahko branje:

V zakonu piše, da ima obtoženec pravico do odvetnika.

Odvetnik je strokovnjak za pravo,
ki obtožencu pomaga razumeti zakone.

Odvetnik obtoženca brani na sodišču.

Obtoženec pa je lahko tudi brez odvetnika in
se na sodišču brani sam.

Primer 2

Zahteven zapis:

"Policija je dolžna obvestiti pridržano osebo o razlogih za njeno pridržanje in ji zagotoviti možnost, da v razumnem času obvesti družinskega člana ali odvetnika."

Lahko branje:

Policija mora osebi povedati, zakaj so jo pridržali.

Pridržati pomeni, da policija osebo zadrži na določenem mestu za nekaj časa.

Policija osebo pridrži, ker sumi, da je kršila zakon.

Pridržana oseba lahko pokliče družinskega člana ali odvetnika.

Primer 3

Zahteven zapis:

"Sodišče bo obravnavalo vse predložene dokaze in pričanja ter na podlagi teh podatkov sprejelo končno odločitev glede krivde obtoženca."

Lahko branje:

Sodniki bodo pregledali vse dokaze in poslušali priče.

Priče so ljudje,

ki so videli ali slišali nekaj pomembnega v zvezi s primerom.

Potem bodo sodniki odločili,

ali je obtoženec kriv ali nedolžen.

→ K razumljivosti informacij lahko bistveno pripomorejo vizualni elementi.

Zaključek

Dostopno komuniciranje in uporaba dostopnega jezika v zapisanih informacijah ni le potreba, ampak tudi pravica vsakega posameznika. Z uporabo ustreznih smernic za lahko branje zagotovimo, da so informacije dostopne in razumljive vsem, ne glede na njihovo izobrazbo ali zmožnosti.

Prilagoditev zapisanih informacij ni le strokovna dolžnost, temveč tudi človeška odgovornost, ki prispeva k pravičnejši in bolj vključujoči družbi. S spoštovanjem načel lahkega branja bomo dosegli boljše razumevanje in sodelovanje ter zmanjšali tveganje za nesporazume in napake.⁸⁷

8.5. Nadomestna in dopolnilna komunikacija

Uporabniki nadomestne in dopolnilne komunikacije (NDK)

Nadomestna in dopolnilna komunikacija (NDK) zajema načine komunikacije, ki niso govor, tj. znakovni jezik, obrazna mimika, geste, komunikatorji.⁸⁸ Sistem NDK je prilagojen posamezniku, njegovim potrebam in okolju, v katerem živi, ter vključuje zanj primeren nabor komunikacijskih gest, kretenj, simbolov,... Slikovni simboli so lahko urejeni v komunikacijskih knjigah oziroma komunikacijskemu pripomočku ali posamično.⁸⁹

Namen NDK je nadomestiti, dopolniti in podpreti govorno-jezikovno komunikacijo, kadar je ta v primeru posameznika motena.

Dopolnilna komunikacija se uporablja, kadar nekaj dodamo, da dopolnimo naravni govor. Npr. pokažemo prvo črko, pokažemo sliko, majhen prenosni ojačevalnik lahko poveča glasnost govora in pomaga tistim z omejeno glasovno zmogljivostjo učinkovito komunicirati. Sporočilo postane sogovorniku bolj jasno.

Nadomestna komunikacija se uporablja, kadar oseba ne zmore verbalnega govora in je govor sogovornikom nerazumljiv, takrat iščemo druge načine komunikacije. Lahko je to npr. s pomočjo programa, ki pretvori zapisano besedilo v sintetiziran govor ali pa enostaven grafični komunikacijski pripomoček. Uporabniki nadomestne komunikacije niso zmožni učinkovitega, funkcionalnega verbalnega sporazumevanja.

⁸⁷ Priporočamo (viri): Spletna stran Lahko je brati: <http://www.lahkojebrati.si/>, Lindholm, C. (ur), Vanhatalo, U. (ur) (2021): Handbook of Easy Languages in Europe. Easy – Plain – Accessible, Volume 8. Frank&Timme

⁸⁸ Uporablja se tudi izraz "PINK", tj. podporna in nadomestna komunikacija.

⁸⁹ <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-XFMXVFEY/cd9a671a-7d12-4bb4-ac70-a30d24ddb49c/PDF>

Najpomembnejši cilj sistema NDK je zagotoviti posamezniku sredstvo, ki omogoča, da pove, kar želi, kot želi, kadar želi in komur želi. Avtonomija posameznikove komunikacije mora biti osrednjega pomena.⁹⁰

NDK je namenjena otrokom, ki niso razvili govorno-jezikovne komunikacije oziroma njihov govor ni dovolj razumljiv okolici.⁹¹ Do govorno-jezikovnih oviranosti lahko pride tudi v odrasli dobi, najpogostejši vzrok pa so možganska poškodba, kap, možganski tumorji, različne živčno-mišične bolezni (multipla skleroza, amiotrofična lateralna skleroza), parkinsonova bolezen, huntingtonova bolezen itd. Govorimo o pridobljenih govornih (dizartrija, apraksija govora, disfonija) in jezikovnih motnjah (afazija).⁹² Govorno-jezikovna oviranost je tako lahko prirojena ali pridobljena v odrasli dobi. Sistem NDK je namenjen vsakemu posamezniku, ki ni razvil funkcionalnega verbalnega govora.⁹³

Sisteme NDK delimo na:

- **sisteme brez pripomočkov** (geste, mimika obraza, kretnje, znakovni jezik,...);
- **sisteme s komunikacijskimi pripomočki.**

Komunikacijski pripomočki so lahko:

- **grafični**, ki vključujejo fotografije, taktilne in slikovne simbole, npr. slike, simboli, taktilni simboli, komunikacijske mape in komunikacijski sistemi za izmenjavo slik (PECS);
- **elektronski**, tj. računalniško podprti komunikacijski pripomočki,⁹⁴ pri čemer poznamo zahtevne (visokotehnološke) komunikatorje z računalniškim sintetiziranim govorom, ki imajo različne možnosti upravljanja (dotik, igralna palica oziroma joystick, stikala, upravljanje s pogledom ipd.).⁹⁵

Vsakdo uporablja več oblik komunikacije, odvisno od konteksta in sogovornika. Učinkovito komuniciranje se zgodi, ko namero in vsebino misli enega posameznika razume druga oseba. Oblika je manj pomembna kot uspešno razumevanje sporočila.⁹⁶

⁹⁰ <https://isaac-online.org/english/about-aac/>

⁹¹ <https://cirius.splet.arnes.si/zdravstvo/medicinska-rehabilitacija/logopedija/nadomestna-komunikacija/>

⁹² <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-XFMXVFEY/cd9a671a-7d12-4bb4-ac70-a30d24ddb49c/PDF>

⁹³ <https://cirius.splet.arnes.si/zdravstvo/medicinska-rehabilitacija/logopedija/nadomestna-komunikacija/>

⁹⁴ Brownlee A. Augmentative Communication: An Overview of ALS and Assistive Technology. Washington: The ALS Association 2010. Dostopno na <http://www.alsa.org/als-care/augmentative-communication/>.

⁹⁵ <https://cirius.splet.arnes.si/zdravstvo/medicinska-rehabilitacija/logopedija/nadomestna-komunikacija/>

⁹⁶ <https://isaac-online.org/english/about-aac/>

08 KOMUNIKACIJA Z RAZLIČNIMI CILJNIMI SKUPINAMI

Na učinkovitost sporazumevanja lahko vplivajo tudi druge, dodatne oviranosti (npr. motnje vida, sluha, apraksija,...).⁹⁷

Izbor in uvajanje posameznika v NDK sta odvisna od njegovih kognitivnih in gibalnih sposobnosti ter zmožnosti sporazumevanja. Pri posameznikih z gibalnimi težavami so velikokrat v uporabi stikala, ki so si med seboj lahko zelo različna. So različnih oblik, barv, velikosti, različnih otipov, prav tako obstajajo različni načini uporabe – pritisk, stisk, vpih, senzor,... Lahko jih namestimo na različna mesta (npr. glava, noga), odvisno od zmožnosti posameznika.⁹⁸

Komunikator – visokotehnološki komunikacijski pripomoček z računalniškim sintetiziranim govorom.

Komunikacijski sistem za izmenjavo slik (PECS).

Smernice za delo z uporabniki NDK:

Za uspešno delovanje sistema NDK in komunikacijo s strani uporabnika je potrebno, da so primerno usposobljeni tudi sogovorniki. V nadaljevanju predstavljamo nekaj smernic za komunikacijo z uporabniki NDK.

Priprava na pogovor⁹⁹

- Dober začetek pogovora poveča samozavest vseh. Vzpostavite očesni stik in govorite neposredno z osebo, ki uporablja NDK, in ne z njenim spremljevalcem.
- Posameznika vprašajte, na kakšen način ga lahko podprete v komunikaciji; npr. lahko ga vprašate, ali želi, da mu pomagate najti besedo.

⁹⁷ <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-XFMXVFEY/cd9a671a-7d12-4bb4-ac70-a30d24ddb49c/PDF>

⁹⁸ <https://drustvo-veselenogice.si/spoznajte-nas/nadomestna-in-dopolnilna-komunikacija/>

⁹⁹ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

08 KOMUNIKACIJA Z RAZLIČNIMI CILJNIMI SKUPINAMI

- Če niste prepričani, kako posameznik izrazi strinjanje ali nestrinjanje ("da" ali "ne"), ga vprašajte.
- Če še nikoli niste poslušali osebe, ki za sporazumevanje uporablja NDK, jim to povejte. Uporabniki NDK vam lahko pri sporazumevanju pomagajo.
- Po potrebi omogočite prisotnost podporne osebe za pomoč pri uporabi komunikacijskega pripomočka.

Uvod v pogovor¹⁰⁰

- Preden začnete pogovor, se zavedajte, da ne glede na to, kako kratka je interakcija, morate posameznikom, ki uporabljajo NDK, dati več časa kot osebi, ki NDK ne uporablja. Bodite pripravljeni, da boste imeli dovolj časa za pogovor.
- Začnite s konkretnimi temami, kot je situacija, v kateri se trenutno nahajate.
- Ko postavite vprašanje, počakajte na odgovor. Ne skrbite za dolgotrajne tišine med čakanjem na odgovor.
- Če so vaša vprašanja in izjave kratke in preproste, to pomaga uporabnikom NDK, saj jim daje možnost, da spregovorijo. Vendar pa se izogibajte postavljanju zgolj vprašanj "da" ali "ne", če je oseba zmožna podati daljša pojasnila in vsebinske odgovore.
- V želji po hitrem končanju obravnave zaradi omejenega časa nas lahko zamika, da bi komunikacijo pospešili tako, da bi stavek končali namesto osebe. Temu se izogibajte, saj prepogosto prihaja do nesporazumov in je to neprimerno.

Med pogovorom¹⁰¹

- Lotite se ene teme naenkrat. Tempo interakcije z uporabo NDK je počasnejši, zato pomaga, če se lotite teme za temo.
- Postavite le eno vprašanje naenkrat. Prav tako premislite, na kakšen način postavite vprašanje. Vprašanja, ki se začnejo z "kdo", "kaj", "kje", "kdaj", "zakaj", "kako" in "če", bodo namreč spodbudila podajo podrobnejšega odgovora kot "da" ali "ne"

¹⁰⁰ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

¹⁰¹ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

vprašanja. Ta se praviloma uporablja le, ko smo že pridobili informacije in podatke ter je treba nek podatek jasno razumeti.

- Jasno napovejte, kdaj spreminjate temo. Uporabnik NDK lahko izgubi subtilne namige z vašega obraza, ker gleda v svoj komunikacijski pripomoček.
- Oseba, ki uporablja NDK, veliko težje “skoči” v pogovor. Ustvarite prostor, kjer lahko uporabniki NDK prav tako podajo repliko. Vprašajte jih, ali bi želeli kaj dodati ali se dogovorite za drug način, kako lahko uporabniki NDK “skočijo” v pogovor.
- Opazujte obraz sogovornika in če opazite zmedenost, preverite, ali so vas razumeli. Ne bojte se vprašati: “Kaj ste mislili?” ali “Lahko, prosim, ponovite?” Preverite razumevanje s povzemanjem tega, kar je uporabnik NDK povedal po kratkih enotah.

Odmor¹⁰²

- Pogovor z uporabniki NDK lahko poteka počasi in s prekinitvami. Pri tem lahko prihaja do utrujenosti in pomanjkanja koncentracije s strani sogovornikov. Verjetnost, da se bo to zgodilo vam, je včasih lahko večja kot pri osebi, ki uporablja NDK, saj je takega načina komunikacije navajena. Povsem sprejemljivo je, da sami prosite za odmor. Obenem velja pojasniti, da se boste k pogovoru vrnili. Odmor mora biti jasno določen. Trajal naj ne bi več kot pet minut, razen če osebe v pogovoru potrebujejo dalj časa.
- Prav tako se lahko utruji uporabnik NDK. Uporaba sistema NDK je lahko naporna, zato osebe potrebujejo odmor. Če čutite, da so utrujeni, lahko tudi sami predlagate odmor.

Zaključek¹⁰³

- Preden končate pogovor, vljudno preverite, ali je imela oseba možnost povedati svoje mnenje med pogovorom.

¹⁰² <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

¹⁰³ <https://www.communicationmatters.org.uk/wp-content/uploads/2019/02/Speaking-with-Someone.pdf>

09

ZAKLJUČEK

9. ZAKLJUČEK

PRIROČNIK za zagotavljanje dostopnosti in enakih možnosti vsem osebam v sodnih in drugih postopkih predstavlja praktično orodje za zagotavljanje pravnega varstva in enakovredne obravnave pred uradnimi organi v Sloveniji. Pripravljen je bil z namenom opolnomočenja zaposlenih v pravosodju in širše za delo in komunikacijo z osebami z oviranostjo v različnih postopkih. Čeprav uporaba priročnika med zaposlenimi v pravosodju in širše kot taka ni obvezna, ali zakonsko predpisana, so tekom priročnika navedene številne pravne podlage, ki uradnim osebam, vključno sodnikom, nalagajo obveznosti uresničevanja pravice do pravnega varstva na način zagotavljanja postopkovnih prilagoditev. Primeri prilagoditev postopka, ki so relevantni za zagotavljanje dostopa do pravnega varstva za osebe z oviranostjo v praksi, so zbrani v tem priročniku.

Poleg navedenih ključnih smernic vključuje priročnik še druge smernice za delo in komunikacijo z osebami z oviranostjo. Smernice so opredeljene glede na fazo obravnave ali pogovora, tj. smernice za načrtovanje pogovora, v času pogovora, smernice, ki se tičejo dokumentacije, izrazoslovja in spomina. Poleg tega vsebuje priročnik smernice za komunikacijo z različnimi ciljnim skupinami kot so gluhi in naglušni, slepi in slabovidni, osebe z gluhoslepoto ter smernice za sporazumevanje v govorjenem lahkem jeziku in lahkem branju, ter z uporabo nadomestne in dopolnilne komunikacije.

V prilogah priročnika se nahaja kontrolni seznam za delo in komunikacijo z osebami z oviranostjo in algoritem, ki je strokovnim delavcem lahko v pomoč pri ocenjevanju potreb in zagotavljanju prilagoditev. Priročnik vsebuje tudi obsežnejšo prilogo, ki uporabnikom pojasne različne tipe oviranosti po medicinskih klasifikacijah (medicinski pristop) ter vsebuje seznam področnih organizacij, ki se pri svojem delu posvečajo obravnavi oseb z oviranostjo in zagovorništvo na tem področju.

Čeprav je bil priročnik prvotno zasnovan kot praktično orodje za delo in komunikacijo z osebami z intelektualnimi in/ali psihosocialnimi ovirami v kazenskih postopkih, so člani delovne skupine za pripravo priročnika tekom priprave ugotovili, da bi priročnik v večji meri služil svojemu namenu, če bi vseboval informacije tudi o drugih osebah z oviranostjo in bil relevanten tudi za delavce v civilnih sodnih postopkih in širše. Na ta način bi opolnomočil tako zaposlene v pravosodju, ki pri svojem delu prihajajo v stik z obdolženci z oviranostjo v kazenskih postopkih, kot tudi širše. S tem namenom je pripravljen priročnik bolj splošne narave, z vmesnimi poudarki na specifične situacije s katerimi se srečujejo obdolženci z oviranostjo pri dostopu do pravnega varstva. Na ta način je priročnik bolj relevanten za uporabo v pravosodnih krogih in širše, s tem pa tudi njegova diseminacija relevantnim ciljnim publikam, tudi po koncu samega projekta ENABLE - Vključevanje in dostop do sodnega varstva za obdolžence z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi.

PRILOGE

10. PRILOGE

10.1. Priloga 1: Miti in napačne predstave o osebah z oviranostjo

Osebe z oviranostjo večkrat vidimo glede na svoje izkušnje in prejšnji stik z oviranostjo. Vendar so nekatere napačne predstave in miti trdno zakoreninjeni v družbi – oblikujejo naš pogled na oviranost in odnos do oseb z oviranostjo ter so podlaga za predsodke, s katerimi se te osebe na dnevni ravno še vedno soočajo.¹⁰⁴

V nadaljevanju navajamo 10 najbolj pogostih napačnih predstav, ki jih posamezniki včasih pripisujejo osebam z oviranostjo.

Mit 1: Pogum in hrabrost – junak.

Mit 2: Vse osebe z okvaro sluha lahko berejo z ustnic ali uporabljajo znakovni jezik.

Mit 3: Slepim imajo "šesti čut".

Mit 4: Življenje oseb z oviranostjo se razlikuje od življenja tistih, ki oviranosti nimajo.

Mit 5: Večina oseb z oviranostjo ne more imeti/ne potrebuje spolnega življenja in partnerjev.

Mit 6: Osebe z oviranostjo vedno potrebujejo pomoč in so odvisni od drugih.

Mit 7: Gluhe osebe ne morejo govoriti.

Mit 8: Osebe s cerebralno paralizo imajo kognitivne motnje.

Mit 9: Vsi slepi znajo brati Braillovo pisavo.

Mit 10: Osebe s težavami v duševnem zdravju ne morejo živeti samostojno.

Vse te trditve je mogoče ovreči in razčleniti.

Mit 1: Osebe z oviranostjo so lahko pogumne in drzne, prav tako kot ljudje brez oviranosti. Seveda lahko življenje z oviranostjo zahteva več prilagodljivosti in odpornost, predvsem zato, ker družba še vedno ni v celoti pripravljena na to, da bi obravnavala potrebe oseb z oviranostjo.

Mit 2: Le 15–25 % tega, kar rečemo, tvorijo ustnice; oseba z okvaro sluha se mora poleg branja z ustnic zanašati tudi na druge znake, kot so mimika obraza, govorica telesa in preostali sluh. Branje z ustnic je spretnost, ki je ne obvlada vsakdo, zato se za posameznike z okvaro sluha ne sme samodejno domnevati, da znajo brati z ustnic.

¹⁰⁴ Support of victims with disabilities – Introductory training of trainers (TOT), Manual for trainees (Sandra Marques in dr. Sigal Haimov).

Mit 3: Slepí se lahko naučijo razvijati druge čute, vendar nimajo “šestega čuta”. Tako kot vsi drugi imajo pet čutil.

Mit 4: Na splošno živijo osebe z oviranostjo zelo podobno kot tisti, ki oviranosti nimajo. Hodijo v šolo, delajo, se poročijo, si ustvarijo družino, perejo perilo, nakupujejo živila, se smejióo, jokajo, plačujejo davke, se jezijo, imajo predsodke, volijo, načrtujejo in imajo sanje kot vsi drugi. Nekateré od teh dejavnosti lahko zaradi svoje oviranosti opravljajo nekoliko drugače.

Mit 5: Vsi smo spolna bitja. Vsakdo ima lahko spolni odnos, če spolno dejavnost prilagodi svojim zmožnostim. Tudi osebe z oviranostjo potrebujejo intimnost, ljubezen ter smiselne in izpolnjujoče odnose; otroke imajo lahko po naravni poti ali s posvojitvijo.

Mit 6: Vsi smo v nekem trenutku in na nekaterih področjih življenja odvisni od drugih. Osebe z oviranostjo niso nič drugačne; mnogi od njih živijo neodvisno in pomagajo drugim. Ne smemo domnevati, da nekdo potrebuje našo pomoč samo zaradi njihove oviranosti.

Mit 7: Zmožnost govorjenja je odvisna od celovitosti glasilk in glasovnega izraznega sistema ter ni povezana s težavami s sluhom. Če pa ima nekdo okvaro sluha, ima lahko težave pri proizvajanju zvokov, ki se jih naučimo s tem, da slišimo. Vendar je govorjenje lahko zavestna odločitev, in medtem ko se nekatere gluhe osebe odločijo, da bodo uporabljale svoj glas in govorile, se druge za to ne odločijo. Na sposobnost govorjenja lahko vplivajo tudi dejavniki, kot so vrsta in stopnja izgube sluha ter starost osebe, ko je ta postala gluha (tj. pred ali po tem, ko se je naučila govoriti).

Mit 8: Cerebralna paraliza sama po sebi ne vpliva na inteligentnost osebe. Lahko se zgodi, da se pojavi več motenj, vključno z razvojnimi motnjami, ki vplivajo na intelektualne funkcije. Napačne predstave o cerebralni paralizí so močno povezane s sporazumevanjem po “običajnih” poteh, kar vodi v prepričanje, da oseba ne more razumeti ali sodelovati z drugimi. Že sam izraz “cerebralna”, ki izhaja iz “cerebral” ali “intelekt” oziroma “um”, lahko privede do nesporazumov, saj se zdi, da pomeni, da so možgani ohromljeni, zato ne morejo razmišljati.

Mit 9: Braillova pisava je zapleten sistem, ki se ga je treba naučiti in za katerega je potrebnih več let. Večina slepih ne bere Braillove pisave in raje uporablja bralnike zaslona ali druge pomožne naprave.

Mit 10: Osebe z oviranostjo živijo v vseh okoljih, od stanovanj ali hiš do skupinskih domov ali drugih bivalnih okolij, sami ali s sostanovalci, v skupnostnih stanovanjih ali s svojimi družinami. Nekateri ljudje res živijo v institucijah, vendar si prizadevamo, da bi jih preselili v skupnostna okolja, kjerkoli in kadarkoli je to mogoče.

Kadar ljudje verjamejo v navedene mite, je njihovo dojemanje oseb z oviranostjo zaradi nepoznavanja izkrivljeno. Posledično lahko na ljudi gledajo z usmiljenjem in paternalizmom, kar spodkopava samostojnost in samoodločanje oseb z oviranostjo. Zaradi stereotipov imajo ljudje do oseb z oviranostjo manjša pričakovanja, te osebe pa manj možnosti za izobraževanje, zaposlitev in druge družbene dejavnosti, ki so jim na voljo. Socialna izolacija in osamljenost sta lahko posledica negativnih stereotipov, ki jih imajo

drugi. Ponavljajoče se soočanje s takimi stereotipi lahko povzroči internalizacijo stigme in vodi do občutkov nizke samopodobe in temu, da družbi ne ustreza.

10.2. Priloga 2: Kontrolni seznam za strokovnjake s področja kazenskega pravosodja, ki v kazenskih postopkih delajo z obdolženci z intelektualno in psihosocialno oviranostjo

Obtoženčevo pravico do poštenega sojenja na enaki podlagi kot pri drugih je treba spoštovati od prvega stika s policisti in v vseh postopkih z dostopom do postopkovnih prilagoditev. Tako kot so nekatere skupine, kot so mladoletniki, mlajši od 18 let, že upravičene do pravnih in dejanskih postopkovnih prilagoditev, ki jim zagotavljajo enakopravno udeležbo v kazenskem postopku, tudi osebe z oviranostjo potrebujejo podobne ukrepe.

Ocenjevanje potreb po prilagoditvah

- Ali ima obtoženec/oseba kakšno oviranost? Če je, kateri ukrepi za dostopnost in prilagoditve so potrebni? Te podporne ukrepe je treba določiti pred začetkom postopka ter jih prilagoditi spolu in starosti.
- Ali je bila oseba v postopku, ki ima oviranost, čim prej kontaktirana, da bi ugotovili njene/njegove prilagoditve in jo/ga obvestili o pravici do proaktivnega koriščenja procesnih prilagoditev med celotnim postopkom?

Podpora osebam

- Ali je bila oseba z oviranostjo obveščena o pravici do pomoči podporne/zaupne osebe, ki jo lahko svobodno izbere?
- Ali je bila podporna oseba obveščena o postopku, ki je v teku zoper obdolženca z oviranostjo, in ali je bil omogočen neposreden stik med njima?

Upoštevanje jezikovne in komunikacijske pomoči

- Ali je jezik, ki se uporablja za sporazumevanje z obdolžencem z oviranostjo, preprost in lahko razumljiv?
- Ali je bil obdolžencu z oviranostjo brezplačno na voljo posrednik/spremljevalec (tudi tretja oseba) za pomoč pri komunikaciji med celotnim postopkom?
- Ali je bila oseba z oviranostjo v postopku vprašana, ali lahko sliši, kaj se jo sprašuje ali o čem se razpravlja, tudi v sodni dvorani?
- Ali je tempo govora primeren, da obdolženec/obdolženka v celoti razume, kaj se sporoča? Ali je bila obdolžena oseba vprašana, ali potrebuje odmore ali krajše seje?
- Ali sta bila obdolženec s posebnimi potrebami in podporna oseba pred začetkom postopka vprašana o svojih načinih komunikacije in morebitnih prilagoditvah?

- Ali so bili obdolžencem z oviranostjo v vseh fazah postopka na voljo ustrezna podpora tehnologija, komunikacijska podpora (vključno s tretjimi tolmači) in komunikacijska orodja, ki so potrebna za njihovo polno sodelovanje?

Razmisleki o dostopu do informacij

- Ali so bile informacije (na primer dokumenti in obrazci) na voljo v ustreznih, dostopnih oblikah? To lahko vključuje preprosti jezik, lahko branje, Braillovo pisavo, večje pisave in zvok.
- Ali so bili dokumenti pred zaslišanjem zagotovljeni pravočasno (in v ustrezni dostopni obliki), da je bilo dovolj časa za branje in sprejemanje gradiva?

Upoštevanje fizičnega dostopa

- Ali je bil prostor dostopen za gibalno ovirane osebe, ki uporabljajo voziček ali drug pripomoček za gibanje?
- Ali so bili upoštevani prilagoditveni ukrepi za zmanjšanje ustrahovanja, zlasti v sodnih dvoranah, na primer odstranitev uradnih oblačil, kot so lasulje ali plašči, in ponujanje predmetov za udobje osebam z oviranostjo?
- Ali oseba uporablja psa pomočnika/podpornega psa ali drugo žival za pomoč/podporo?¹⁰⁵ Če je tako, kdaj bo sodišče naredilo odmor za psa (voda in stranišče)? Ali je na voljo posoda z vodo?

Pravna pomoč

- Ali je bil obdolženec obveščen o svoji pravici do odvetnika in pravici do brezplačne pravne pomoči?
- Ali je bil osebi omogočen dostop do odvetnika ali brezplačne pravne pomoči od prvega stika s pravosodnimi organi in ves čas postopka?
- Ali so bile odvetniku zagotovljene procesne prilagoditve, kot so tolmači, podporne tehnologije, posredniki ali drugo, da se zagotovi učinkovita komunikacija med njim in obdolžencem z oviranostjo med celotnim postopkom?

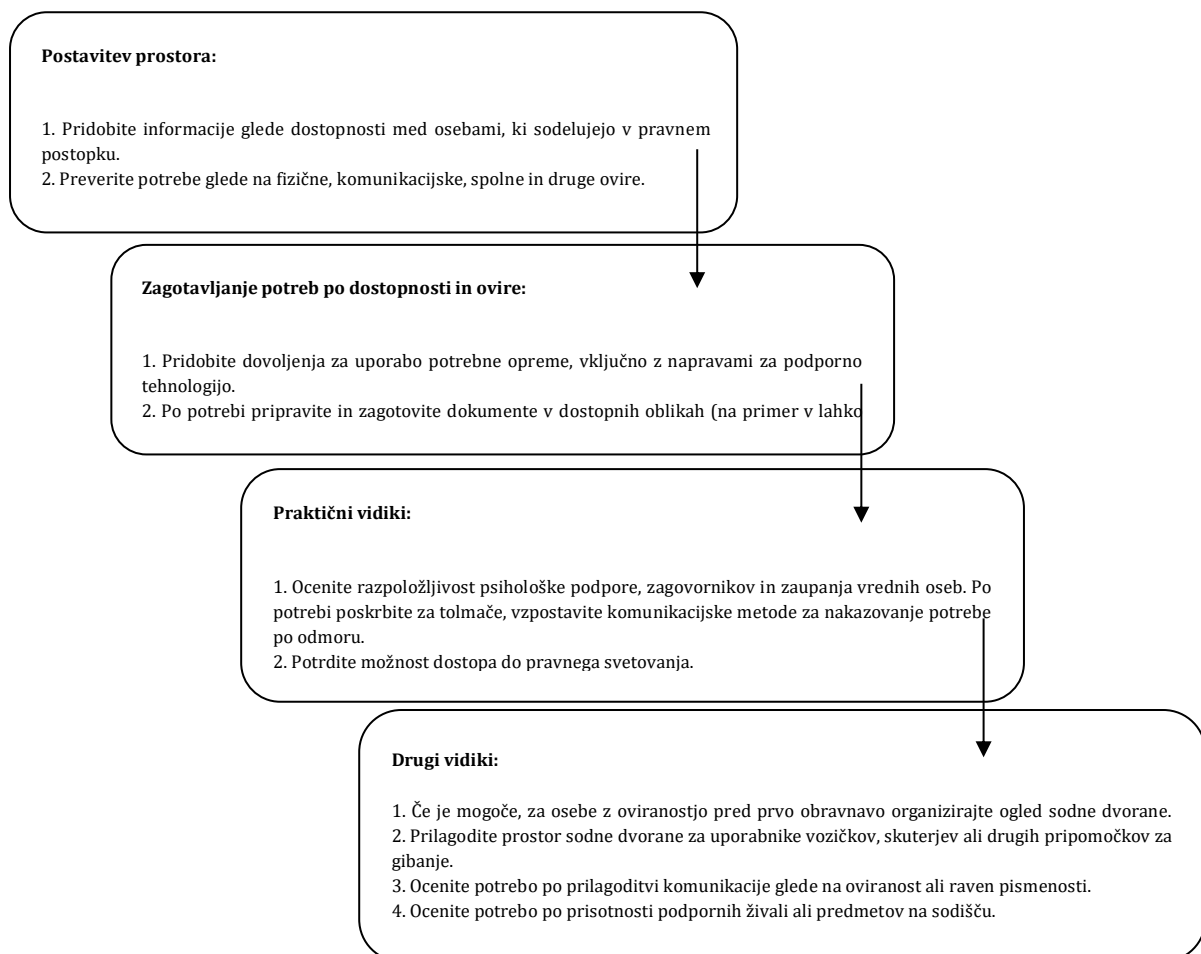
¹⁰⁵ V skladu z [Disability Access Bench Book of the Judicial College of Victoria](#), Avstrala, je žival pomočnica žival, ki je usposobljena za opravljanje nalog ali funkcij, ki pomagajo invalidni osebi ublažiti posledice invalidnosti. To vključuje živali, ki so usposobljene za dvigovanje stvari osebam z gibalnimi ovirami, živali, ki so usposobljene za pomoč osebam z napadi, ali za zagotavljanje udobja ranljivim pričam, ko čakajo na sodišče ali ko pričajo iz oddaljenega objekta za priče. Ta praksa se trenutno uporablja tudi v ZDA in Združenem kraljestvu.

Udeležba na sojenju

- Ali so bile želje in preference obdolženca prednostno obravnavane pri odločanju o udeležbi na daljavo ali osebni udeležbi v sojenju?
- Ali je bilo v primeru sojenja na daljavo zagotovljeno, da imajo obdolženci z oviranostjo enak dostop do vseh zahtevanih postopkovnih prilagoditev kot pri sojenju v živo

10.3. Priloga 3: Shematski algoritem ocenjevanja potreb in zagotavljanja prilagoditev med kazenskim postopkom (vodnik po korakih)

Pomembno je, da se na obravnavo pripravite vnaprej, da zagotovite pravično vključitev invalidov v sodne postopke. Spodnji algoritem opisuje bistvene točke, ki jih je treba upoštevati, in vključuje metodično preučitev strokovnjakov, kot so posebne potrebe obdolžencev in ovire, s katerimi se lahko soočajo. Z upoštevanjem teh postopkovnih korakov sodni uradniki in sodno osebje pomembno prispevajo k odpravljanju ovir, spodbujanju vključevanja in ohranjanju temeljnega načela pravičnosti za vse, ne glede na njihove pogoje.

10.4. PRILOGA 4: OVIRANOST SKOZI PRIZMO MEDICINSKEGA MODELA IN DIAGNOSTIKE

Oviranost lahko razumemo tudi skozi kategorizacijo, ki je bolj značilna za medicinski model razumevanja oviranosti.¹⁰⁶

1. TELESNE OVIRANOSTI

- **Senzorične oviranosti.** Npr. slepota, slabovidnost, gluhotata, naglušnost, gluhoslepota.
- **Motnje, povezane z zdravstvenimi težavami.** Npr. artritis, sladkorna bolezen, HIV.
- **Motnje ravnotežja.** Npr. Menierova bolezen in vrtoglavica.
- **Druge.** Npr. cerebralna paraliza, mišična distrofija in poškodbe hrbtenjače.

2. TEŽAVE V DUŠEVNEM ZDRAVJU¹⁰⁷

- **Kognitivne motnje**

Kognitivne motnje zajemajo spekter oviranosti, za katere je značilno oslABLJENO kognitivno delovanje, vključno z motnjami pri prepoznavi in obdelavi informacij, mišljenju, sklepanju, pomnjenju, nadzoru mišljenja in vedenja (tj. težave z inhibicijo), motnje pozornosti. Kognitivne motnje so širše od primanjkljajev na področju intelekta.

Lahko vključujejo intelektualne primanjkljaje, pridobljeno možgansko poškodbo (PMP), nevrološke motnje, demenco ter kognitivne motnje zaradi možganske kapi ali uživanja alkohola in drog.

- **Intelektualna oviranost**

Intelektualna oviranost je vrsta kognitivne motnje, za katero so značilne znatne omejitve pri intelektualnem delovanju in prilagoditvenih sposobnostih, kar zajema številne vsakodnevne socialne in življenjske primanjkljaje. Intelektualna oviranost je nevrorazvojna in nastane pred ali ob rojstvu ter je vseživljenjska.

Razporejena je v kategorije glede na intenziteto primanjkljaja: lažja, zmerna, težja in težka.

- **Nevrološke motnje**

Lahko gre za genetsko pogojene ali pridobljene oviranosti (npr. poškodba glave, kap, demenca). Primeri vključujejo: multipla skleroza, parkinsonova bolezen, epilepsija, poškodba glave, kap, demenca.

¹⁰⁶ <https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59213.htm>

¹⁰⁷ *Uradno-terminološki izraz za "težave v duševnem zdravju" je "duševna motnja", po MKB, ali "motnja v duševnem razvoju".

- **Motnje avtističnega spektra**

To so genetske, nevrorazvojne in vseživljenjske motnje. Glavne težave so na področju socialnega delovanja in komunikacije, značilne so posebnosti na področju kognicije in senzorična občutljivost.

Simptomatika in značilnosti motnje se po intenziteti pri posameznikih razlikujejo. Pri nas je še uveljavljen termin aspergerjev sindrom, za katerega so značilni vsaj povprečne ali nadpovprečne intelektualne sposobnosti, kljub znatnim težavam na področju socialnega delovanja. Osebe s tovrstnimi motnjami imajo lahko tudi intelektualne primanjkljaje.

- **Druge težave v duševnem zdravju**

Na težave v duševnem zdravju vpliva več dejavnikov: genetski, psihološki in sociološki, ki so lahko med seboj tudi prepleteni.

Primeri vključujejo: depresijo in anksioznost ter psihotične motnje, vključno s shizofrenijo in nekaterimi oblikami bipolarnosti, obsesivno kompulzivno motnjo; motnje, vezane na travmatičen dogodek, osebnostne motnje.

Pri pojasnjevanju izvora težav v duševnem zdravju je uveljavljen **biopsihosocialni model**.

→ **Pomembno je, da težav z duševnim zdravjem ne stigmatizirate in da se zavedate, da so lahko le epizodne.**¹⁰⁸

Težave v duševnem zdravju lahko vplivajo na način razmišljanja, čustvovanja in medsebojnega delovanja. Možne prilagoditve so lahko različne, odvisne pa so od konkretne težave in od tega, kaj jo sproži. Primeri možnih prilagoditev so omogočanje rednih odmorov, omejitev števila ljudi v sodni dvorani, odlog obravnave zaradi zdravstvenih razlogov, omogočanje video povezav, določitev natančnejših pravil za navzkrižno zaslišanje, zagotavljanje dodatnega časa za odgovore.¹⁰⁹

Opisi posameznih tipov oviranosti

Informacije o posameznih tipih oviranosti niso namenjene postavitvi diagnoze posamezniku. Namenjene so splošnem informiranju oseb, ki prihajajo v stik z osebami z oviranostjo, o tipih in značilnostih klasificiranih motenj. Čeprav je poznavanje diagnostike do neke mere relevantno, je ključnega pomena, da so potrebe po prilagoditvah postopka usklajene z vsakim posameznikom posebej.

Ta priloga povzema naslednje tipe motenj:

¹⁰⁸ UK's Equal Treatment Bench Book, 434-435.

¹⁰⁹ UK's Equal Treatment Bench Book, 434-435.

TELESNE OVIRANOSTI

Pridobljena možganska poškodba
Slepota in slabovidnost
Rak
Cerebralna paraliza
Gluha in naglušna oseba
Gluhoslepota
Downov sindrom
Disleksija
Epilepsija
Halucinacije ali motnje zaznave

TEŽAVE V DUŠEVNEM ZDRAVJU (Duševne vedenjske in nevrorazvojne motnje, mkb-10)

ORGANSKE, VKLJUČNO SIMPTOMATSKE, DUŠEVNE MOTNJE (F00–F09)
Demenca

SHIZOFRENIJA, SHIZOTIPSE IN BLODNJAVE MOTNJE (F20–F29)
Shizofrenija
Shizotipska motnja
Akutne in prehodne psihotične motnje

RAZPOLOŽENJSKE [AFEKTIVNE] MOTNJE (F30–F39)
Depresija

NEVROTSKE, STRESNE IN SOMATOFORMNE MOTNJE (F40–F48)
Agorafobija
Socialne fobije
Specifične izolirane fobije
Panična motnja
Generalizirana anksiozna motnja
Mešana anksiozna in depresivna motnja
Obsesivno-kompulzivna motnja
Akutna stresna reakcija
Posttravmatska stresna motnja (PTSD)
Prilagoditvena motnja

MOTNJE OSEBNOSTI IN VEDENJA V ODRASLI DOBI (F60–F69)
Disocialna osebnostna motnja
Čustveno neuravnovešena osebnostna motenost, mejni (borderline) tip

10 PRILOGE

INTELEKTUALNA MANJZMOŽNOST (F70–F79)

Intelektualna oviranost

MOTNJE DUŠEVNEGA (PSIHOLOŠKEGA) RAZVOJA (F80–F89)

Specifične razvojne motnje pri govorjenju in jezikovnem izražanju

Specifične učne težave

Specifična razvojna motnja motoričnih funkcij

Motnje avtističnega spektra (MAS)

VEDENJSKE IN ČUSTVENE MOTNJE, KI SE ZAČNEJO NAVADNO V OTROŠTVU IN ADOLESCENCI (F90–F98)

Motnja aktivnosti in pozornosti (ADHD)

Besedilo je primarno povzeto po [Mednarodni klasifikaciji bolezni in sorodnih zdravstvenih problemov za statistične namene \(MKB 10\)](#)¹¹⁰, ki je trenutno najnovejša oblika MKB, dostopna v slovenskem jeziku. Informacije, povzete po MKB-10, so dopolnjene z informacijami iz drugih relevantnih virov in praktičnimi izkušnjami, zbranimi s strani področnih društev, institucij in posameznikov na področju. Navedeno je številčenje tako po MKB-10 kot tudi MKB-11, ki bo v prihodnosti dostopna v slovenskem jeziku in tako relevantna.

TELESNE OVIRANOSTI

	Pridobljena možganska poškodba
OPIS	Izraz pridobljena možganska poškodba se nanaša na poškodbe možganov, ki nastanejo po rojstvu. Lahko je posledica različnih okoliščin, npr. nesreče, kapi, tumorjev ali obolenj, kot je parkinsonova bolezen). Pridobljena možganska poškodba lahko povzroči spremembe telesnih in čutnih sposobnosti ali spremembe v sposobnosti razmišljanja in učenja (npr. izgubo spomina, pomanjkanje koncentracije, težave z abstraktnim razmišljanjem). Povzroči lahko tudi spremembe v vedenju in osebnosti (npr. pomanjkanje motivacije, nihanje razpoloženja, občutek potrtosti ali depresije, impulzivno ali nenadzorovano vedenje). Nazadnje lahko povzroči težave pri komunikaciji (npr. počasen ali nerazločen govor, težave pri spremljanju pogovora) in zdravstvene težave (npr. epilepsija, krči). ¹¹¹

¹¹⁰ https://nijz.si/wp-content/uploads/2022/12/MKB-10-AM_v11_slo.pdf

¹¹¹ Australian Disability Access Book, Section 7.2.

	<p>Za pomoč osebam s pridobljeno možgansko poškodbo, ki imajo težave pri komuniciranju, je lahko v pomoč uporaba tehnologij, jasno in jedrnato izražanje, ponavljanje povedanega ali vprašanj ter zagotovitev dodatnega časa za odgovor.¹¹² Med pogovorom koristijo redni odmori, kasnejši termini za pogovor in skrajšani dnevi ter mirno okolje.¹¹³</p>
--	---

Slepota in slabovidnost

Glej [Komunikacija s slepimi in slabovidnimi](#).

Rak

Obstaja več različnih vrst raka, ki imajo za posameznika različne posledice in potrebujejo različno obravnavo.

Zdravljenje (npr. operacija, radioterapija ali kemoterapija, presaditev matičnih celic ali kostnega mozga, hormonsko zdravljenje) ima različne neželene učinke, kot so slabost, slabokrvnost, bruhanje, bolečine, nespečnost in spremembe razpoloženja. Dolgotrajno jemanje zdravil ima lahko tako fizične kot psihološke izzive. Poleg tega se lahko pri osebah pojavi utrujenost in nezmožnost delovanja zaradi pomanjkanja energije. Utrujenost je lahko posledica bolezni same ali zdravljenja in je lahko akutna ali kronična. Osebe z rakom ima lahko težave tudi zaradi oslabiljenega imunskega sistema in številnih obiskov pri zdravniku zaradi zdravljenja.¹¹⁴

Smernice:¹¹⁵

- Preverite, ali osebi bolj ustreza pogovor na daljavo; na ta način osebe tudi ne izpostavljate okužbam.
- Osebi omogočite, da se udeleži zdravniških posegov in temu primerno prilagodite termin srečanja.
- Osebo vprašajte, ali med obravnavo potrebuje vodo, drugo pijačo, vzglavnik, stol, spremembo položaja, odhod iz prostora zaradi slabosti.

¹¹² Australian Disability Access Book, Section 7.2.

¹¹³ UK's Equal Bench Book, 388.

¹¹⁴ UK's Equal Treatment Bench Book, 401-402

¹¹⁵ UK's Equal Treatment Bench Book, 402-403

Cerebralna paraliza

Cerebralna paraliza je skupina motenj, ki vplivajo na človekovo sposobnost gibanja, vključno z nadzorom mišic, koordinacijo, tonusom, držo in ravnotežjem. Običajno je posledica ene ali več neprogresivnih nepravilnosti v možganih, ki se zgodijo, preden sta rast in razvoj zaključena. Vzrok je lahko premalo kisika v možganih ob rojstvu, toksini ali genetski dejavniki. Pri sporazumevanju lahko pomagajo jezikovni terapevti ali nekdo, ki pozna govorne vzorce posameznika. Nekatere osebe uporabljajo tudi komunikacijske pripomočke, kot so sintetizatorji govora ali besedne table.¹¹⁶

Smernice:¹¹⁷

- Zagotovite fizični dostop do sodne dvorane, stranišča in vseh prostorov sodišča.
- Omogočite uporabo komunikacijskih pripomočkov in naprav v primeru, da cerebralna paraliza vpliva na komunikacijske sposobnosti.
- Omogočite pogoste odmore.
- Omogočite navzočnost podpornih oseb.
- Pogovorite se o njihovih individualnih potrebah.

Gluha in naglušna oseba

Glej [Komunikacija z gluhi in naglušnimi.](#)

Gluhoslepota

Glej [komunikacija z osebami z gluhoslepoto.](#)

Downov sindrom

Downov sindrom je genetska bolezen, katere posledica je dodaten kromosom. Za downov sindrom so značilni različni fizični, zdravstveni, značajski in razvojni učinki. Skupna značilnost downovega sindroma je določena stopnja intelektualne oviranosti.¹¹⁸

Nekatere osebe z downovim sindromom bodo morda potrebovale prilagoditve pri komuniciranju, kot je uporaba komunikacijskih pripomočkov, ali pomoč podporne osebe.¹¹⁹

¹¹⁶ UK's Equal Treatment Bench Book, 403.

¹¹⁷ Australian Disability Access Book, Section 7.5.

¹¹⁸ Australian Disability Access Book, Section 7.9.

¹¹⁹ Australian Disability Access Book, Section 7.9.

Disleksija

Disleksija se kaže v težavah pri branju, pisanju in črkovanju. Osnovni izzivi disleksije so obdelava jezikovnih informacij ter šibek kratkoročni in delovni spomin. V odrasli dobi ljudje z disleksijo pogosto oblikujejo strategije, da se spopadajo s situacijami, v katerih imajo težave. Nekatere osebe se lahko pri številnih vidikih svojega vsakdanjega življenja zanašajo tudi na tehnologijo.

- Pred zaslišanjem lahko ustnim navodilom sledijo pisne navedbe in opomniki.
- Navodila se dajejo v preprostem jeziku, z elektronskimi sredstvi, v primeru pisnih navedb pa mora biti slog oblikovanja jasen (npr. velikost pisave najmanj 12, velik razmik, barvni papir).
- Med zaslišanjem bodo osebe z disleksijo morda potrebovale redne odmore, jasna pojasnila, enkratna vprašanja, čas za premislek o informacijah ter možnost postavljanja vprašanj in pojasnil.
- Na splošno se od njih ne sme pričakovati, da bodo navedle zelo natančne podrobnosti ali si vse zapomnile, morebitnih nesporazumov pa ne smete obravnavati kot izmikanje in nedoslednost.

Epilepsija

Epilepsija je nevrološka motnja, za katero so značilne epileptične epizode. Obstaja več vrst epizod, ki jih osebe lahko doživljajo na različne načine, odvisno od tega, kateri del možganov je prizadet. Nekatere epizode lahko trajajo nekaj sekund in lahko povzročijo, da se oseba ustavi, strmi, mežika ali gleda nejasno. Nekateri napadi lahko trajajo nekaj minut in lahko povzročijo izgubo zavesti, togost telesa in trzanje. Po teh epizodah so posamezniki običajno zaspani, zmedeni ali imajo glavobolov. Pri nekaterih posameznikih lahko napade sprožita stres in posebna osvetlitev.¹²⁰

Smernice:¹²¹

- Zmanjšajte dejavnike stresa v sodni dvorani.
- Zagotovite varno okolje (npr. varen stol) in primerno ukrepajte v primeru epizode: treba je odstraniti škodljive predmete v bližini osebe in pod glavo položiti blazino.

¹²⁰ UK's Equal Treatment Bench Book, Ibid. 415-416.

¹²¹ UK's Equal Treatment Bench Book, Ibid. 415-416.

Med epizodami osebe ne smete omejevati ali premikati, razen v primeru neposredne nevarnosti, in ničesar ji ne smete dati v usta. Ko krči prenehajo, je treba osebo položiti v položaj za okrevanje (tj. na bok).

→ V primeru preobčutljivosti na svetlobo se je treba izogibati utripajočim lučem ali fluorescenčni osvetlitvi.

Halucinacije ali motnje zaznave

Halucinacije so izkušnje videnja, slišanja, vonjanja ali čutenja stvari, ki zunaj uma ne obstajajo.

Halucinacije se lahko pojavijo pri osebah z npr. shizofrenijo, bipolarno motnjo, demenco, alzheimerjevo in parkinsonovo boleznijo, kot posledica uporabe drog, odtegnitve alkohola ali hude utrujenosti. Slišanje glasov je prepoznan simptom shizofrenije, bipolarnе motnje in demence. Vidne halucinacije so pogoste tudi pri shizofreniji, epilepsiji in parkinsonovi bolezni.

Če oseba med pogovorom doživlja halucinacije, je treba razmisliti, ali je mogoče pogovor nadaljevati.¹²²

Če se pogovor nadaljuje, so možne razumne prilagoditve, treba je ravnati mirno, se osredotočiti na eno vprašanje naenkrat in ponavljati vprašanja ali jih preoblikovati, če odgovora ne prejmemo. Druge rešitve so komunikacija s posredno osebo ali pogovor v pisni obliki.¹²³

ORGANSKE, VKLJUČNO SIMPTOMATSKE, DUŠEVNE MOTNJE (F00–F09)

	Demenca
MKB-10	F00 Demenca pri alzheimerjevi bolezni (G30.–†) F01 Vaskularna demenca F02 Demenca pri drugih boleznih, uvrščenih drugje F03 Neopredeljena demenca
MKB-11	Dementia (BlockL2-6D8)
OPIS	Demenca je pridobljen možganski sindrom, za katerega je značilen padec prejšnje ravni kognitivnega delovanja z okvaro na dveh ali več kognitivnih

¹²² UK's Equal Treatment Bench Book, 419

¹²³ UK's Equal Treatment Bench Book, 419

	<p>področjih (kot so spomin, izvršilne funkcije, pozornost, jezik, socialno spoznavanje in presoja, psihomotorična hitrost, vizualno-perceptivne ali vizualno-prostorske sposobnosti). Demenca vpliva na mišljenje, spomin, vedenje, vidno in prostorsko zavedanje, čute in sposobnost opravljanja vsakodnevnih opravil.</p> <p>Demenca ni posebna bolezen, temveč skupek simptomov, ki so posledica možganskih motenj. Alzheimerjeva bolezen je ena od oblik demence.</p> <p>Kognitivne motnje niso v celoti posledica normalnega staranja in pomembno ovirajo neodvisnost osebe pri opravljanju vsakodnevnih življenjskih aktivnosti. Na podlagi razpoložljivih dokazov se kognitivna motnja pripisuje ali domneva, da jo je mogoče pripisati nevrološkem ali zdravstvenemu stanju, ki vpliva na možgane, travmi, pomanjkljivi prehrani, kronični uporabi posebnih snovi ali zdravil ali izpostavljenosti težkim kovinam ali drugim strupom.</p> <p>Demenca lahko na ljudi vpliva na različne načine in z različno intenzivnostjo. Zato je dobro oceniti vsako posamezno situacijo in določiti prilagoditve postopka glede na posebno vrsto demence in osebne okoliščine posameznika. Primerne prilagoditve so lahko: omogočanje rednih odmorov, omogočanje sodelovanja podporne osebe pri zaslišanju ter prilagajanje tempa in tona govora. V primeru alzheimerjeve bolezni vključujejo zagotovitev posrednika, omogočanje udeležbe podporne osebe na zaslišanju in snemanje dokazov, ko je oseba pri zavesti.</p>
--	---

SHIZOFRENIJA, SHIZOTIPSE IN BLODNJAVE MOTNJE (F20–F29)

Schizophrenia or other primary psychotic disorders (BlockL1-6A2)

Shizofrenija
F20 Shizofrenija
6A20 Schizophrenia
<p>Shizofrenske motnje (shizofrenija) označujejo temeljna in značilna izkrivljenja mišljenja in zaznavanja ter čustvovanja, ki je neustrezno ali otopelo. Jasna zavest in intelektualne sposobnosti so navadno ohranjene, čeprav se sčasoma lahko razvijejo določene kognitivne pomanjkljivosti. Najpomembnejši psihopatološki fenomeni vključujejo še fenomen miselnega odmeva, vsiljevanje – vcepljanje misli ali pa odtegotvanje misli, pošiljanje misli po radiu, blodnjavo zaznavanje in blodnje nadzorovanja, vplivanja ali oviranja, halucinatorne glasove, ki v tretji osebi opravljajo pacienta, miselne motnje in negativne simptome. Shizofrenske motnje lahko potekajo kontinuirano ali epizodično s</p>

progresivnim ali stabilnim osebnostnim deficitom, lahko pa so to le ena epizoda ali nekaj epizod s popolno ali delno remisijo.

Shizotipska motnja

F21 Shizotipska motnja

6A22 Schizotypal disorder

Motnja, za katero so značilni čudaško vedenje in anomalije mišljenja ter čustvovanja, podobne tem, ki jih je opaziti pri shizofreniji, vendar pa v nobeni fazi ni opaziti določenih značilnih shizofrenskih odklonov. Med simptome lahko uvrščamo hladen ali neustrezen čustven ton, anhedonijo, nenavadno, ekscentrično vedenje, težnjo k socialni izolaciji, paranoidne ali bizarne ideje, ki pa ne sežejo do pravih blodenj, obsesivno ruminiranje, motnje mišljenja in percepcije, občasne prehodne, navidezno psihotične epizode z živahnimi iluzijami, slušnimi ali drugačnimi halucinacijami in blodnjavimi razmišljanji, ki pa navadno niso izzvani od zunaj. Ni kakega določnega začetka, razvoj in potek sta navadno taka, kot je značilno za osebnostno motenost.

Akutne in prehodne psihotične motnje

F23 Akutne in prehodne psihotične motnje

6A23 Acute (and transient) psychotic disorder

Heterogena skupina motenj, za katero je značilen akuten nastop psihotičnih simptomov, kot so blodnje, halucinacije in perceptualne motnje ter hud razkroj običajnega vedenja. Akutni nastop se definira kot stopnjujoč se razvoj jasno abnormne klinične slike v približno dveh tednih ali manj. Pri teh motnjah ne ugotovimo nobenega organskega vzroka. Često sta prisotni zbežanost in zmedenost, medtem ko osebna, časovna in prostorska dezorientiranost ni stalna ali tako huda, da bi opravičevala diagnozo organsko pogojenega delirija (F05.–). Do popolnega ozdravljenja pride navadno v nekaj mesecih, pogosto že v nekaj tednih ali celo dnevih. Če je motnja dolgotrajnejša, je potrebna sprememba klasifikacije. Ta motnja je lahko povezana, ni pa nujno, z akutnim stresom, ki ga običajno predstavljajo obremenitveni dogodki kak teden ali dva pred začetkom motnje.

RAZPOLOŽENJSKE [AFEKTIVNE] MOTNJE (F30–F39)

Depresija

F32 Depresivna epizoda

F33 Ponavljajoča se depresivna motnja

Depressive disorders (BlockL2-6A7)
F32 Depresivna epizoda
<p>Pri tipičnih blagih, zmernih ali hudih depresivnih epizodah pacient trpi zaradi poslabšanega razpoloženja, zmanjšane energije in manjše aktivnosti. Zmanjšana je sposobnost za uživanje, zanimanje in koncentracija, splošen znak je tudi izrazita utrujenost že po najmanjšem naporu. Moteno je spanje, apetit je oslabljen. Skoraj vedno upadeta samospoštovanje in samozaupanje in celo pri blagi obliki so često prisotne tudi krivdne ideje in razmišljanja o svoji ničvrednosti. Slabo razpoloženje se le malo spreminja iz dneva v dan, ne odziva se na okoliščine, lahko pa ga spremljajo t. i. "somatski" simptomi, kot je izguba interesov in prijetnih občutij, jutranje prebujanje nekaj ur pred običajnim časom, depresija, ki je najhujša zjutraj, izrazita je psihomotorna upočasnjena, nemirnost, izguba apetita in telesne mase, pa tudi libida. Glede na število in izrazitost simptomov lahko depresivno epizodo opredelimo kot blago, zmerno ali hudo.</p> <p>Za več informacij o depresiji glej DEPRESIJA IN BIPOLARNA MOTNJA RAZPOLOŽENJA: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje</p>

Bipolarna motnja in manične epizode
/
/
<p>Za več informacij o bipolarni motnji razpoloženja glej DEPRESIJA IN BIPOLARNA MOTNJA RAZPOLOŽENJA: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje</p>

NEVROTSKE, STRESNE IN SOMATOFORMNE MOTNJE (F40–F48)

Anxiety or fear-related disorders (BlockL1-6B0)

Agorafobija
F40 Fobične anksiozne motnje F40.0 Agorafobija
6B02 Agoraphobia

V neposrednem prevodu pomeni strah pred trgi – v smislu odprtega prostora. Danes smo pojem razširili in pomeni strah pred prostori ali situacijami, iz katerih se ne bi mogli rešiti ali pobegniti v primeru, da bi imeli napad panike.¹²⁴

Dosti dobro definiran skupek fobij, ki vključuje strah pred zapuščanjem doma, vstopanjem v trgovine, množico in javnimi prostori ali strah, da oseba sama potuje v vlakih, avtobusih in avionih. Panična stanja so pogosta poteza trenutnih ali preteklih epizod. Često so kot stranske poteze prisotni tudi depresivni in obsesivni simptomi in socialne fobije. Pogosto je izogibanje fobogeim okoliščinam in nekateri agorafobiki jih doživijo malo prav zato, ker se jim znajo izogibati.

Agorafobija je fobija, ki običajno vključuje strah pred odhodom iz varnega prostora – npr. od doma– ali pred tem, da bi bili nekje ujeti. Ta fobija se lahko kaže na različne načine z različno močjo. Osebo z agorafobijo je lahko strah oddaljenosti od doma, pa tudi neznanih poti in krajev, odprtih prostorov, gneče, zaprtih prostorov – npr. vlakov ali dvigal. Včasih se ljudje bojijo stati v dolgih vrstah ali ostati sami. Ko se osebe z agorafobijo znajdejo v prostorih, ki se jih bojijo, lahko doživijo panični napad. Tesnobo lahko občutijo že ob misli na te kraje in se jim izogibajo.¹²⁵

Možne prilagoditve postopka vključujejo izbiro prostora za obravnavo v kraju blizu hiše osebe in v pritličju, izmenjavo dokazov v pisni obliki ali po elektronskih sredstvih komuniciranja, omejitev števila oseb v sodni dvorani in omogočanje, da posameznik sedi poleg vrat, ima spremljevalca in si po potrebi vzame odmor.¹²⁶

Socialne fobije

F40 Fobične anksiozne motnje
F40.1 Socialne fobije

6B04 Social anxiety disorder

Huda oblika sramežljivosti, ki ljudem povzroča težave v vsakdanjem življenju.¹²⁷

Bojazen pred ocenjevanjem drugih, ki povzroči, da se bolnik izogiba socialnim okoliščinam. Bolj prodorne socialne fobije so navadno povezane s premajhnim samospoštovanjem in bojznijo pred kritiko. Kažejo se lahko kot duševna stiska z

¹²⁴ <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

¹²⁵ UK's Equal Bench Book, 389.

¹²⁶ UK's Equal Bench Book, 389.

¹²⁷ <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

zardevanjem, tremorjem rok, navzeo ali siljenjem k mikciji, pacient pa je včasih prepričan, da je ena od teh sekundarnih manifestacij bojazni primarni problem. Simptomi se lahko stopnjujejo do paničnih napadov.

Antropofobija
Socialna nevroza

Specifične izolirane fobije

F40 Fobične anksiozne motnje
F40.2 Specifične (izolirane) fobije

6B04 Social anxiety disorder

Fobije, ki se omejujejo na zelo specifične okoliščine, kot npr. na bližino določenih živali, višino, grmenje, temo, letenje, zaprte prostore, uriniranje ali defeciranje v javnih straniščih, uživanje določenih jedi, zobozdravstvo, pogled na kri ali na nesrečo. Čeprav so sprožilne okoliščine neizrazite, lahko sprožijo paniko, kot pri agorafobiji ali socialni fobiji.

Akrofobija
Živalske fobije
Klavstrofobija
Navadna fobija

Panična motnja

F41 Druge anksiozne motnje
F41.0 Panična motnja [epizodična paroksizmalna anksioznost]

6B01 Panic disorder

O panični motnji govorimo, ko oseba doživi vsaj dva nepričakovana panična napada, ki jima sledi vsaj en mesec skrbi pred novim napadom, ker jo je strah, da bo izgubila življenje, nadzor nad svojim vedenjem ali zdrav razum.¹²⁸

Bistvena značilnost so ponavljajoči se napadi hude anksioznosti (panike), ki se ne omejujejo na kako posebno okoliščino ali na niz okoliščin in so zato nenapovedljivi. Kot pri drugih anksioznih motnjah vključujejo dominantni simptomi nenaden nastop palpitacij, bolečine v prsih, občutek dušenja, vrtoglavico in občutke nerealnosti

¹²⁸ <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

(depersonalizacije ali derealizacije). Često se pojavi še dodatni strah pred smrtjo, izgubljanjem kontrole ali norostjo.

“Panična motnja” naj ne bi bila glavna diagnoza. Če ima pacient depresivno motnjo v času, ko se napadi začenejo, so panični napadi verjetno sekundarni.

Panični(-o):

- napad
- stanje

Generalizirana anksiozna motnja

F41 Druge anksiozne motnje

F41.1 Generalizirana anksiozna motnja

6B00 Generalized anxiety disorder

Za GAM je značilna stalna, prosto lebdeča tesnoba in zaskrbljenost za stvari, ki so za osebo pomembne in ji pomenijo vrednoto: lastno zdravje ali zdravje zanjo pomembne osebe, denar, šolski uspeh, partnerska zveza in podobno.¹²⁹

Bojazen, ki je generalizirana in trajna, ne pa omejena na posebno zunanjo okoliščino, niti ne nastopa pretežno v kaki posebni okoliščini (je “prosto lebdeča”). Dominantni simptomi so spremenljivi, vendar se bolniki pritožujejo nad nenehno nervoznostjo, tresenjem, mišično napetostjo, potenjem, vrtoglavostjo, omotico, palpitacijami in epigastričnim neugodjem. Često se sliši bojazen, da bo pacient ali pa kdo od bližnjih v kratkem zbolel ali doživel nesrečo.

Anksiozna(-o):

- nevroza;
- reakcija;
- stanje.

Mešana anksiozna in depresivna motnja

F41 Druge anksiozne motnje

F41.2 Mešana anksiozna in depresivna motnja

6B00 Generalized anxiety disorder

¹²⁹ <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

Ena od anksioznih motenj je tudi stanje, kjer so izraženi anksiozni in depresivni simptomi v enaki meri in enako obremenjujejo osebo.¹³⁰

Pri anksioznih in depresivnih simptomih, od katerih ni noben jasno prevladujoč in noben tip simptoma ne prevladuje toliko, da bi opravičeval diagnozo, če bi se upošteval ločeno, naj se uporabi ta kategorija. Če so tako anksiozni kot depresivni simptomi dovolj hudi, da lahko opravičujejo individualne diagnoze, naj se zapišeta obe diagnozi in naj se ta kategorija ne uporablja.

Obsesivno-kompulzivna motnja

F42 Obsesivno-kompulzivna motnja

Obsessive-compulsive or related disorders (BlockL1-6B2)

Anksiozna motnja, za katero so značilne obsesivne misli, kompulzivna dejanja in izogibanja. Obsesivne misli so vsiljive, vztrajne, nesmiselne in ponavljajoče se misli, ki jih oseba doživlja kot lastne. Primer obsesivnih misli je, da nekdo nenehno misli, da je umazan in da se mora umiti. Če se misli (kompulzivnim dejanjem) upira, se nelagodje poviša v tesnobo, ki je lahko vse hujša. Ker so misli tako vztrajne in vsiljive, se jih dodatno ustraši in hkrati se nauči, da umivanje zmanjšuje neznosno tesnobo. Umivanje je v tem primeru kompulzija.¹³¹

Bistvena poteza so ponavljajoče se prisilne (obsesivne) misli ali prisilna (kompulzivna) dejanja. Obsesivne misli so ideje, podobe in impulzi, ki se vedno znova pojavljajo v človekovi zavesti v stereotipni obliki. Skoraj vedno so po vsebini mučne in oseba si čisto – a neuspešno – prizadeva, da bi se jim uprla. Jih pa prepozna kot svoje misli, čeprav so nehotene in so ji često odvrtni. Kompulzivna dejanja ali rituali so stereotipni postopki, ki se kar naprej ponavljajo. Niso pa v svojem bistvu prijetni, niti njihova izpolnitev ne pomeni kakega koristnega dela. Njihova funkcija je preprečiti objektivno nezaželen dogodek, često takšen, ki bi škodoval pacientu ali s katerim bi pacient povzročil škodo drugim, česar pa se boji. Navadno pacient prepozna to vedenje kot nesmiselno ali neučinkovito in se mu poskuša upreti. Skoraj vedno je prisoten občutek tesnobe.

Akutna stresna reakcija

F43 Reakcija na hud stres in prilagoditvene motnje

¹³⁰ <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

¹³¹ <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

F43.0 Akutna stresna reakcija
?
<p>F43 Reakcija na hud stres in prilagoditvene motnje</p> <p>Ta kategorija se razlikuje od drugih po tem, da vključuje motnje, ki jih ugotavljamo ne le na osnovi simptomov in poteka, temveč tudi glede na prisotnost enega ali drugega dejavnika od teh dveh: izjemno obremenilni življenjski dogodek, ki ustvarja akutno stresno reakcijo, ali pomembna sprememba v življenju osebe, ki vodi do trajnih neugodnih okoliščin, te pa povzročijo motnje v prilagajanju. Čeprav manj hudi psihosocialni stresi (“življenjski dogodki – life events”) lahko pospešijo začetek ali prispevajo k manifestaciji zelo široke palete motenj, uvrščenih drugje v tem poglavju, etiološka pomembnost stresa le ni vselej jasna in je vedno mogoče ugotoviti, da je odvisen tudi od individualne, često preobčutljive – idiosinkratične ranljivosti. To pomeni, da življenjski dogodki niso niti nujni niti zadostni za razlago nastajanja in oblike motenj. Nasprotno, motnje, ki so tu zbrane, domnevno vselej nastopajo kot neposredna posledica akutnega hudega stresa ali trajne obremenitve. Stresni dogodki ali trajne neugodne okoliščine so primarni in najpomembnejši vzročni dejavnik, motnja pa naj ne bi nastopila brez njihovega vpliva. Motnje, omenjene v tem odseku, lahko obravnavamo kot neuspele reakcije na hude in dolgotrajne strese glede na to, da ovirajo uspešno obvladovanje situacije in povzročajo probleme v socialnem funkcioniranju.</p> <p>Za več informacij o stresu in anksioznosti glej STRES IN ANKSIOZNOST: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje.</p> <p>F43.0 Akutna stresna reakcija</p> <p>Prehodna motnja, ki se razvije pri osebi brez očitne duševne motenosti kot odziv na izjemne telesne in duševne obremenitve. Navadno traja nekaj ur ali dni. Za nastanek in izrazitost akutnih stresnih reakcij je pomembna ranljivost posameznika in njegova sposobnost obvladovanja. Simptomi kažejo tipično mešano in spremenljivo podobo in vključujejo začetno stanje “osuplosti ali zbežanosti” z določeno utesnitvijo polja zavesti in zoženjem pozornosti, nesposobnost doumeti zunanje vtise in dezorientiranost. Temu stanju lahko sledi umikanje od danih okoliščin (vse do stanja disociativnega stuporja–F44.2) ali pa vznemirjenost in pretirana aktivnost (reakcija bega ali fuge). Često se pokažejo avtonomni, vegetativni znaki panične anksioznosti (tahikardija, potenje, zardevanje). Simptomi se navadno razvijejo v nekaj minutah po stresnem dražljaju ali dogodku, izginejo pa po dveh ali treh dneh (pogosto v nekaj urah). Možna je delna ali popolna amnezija (F44.0) za epizodo. Če se simptomi nadaljujejo, je treba premisliti o zamenjavi diagnoze.</p> <p>Za več informacij o stresu in anksioznosti glej STRES IN ANKSIOZNOST: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje.</p>

Posttravmatska stresna motnja (PTSD)
F43 Reakcija na hud stres in prilagoditvene motnje F43.1 Posttravmatska stresna motnja
6B40 Post traumatic stress disorder (PTSD)
<p>Motnja, ki nastane kot zapoznel ali podaljšan odziv na izjemno hude stresne dogodke.¹³²</p> <p>Nastopi kot zakasneli in protrahirani odziv na stresni dogodek ali obremenilne okoliščine (kratkega ali dolgega trajanja) izjemno nevarne ali katastrofične narave, kar skoraj vsakogar spravi v hudo stisko. Predisponirajoči dejavniki, kot so osebne poteze (npr. kompulzivne ali astenične) ali prejšnja anamneza nevrotske motenosti, lahko znižajo prag za nastop sindroma ali poslabšajo njegov potek, vendar niso niti nujni, niti ne zadostujejo za razvoj tega fenomena. Tipične poteze vključujejo epizode vnovičnega oživljanja travme v obliki vsiljivih spominov (“flashbacks”), sanj in nočnih mor, ki se pojavljajo na trajnem ozadju občutka “gluhosti” in emocionalne otopelosti, odtujenosti drugim ljudem, neodzivanja okolici, anhedonije in izogibanja dejavnostim in okoliščinam, ki spominjajo na travmo. Navadno opazamo tudi stanje avtonomne prerazdražljivosti in prenapete budnosti, povečano vznemirjenje in nespečnost. Z omenjenimi simptomi in znaki sta navadno povezani tudi tesnoba in depresija, pogosto je tudi razmišljanje o samomoru. Simptomatika se pojavi po travmi z latenco od nekaj tednov do mesecev. Potek je valujoč, vendar je v večini primerov pričakovati ozdravljenje. V majhnem številu primerov lahko ta motnja postane kronična – nekaj let, z možnim prehodom v trajno osebno spremenjenost (F62.0).</p> <p>Za več informacij o stresu in anksioznosti glej STRES IN ANKSIOZNOST: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje.</p>

Prilagoditvena motnja
F43 Reakcija na hud stres in prilagoditvene motnje F43.2 Prilagoditvena motnja
6B43 Adjustment disorder
Stanja subjektivne stiske in čustvene motenosti, ki navadno motijo socialno funkcioniranje in učinkovitost, nastopijo v obdobju prilagajanja na pomembno

¹³² <https://www.omra.si/o-motnjah/slovar-pojmov/>

spremembo v življenju ali na obremenjujoče življenjsko doživetje. Stresor je lahko prizadel integriteto človekove socialne mreže (žalovanje po izgubi, izkušnje ob ločevanju) ali širši sistem družbene podpore in vrednot (migracija, begunski status), ali pa se je pokazal ob večjem razvojnem prehodu oziroma krizi (vstop v šolo, starševstvo, neuspeh pri prizadevanjih doseči kak vabljev osebni cilj, upokožitev). Individualna predispozicija ali ranljivost imata pomembno vlogo pri tveganju nastanka in izoblikovanja pojavov prilagoditvenih motenj, vendar se le predpostavlja, da se stanje ne bi pojavilo brez stresorja. Pojavna slika variira in vključuje depresivno razpoloženje, tesnobo in zaskrbljenost (ali mešanico obeh), občutek nesposobnosti za izvajanje vsakdanjih opravil. Motnje vedenja so lahko pridružena poteza, zlasti pri mladostnikih. Prevladujoča značilnost je lahko kratka ali daljša depresivna reakcija ali motnja drugačnih čustev in vedenja.

Za več informacij o stresu in anksioznosti glej [STRES IN ANKSIOZNOST: Priročnik za vse, ki si želijo vedeti več o duševnih motnjah in bolje poskrbeti za svoje duševno zdravje.](#)

MOTNJE OSEBNOSTI IN VEDENJA V ODRASLI DOBI (F60–F69)

Disocialna osebnostna motnja
F60 Specifične osebnostne motnje F60.2 Disocialna osebnostna motnja
<p>Osebnostna motnja, za katero je značilno neupoštevanje družbenih obveznosti in popolna nezainteresiranost za čustva drugih. Med vedenjem in veljavnimi družbenimi normami je veliko neskladje. Neugodne izkušnje, vključno s kaznovanjem, vedenja zlahka ne preoblikujejo. Toleranca do neuspehov je nizka, prav tako prag za sprostitev agresivnosti, vključno z nasiljem; obstaja tendenca h grajenju drugih in k verjetnim racionalizacijam vedenja, ki spravlja pacienta v spore z družbo.</p> <p>Osebnostna motnja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • amoralna ; • antisocialna. • asocialna • psihopatska • sociopatska <p>DISOCIACIJA</p> <p>Disociacija je način, kako se um spopada s prevelikim stresom, in je lahko povezana s travmo, težavami z duševnim zdravjem ali pa je stranski učinek alkohola ali zdravil. Osebe, ki doživljajo disociacijo, se počutijo ločene od svojega telesa in sveta okoli sebe. Ta</p>

občutek lahko traja od nekaj ur do več mesecev. Osebe se morda ne morejo spomniti informacij o sebi ali pa se jim svet zdi nejasen ali neresničen. Lahko imajo občutek, da svoja čustva vidijo od zunaj, ali pa se počutijo ločene od svojega telesa. Prav tako lahko zamenjajo različne dele svoje osebnosti, uporabljajo različna imena ali zamenjajo identiteto. Ljudem, ki redno doživljajo disociacijo, se lahko diagnosticira disocialna motnja.¹³³

Primerne prilagoditve lahko vključujejo evidentiranje dokazov, ko oseba ne doživlja disociacije, zagotavljanje prisotnosti podporne osebe in omogočanje, da oseba priča v več različnih identitetah.¹³⁴

Za več informacij o stresu in anksioznosti glej [Priročnik o izkušnji osebnostne motnje](#).

Čustveno neuravnovešena osebnostna motenost, mejni (borderline) tip

Mejna osebnostna motnja ("Borderline" osebnostna motnja)

F60 Specifične osebnostne motnje

F60.3 Čustveno neuravnovešena osebnostna motenost

F60.31 Čustveno neuravnovešena osebnostna motenost, mejni (borderline) tip

6D11.5 Borderline pattern

F60.3 Čustveno neuravnovešena osebnostna motenost

Osebnostna motnja, za katero je značilna težnja k impulzivnemu agiranju ne glede na posledice; razpoloženje je nepredvidljivo in muhasto. Obstaja nagnjenje k izbruhom čustev in nesposobnost nadziranja vedenjskih eksplozij. Kaže se nagnjenost k prepirljivosti in sporom z drugimi; zlasti, če se impulzivna dejanja onemogočajo ali nadzorujejo. Razlikujemo dva tipa: impulzivni tip, ki ga označuje v glavnem čustvena neuravnovešenost in slabo obvladovanje hotnih vzgibov, in "borderline" tip, za katerega so poleg tega značilne še motnje v samopodobi, ciljih in notranjih preferencah, kronično občutje praznine, intenzivni in nestabilni medosebni odnosi in nagnjenost k samodestruktivnemu vedenju s samomorilnimi gestami in poskusi.

F60.31 Čustveno neuravnovešena osebnostna motenost, mejni (borderline) tip

Za več informacij o stresu in anksioznosti glej [Priročnik o izkušnji osebnostne motnje](#).

¹³³ UK's Equal Treatment Bench Book, 407.

¹³⁴ UK's Equal Treatment Bench Book, 407-408.

MOTNJE V DUŠEVNEM RAZVOJU (zastarelo: INTELEKTUALNA MANJZMOŽNOST (F70–F79))

Intelektualna oviranost
F70 Blaga intelektualna manjzmožnost F71 Zmerna intelektualna manjzmožnost F72 Huda intelektualna manjzmožnost F73 Globoka intelektualna manjzmožnost F78 Druge vrste intelektualna manjzmožnost F79 Neopredeljena intelektualna manjzmožnost
6A00 Disorders of intellectual development?
<p>Stanje zaustavljenega ali nepopolnega intelektualnega razvoja, očitno zlasti kot pomanjkanje veščin, ki se pokažejo v razvojnem obdobju; znanja oziroma spretnosti, ki prispevajo k splošni ravni inteligentnosti, se pravi kognitivnih, govornih, motoričnih in socialnih sposobnosti. Manjzmožnost se lahko pojavlja z drugimi duševnimi ali telesnimi motnjami ali pa brez njih. Stopnje intelektualne manjzmožnosti se konvencionalno ocenjujejo s standardiziranimi inteligenčnimi testi. Zamenjati jih je mogoče z lestvicami, ki ugotavljajo socialno prilagajanje na dano okolje. Ta merila dajejo približne kazalce stopnje intelektualne manjzmožnosti. Diagnoza je odvisna tudi od splošne ocene intelektualnega funkcioniranja, ki jo opravi izkušen diagnostik. Intelektualne sposobnosti in socialna prilagojenost se s časom lahko spreminjajo in se lahko izboljšajo – čeprav skromno – po treningu in rehabilitaciji. Diagnoza naj se postavlja na osnovi aktualne ravni funkcioniranja.</p> <p>--</p> <p>Za intelektualno oviranost so značilne znatne omejitve v intelektualnem delovanju in prilagodljivem vedenju. Obstajajo različne vrste in stopnje intelektualne oviranosti. Osebe z intelektualno oviranostjo imajo lahko težave pri sporazumevanju, interakciji z drugimi in samostojnem življenju. Osebe z intelektualno oviranostjo potrebujejo več časa za razumevanje govornih in pisnih informacij ter imajo lahko težave z razumevanjem navodil ali abstraktnih pojmov. Imajo lahko tudi težave s pozornostjo in spominom ter se zlahka utrudijo.¹³⁵</p> <p>Osebe s težjo intelektualno oviranostjo imajo pogosto težave s podatki, kot so leta, meseci, letni časi, dnevi v tednu, čas, z razumevanjem tega, kaj je preteklost, sedanost in prihodnost. Komunikacija z osebo poteka s kratkimi stavki oziroma vprašanji, brez</p>

¹³⁵ UK's Equal Treatment Bench Book, 427.

zapletenih besed, fraz, strokovnih izrazov. Pri razgovoru so lahko v pomoč tudi različni slikovni materiali.

3.13 Zaslišanje oseb z motnjami v duševnem razvoju¹³⁶

Posebnosti glede sposobnosti pričati¹³⁷ se kažejo v načinu pridobivanja (verodostojne) izjave. Že pred začetkom zaslišanja moramo ugotoviti vrsto in obseg oviranosti zaslišane osebe. Z uvodnimi vprašanji o šolanju, zaposlitvi in splošnih življenjskih okoliščinah lahko pridobimo tovrstne informacije. Pozorni moramo biti na sposobnost govorenja, pisanja in branja (orientacija je podatek o mentalni starosti). Pomemben pokazatelj je podatek o ne-/samostojnosti v vsakdanjem življenju.¹³⁸

Nanje tudi bolj vpliva okolje, neobičajen potek dogodka jih vznemirja, zato je treba zagotoviti ustrezno okolje in predhodno pojasniti potek zaslišanja.¹³⁹ Za uspešno zaslišanje je pomembna tudi atmosfera pogovora.¹⁴⁰ Zaslišani z duševnim primanjkljajem se znajde v položaju dvojne asimetrije, zato je tem pomembnejše zgraditi raport.¹⁴¹

- Ključna je uporaba preprostega, vendar hkrati biološki starosti primerne in spoštljivega govora. Infantilizacija z uporabo otroške govornice je za odrasle osebe neprimerna in nestrokovna. Enako velja glede uporabe tikanja.
- Pravni pouk¹⁴² je treba "prevesti" v enostaven jezik, saj je ključno, da ga zaslišani razume. Če ga dejansko ne razume, je lahko podana kršitev poštenega postopka. Za preveritev, ali je pouk bil razumljen, ne zadošča zgolj vprašanje o tem, saj praviloma nihče noče odgovoriti nikalno. Zaslišanega prosite, naj pove, kaj je razumel.
- Stavki in vprašanja naj bodo vedno kratki z enostavno strukturo. Na zapleteno vprašanje bo verjetno odgovor kar dolg – da se vprašani izogne občutku, da spet česa ne razume.
- Vedno naj bo zastavljeno le eno vprašanje
- Izogibajte se abstrakcijam (denimo uporabi nadpomenk, kot so "oblačila" ali "ravnanje").
- Prav tako se izogibajte trpniku in zanikanju (denimo "Je Janko kaj rekel?" in ne "Je bilo kaj rečeno?" ter "Vam je Janko to pokazal?" in ne "Vam Janko tega ni pokazal?").

¹³⁶ Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba

¹³⁷ Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba, glej 5.1.1.4

¹³⁸ Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba, glej 2.4

¹³⁹ Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba, glej 2.4

¹⁴⁰ Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba, glej 2.2

¹⁴¹ Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba, glej 2.4

¹⁴² Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba, glej 3.1.1

- Če je izjava nerazumljiva, naj jo zališani ponovi ali pojasni, ne sme pa se ugibati, kaj je bilo mišljeno, ali ponujati lastne formulacije.
- Ne uporabljajte osebnih zaimkov, temveč osebna imena, prav tako ne pridejo v poštev metafore.
- Če zamenjate temo, to izrecno povejte. Manjša sposobnost abstrakcije in slabša sposobnost razumevanja lahko privedeta do preobremenitve in nesporazumov.
- Značilnost uporabe oženja pomena besed (denimo “hlače”, “jopa”, ne pa “oblačila”) podobno kot pri otrocih lahko pripelje do navideznih protislovij ali hitrih odgovorov kar tako. Taka protislovja lahko razrešite z dodatnimi vprašanji in upočasnitvijo.
- Osebe z duševno motnjo imajo majhen razpon pozornosti in besedni kratkoročni spomin.
- Pozorni morate biti na ustrezne odmore.
- Oblikujte kratka, razumljiva vprašanja brez razvlečenih napotkov in predočanja daljših predhodnih izjav.

Pri osebah z duševnim primanjkljajem je lahko povišana sugestibilnost, saj so to osebe z večjo stopnjo pripravljenosti prilagoditi se zahtevam drugih. Zato se tudi v teh primerih pokaže, da je dober rezultat zaslišanja odvisen od načina zaslišanja. Še bolj kot sicer je pomembno izvesti zaslišanje čim prej po dogodku, saj se s časom povečuje možnost pozabe.

Ne glede na splošne značilnosti oseb z intelektualno oviranostjo moramo biti pozorni, da lahko obstajajo tudi druge individualne posebnosti, ki lahko vplivajo na način izjavljanja. Williams-Beurenov sindrom tako zaradi nesorazmerno dobrega besednega izražanja daje videz večjih zmožnosti osebe, kot dejansko so, hkrati pa lahko te osebe zaradi napačno razumljenega pravnega pouka postanejo panične.

MOTNJE DUŠEVNEGA (PSIHOLOŠKEGA) RAZVOJA (F80–F89)

Specifične razvojne motnje pri govorjenju in jezikovnem izražanju
F80 Specifične razvojne motnje pri govorjenju in jezikovnem izražanju
6A01 Developmental speech or language disorders
Motnje, pri katerih so normalni vzorci pridobivanja jezikovnega izražanja moteni od zgodnjih razvojnih stadijev. Teh motenj ni mogoče neposredno pripisati nevrološkim ali govornim mehanizmom oziroma njihovim defektom, senzoričnim okvaram,

intelektualni manjzmožnosti ali dejavnikom okolja. Specifičnim razvojnim motnjam pri govorjenju in jezikovnem izražanju često sledijo pridruženi problemi, kot so težave pri branju in pisanju, abnormnosti v medosebnih odnosih in čustvene ter vedenjske motnje.

Specifične učne težave

F81 Specifične razvojne motnje pri šolskih veščinah

6A03 Developmental learning disorder

F81 Specifične razvojne motnje pri šolskih veščinah

Motnje, pri katerih so normalni vzorci pridobivanja veščin – znanja moteni od zgodnjih razvojnih stopenj. To ni preprosto posledica pomanjkanja priložnosti za učenje, niti ni zgolj rezultat intelektualne manjzmožnosti, niti posledica kakršnekoli pridobljene možganske poškodbe ali bolezni.

F81.0 Specifična motnja branja

Poglavitna značilnost je specifična in pomembna prizadetost v razvoju bralnih sposobnosti, ki je ni mogoče razložiti zgolj z mentalno starostjo, z ostrino vida ali neustreznim šolanjem. Prizadeti so lahko sposobnost razumevanja pri branju, prepoznavanje prebranih besed, spretnost glasnega branja in učinkovitost pri nalogah, ki to zahtevajo. Težave pri črkovanju so pogosto povezane s specifično motnjo branja in se često vlečejo v adolescenco, celo potem, ko je bil pri branju dosežen rahel napredek. Specifične razvojne motnje pri branju imajo na splošno že v svoji anamnezi motnje v razvoju govora in jezikovnega izražanja. Pridružene čustvene in vedenjske motnje so v šolskem obdobju dokaj pogoste.

»Zaostalost v branju«

Razvojna disleksija

Specifična bralna retardacija

F81.1 Specifična motnja pisanja

Glavna značilnost je specifična in pomembna prizadetost v razvoju veščine pisanja pri odsotnosti anamneze s specifično bralno motnjo, ki je ni pripisati zgolj nizki mentalni starosti, problemom z ostrino vida ali neustreznemu šolanju. Prizadeti sta sposobnost glasnega črkovanja in pravilnega zapisovanja besed. Specifična črkovalna manjzmožnost (brez motnje branja).

F81.2 Specifična motnja računanja

Vključuje specifično prizadetost pri aritmetičnih veščinah računanja, ki ni razložljiva le na osnovi splošne intelektualne manjznožnosti ali neustreznega šolanja. Prizadeto je obvladovanje temeljnih računskih sposobnosti za seštevanje, odštevanje, množenje in deljenje, ne pa kakšne bolj abstraktne matematične spretnosti, ki so vključene v algebro, trigonometrijo, geometrijo ali diferencialni račun.

F81.3 Mešana motnja pri šolskih veščinah

Slabo definirana residualna kategorija, pri kateri so pomembno prizadete aritmetične in bralne ali pisalne sposobnosti, toda pri katerih motnja ni razložljiva samo zaradi splošne intelektualne manjznožnosti ali neustreznega šolanja.

Specifična razvojna motnja motoričnih funkcij

F82 Specifična razvojna motnja motoričnih funkcij

6A04 Developmental motor coordination disorder

Motnja, pri kateri je poglobljena značilnost huda prizadetost v razvoju motorične koordinacije, ki je ni mogoče razložiti samo kot posledico splošne intelektualne manjzmožnosti ali kakšne specifične prirojene ali pridobljene nevrološke motnje. Vendar v večini primerov skrben klinični pregled pokaže izrazite znake nezrelosti živčnega sistema, kot so horeiformni gibi nepodprtih udov ali zrcalne gibe ter druge pridružene motorične značilnosti, prav tako tudi znake okvarjenosti fine in grobe motorične koordinacije.

Motnje avtističnega spektra (MAS)

F84 Pervazivne razvojne motnje

F84.0 Avtizem v otroštvu

F84.1 Atipični avtizem

F84.5 Aspergerjev sindrom

6A02 Autism spectrum disorder

F84.0 Avtizem v otroštvu

Tip pervazivne razvojne motnje, ki jo definira: a) prisotnost abnormnega ali motenega razvoja, ki se pokaže pred tretjim letom in b) značilen tip abnormnega funkcioniranja na vseh treh področjih psihopatologije: vzajemna socialna interakcija, komunikacija in omejeno, stereotipno, ponavljajoče se vedenje. Poleg teh specifičnih diagnostičnih

značilnosti je običajna še vrsta drugih nespecifičnih težav, kot so fobije, motnje spanja in prehranjevanja, togotni izbruhi in proti sebi usmerjena agresija.

F84.0 Avtizem v otroštvu

Tip pervazivne razvojne motnje, ki jo definira: a) prisotnost abnormnega ali motenega razvoja, ki se pokaže pred tretjim letom in b) značilen tip abnormnega funkcioniranja na vseh treh področjih psihopatologije: vzajemna socialna interakcija, komunikacija in omejeno, stereotipno, ponavljajoče se vedenje. Poleg teh specifičnih diagnostičnih značilnosti je običajna še vrsta drugih nespecifičnih težav, kot so fobije, motnje spanja in prehranjevanja, togotni izbruhi in proti sebi usmerjena agresija.

F84.1 Atipični avtizem

Tip pervazivne razvojne motnje, ki se razlikuje od otroškega avtizma glede na starost, v kateri se pojavi, ali glede na to, da ne izpolnjuje vseh treh diagnostičnih kriterijev. Ta podkategorija naj se uporablja, kadar se pojavi abnormen in moten razvoj po tretjem letu starosti, in če primanjkuje dovolj očitnih abnormnosti na enem ali dveh od treh področij psihopatologije, ki se zahteva za diagnozo avtizma (torej vzajemne socialne interakcije, komunikacija in omejeno, stereotipno, ponavljajoče se vedenje) kljub značilnim abnormnostim na drugih področjih. Atipični avtizem nastopa najpogosteje pri globoko intelektualno manjzmožnih osebah in pri osebah s hudo specifično razvojno motnjo razumevanja govornega izražanja.

F84.5 Aspergerjev sindrom

Motnja nedoločene nozološke veljave, za katero so značilne enake kvalitativne abnormnosti vzajemne socialne interakcije, kot so značilne za avtizem, poleg tega pa še omejen, stereotipen, ponavljajoč se izbor interesov in aktivnosti. Od avtizma se razlikuje predvsem po odsotnosti splošnega zaostanka v govornem izražanju ali kognitivnem razvoju. Motnja je često povezana z izrazito nerodnostjo. Te abnormnosti se zelo rade nadaljujejo tudi v adolescenco in odraslost. Psihotične epizode se včasih pojavijo v zgodnji odraslosti.

--

V socialni interakciji in komunikaciji se motnja kaže v odsotnosti ali pomanjkanju razvoja spontane socialne interakcije, govorno-jezikovne komunikacije (ekspresivni in receptivni jezik, eholalija, nenavaden razvoj z vidika tempa, ritma ali melodije govornega jezika) in neverbalne komunikacije (razumevanje in uporaba nejezikovnih prvin jezika), v razvijanju, vzpostavljanju in razumevanju medosebnih odnosov (ne razumevanje vedenja

in govornice telesa, težko predvidijo namen). Kot izraz nesposobnosti komuniciranja z okoljem se pogosto pojavljajo neželeni vedenjski vzorci (stereotipije, agresija).¹⁴³

Nasveti za komunikacijo z osebami z MAS:¹⁴⁴

- Pogovor naj poteka na znanem mestu in ob prisotnosti znane osebe, morda z uporabo video-povezave, da bo oseba bolj sproščena. Pomembno je tudi, da ima oseba z avtizmom na voljo dovolj časa, da se navadi na prostor. Pri vizualni preobčutljivosti je pomembno, da v prostoru ni preveč barv, vzorcev in predmetov.
- Poskrbite, da v ozadju ni hrupa, ki bi lahko motil pogovor ali odvrčal pozornost. Osebe z MAS so pogosto zelo občutljive (hipersenzibilne) na določene senzorne dražljaje. Preveč zunanjih dražljajev jih lahko zmoti, zaradi česar lahko burno odreagirajo (jok, kričanje, tiščanje ušes, nemir,...). Hipersenzibilnost osebe se lahko nanaša samo na področje enega čuta, denimo sluha, ali na več čutov. Tako jih lahko zmotijo določeni glasovi, ki jih večina ljudi sploh ne zazna, zmoti jih lahko tudi običajna glasnost.
- Osebe z MAS so pogosto navezane na določen predmet (npr. vrstica) in ga bodo želele imeti v rokah, se z njim poigravati (tudi med pogovorom). To jim včasih pomaga pri koncentraciji, odstranitev predmeta pa lahko povzroči nepotrebno stisko.
- Zaslišani lahko izvaja ponavljajoče se gibe (npr. ploskanje, tleskanje, pozibavanje, trkanje), ki bi jih morali dopustiti, saj imajo pogosto pomirjujoč učinek. S stopnjevanjem ponavljajočih se gibov oseba z MAS sporoča, da jo vsebina zelo vznemirja ali da je potreben odmor.
- Nekatere osebe z MAS se ne izražajo verbalno in za komunikacijo uporabljajo komunikacijske pripomočke ali pa govorijo samo z določenimi osebami.
- Ni priporočljivo, da razgovor izvaja preveč oseb hkrati.
- Med zaslišanjem govorite umirjeno in jasno. Uporabljajte preprost jezik.

¹⁴³ Povzeto po Kolenc, Kajfež (ur.) (2014), str. 4, v Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba

¹⁴⁴ Povzeto po: Janko Marinko, Pod katerim drevesom si ju videl? (2023) GV Založba in CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

- Osebi povejte, kako dolgo naj bi pogovor trajal in kaj se bo zgodilo po pogovoru.
- Osebe z MAS zelo dobesedno razumejo jezik, zato se izogibajte uporabi metafor, ironije ali sarkazma. Če oseba z avtističnim spektrom ne odgovori na vsebino vprašanja, je to največkrat povezano z njenim dobesednim razumevanjem. Nejasnosti je treba razložiti s postavljanjem dodatnih, krajših vprašanj.
- Pozorni morate biti, da ne pretiravate z mimiko obraza ali tonom glasu, saj si lahko to napačno razlagajo. Tudi kretenj naj bo čim manj. Če jih že uporabljate, pojasnite njihov pomen.
- Na začetku vsakega vprašanja uporabite ime zaslišanega, da bo vedel, da se nanaša nanj, in mu date iztočnico, kaj bo sledilo (navodilo, vprašanje ipd.). Denimo: "Janez, postavil ti bom vprašanje."
- Osebe z avtizmom težje narativno opisujejo dogodke oziroma dogajanja, prav tako težje odgovarjajo na odprta vprašanja. Priporočljiva je uporaba preprostih in usmerjenih vprašanj ali vprašanj, ki ponujajo možnost izbire med eno ali drugo možnostjo.
- Osebe z MAS pogosto potrebujejo več časa za obdelavo informacij, zato jim omogočite dodaten čas za razmišljanje, da odgovorijo na vsako vprašanje. Tišina ne pomeni, da odgovora ni.
- Osebe z MAS imajo lahko boljše ekspresivne kot receptivne jezikovne sposobnosti, zato morda ne bodo vedno razumeli, kaj jim je bilo povedano ali kaj ste vprašali. Oseba z MAS ne bo vedno povedala, da vprašanja ne razume. Če odgovora sploh ni, vprašanje preoblikujte.
- Izogibajte se odprtim vprašanjem, saj bodo zaprta vprašanja verjetneje razumljena. Recimo "Povej mi, kaj si videl včeraj?" bo morda preveč nejasno in zaslišani ne bo mogel natančno oceniti, kaj želite izvedeti. Boljše bi bilo: "Povej mi, kaj si videl, da se je zgodilo v nakupovalnem središču okoli 20. ure?".
- Osebe z MAS pogosto bolje razumejo vizualne informacije kot besede, zato lahko vprašanja podkrepite z vizualnimi pripomočki ali jih prosite, da narišejo ali zapišejo, kaj se je zgodilo.

- V nekaterih situacijah se lahko ljudje z MAS zdiro trmasti ali bojeviti ali pa preveč ubogljivi in kar soglašajo s predlogi zasliševalca ali izjavami, ki so neresnične, ne da bi nujno razumeli posledice soglašanja.
- Nekateri ljudje z MAS imajo eholalijo: lahko ponavljajo besede drugih, ne da bi razumeli njihov pomen.
- Ni nujno, da bo oseba z MAS vzpostavila očesni stik.
- Lahko se zdi, da je govor osebe z MAS monoton ali tog.

VEDENJSKE IN ČUSTVENE MOTNJE, KI SE ZAČNEJO NAVADNO V OTROŠTVU IN ADOLESCENCI (F90–F98)

Motnja aktivnosti in pozornosti (ADHD)
F90 Hiperkinetične motnje F90.0 Motnja aktivnosti in pozornosti
6A05 Attention deficit hyperactivity disorder
<p>Skupina motenj, za katere so značilni zgodnji nastanek (navadno v prvih petih letih življenja), pomanjkanje vztrajnosti pri dejavnostih, ki zahtevajo sodelovanje kognicije, težnja seliti se od ene aktivnosti k drugi, ne da bi katero koli dokončal, skupaj z dezorganizirano, slabo usmerjano in pretirano aktivnostjo. Pridružene so lahko še druge abnormnosti. Hiperkinetični otroci so često nepremišljeni in impulzivni, nagibajo k nezgodam in se često znajdejo v disciplinskih težavah zaradi nepremišljenih kršitev pravil, ne pa iz namernega kljubovanja. Njihovi odnosi z odraslimi so često brez socialnih zavor, manjka jim običajne opreznosti in zadržanosti. Med drugimi otroki niso priljubljeni in lahko postanejo izolirani. Prizadetost kognitivnih funkcij je pogosta, disproporcionalno pogosti pa so tudi specifični zaostanki v motoričnem in govornem razvoju. Sekundarni zapleti vključujejo disocialno vedenje in nizko samozavest.</p> <p>F90.0 Motnja aktivnosti in pozornosti</p> <p>Primanjkljaj pozornosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> • motnja s hiperaktivnostjo • hiperaktivnostna motnja • sindrom s hiperaktivnostjo <p>Motnja pozornosti s hiperaktivnostjo (ADHD) je motnja, za katero so značilni nepozornost, impulzivnost in hiperaktivnost, ki se kažejo od sedmega leta starosti in se</p>

lahko nadaljujejo tudi v odrasli dobi. Ta motnja lahko vpliva na sojenje, saj se oseba težko osredotoči in posluša sodnika.¹⁴⁵

Zaradi tega je zaželeno dajanje enega navodila za drugim, ne spraševanja po preveč zapletenih podrobnostih ali urnikih ter zapisovanja dejanj, ki jih je treba izvesti. Poleg tega so lahko koristni odmori, povzemanje trenutne faze postopka ali uporaba kratkih stavkov. Nazadnje je treba tem osebam omogočiti, da pisno odgovorijo na pisna vprašanja in da zaslišanje poteka v sobi z minimalnim zunanjim hrupom in manj motečimi dejavniki.¹⁴⁶

Pomembno je, da se pozanimamo, ali ima oseba zdravila ter kdaj ta najbolj optimalno delujejo na njeno funkcioniranje, kaj je osebi v pomoč, da se pomiri, osredotoči, koliko časa zmore biti osredotočena, na koliko časa je smiselno delati odmore v okviru razgovora, kakšen naj bo prostor za razgovor.¹⁴⁷

10.5. Oblike nasilja nad osebami z oviranostjo¹⁴⁸

Osebe z oviranostjo so lahko žrtve vseh oblik nasilja v družini in onkraj nje. Zaradi njihove oviranosti in odvisnosti od pomoči drugih obstajajo določeni specifični načini, na katere povzročitelj nasilja nad osebo z oviranostjo izvaja posamezno obliko nasilja.

FIZIČNO NASILJE nad osebo z oviranostjo:

- preprečevanje gibanja;
- ujetništvo;
- zapiranje v hišo;
- grobo ali nasilno ravnanje, ki povzroča poškodbe in bolečine;
- klofutanje;
- porivanje;
- vlečenje;
- brcanje;
- poškodovanje s predmeti;
- namerno izpostavljanje neugodnemu vremenu;
- vezanje;

¹⁴⁵ UK's Equal Bench Book, 392.

¹⁴⁶ UK's Equal Bench Book, 392.

¹⁴⁷ CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

¹⁴⁸ Povzeto po CSD_smernice za ljudi z oviranostmi (neizdano gradivo)

10 PRILOGE

- uničevanje ortopedskih pripomočkov;
- siljenje k opravljanju fizičnega dela;
- odmikanja vozička od ležišča v nedosegljiv del bivalnega prostora;
- omejevanje fizičnega gibanja z odvzemom pripomočkov za gibanje;
- odvzem komunikacijskega pripomočka (nasilje na področju komunikacije).

PSIHIČNO NASILJE nad osebo z oviranostjo:

- zavračanje;
- grožnje;
- obtoževanje;
- vsiljevanje občutkov krivde;
- poniževanje;
- izražanje žaljivih komentarjev, vezanih na oviranost;
- zanikanje oviranosti oziroma posebnih potreb;
- zanikanje, da oseba z oviranostmi nečesa ne zmore;
- omalovaževanje njenega značaja, naznanjanje, da je oseba z oviranostmi v breme ter predstavlja sramoto za družino;
- očitki, da imajo zaradi nje težave (npr. si nekdo ne more najti partnerja ipd.);
- odrekanje informacij;
- odrekanje zasebnosti;
- odrekanje obiskov, socialna izolacija.

ZANEMARJANJE osebe z oviranostjo:

- zavračanje nudenja pomoči pri osnovnih življenjskih opravilih (higiena, oblačenje, hranjenje ipd.);
- odvzemanje ali ne zagotavljanje ortopedskih pripomočkov, zdravil;
- ne zagotavljanje ustreznih, primernih in čistih prostorov in ne zagotavljanje primernih in čistih oblačil;
- ne zagotavljanje potrebnega varstva in nadzora;
- neustrezno dajanje zdravil (npr. pretirano dajanje pomirjeval) ali drugih sredstev, siljenje v različne alternativne pristope (npr. klistir);
- onemogočanje ustreznih terapij, zdravljenj;
- odtujevanje zdravil za lastne potrebe ali za prodajo;
- ne zagotavljanje predpisane prehrane;
- preprečevanje, da bi imela oseba z oviranostmi pomoč pri vsakodnevnem funkcioniranju, preprečevanje da bi se lahko oseba z oviranostmi bolj samostojno znašla znotraj ali onkraj družine;

- ne zagotavljanje delovanja pripomočkov za podporno, nadomestno in dopolnilno komunikacijo (npr. izpraznjena baterija);
- preprečevanje in/ali onemogočanje, da bi se lahko oseba z motnjo komunikacije bolj samostojno znašla z uporabo komunikacijskega pripomočka znotraj družine, šole, drugih institucij in javnih ustanov in prostorov.

Pri osebi z oviranostjo je treba biti še posebej pozoren na zanemarjanje iz vidika zagotavljanja zdravja ter onemogočanje ustreznih oblik pomoči, ki osebi z oviranostmi omogočajo večjo samostojnost.

EKONOMSKO NASILJE nad osebo z oviranostjo:

Ekonomsko nasilje nad osebami z oviranostjo je vsaka zloraba njenih finančnih sredstev ali premoženja, ki se kaže kot:

- osebi z oviranostjo ni omogočeno, da v okviru svojih zmožnosti in sposobnosti razpolagajo s svojimi prihodki;
- onemogočanje razpolaganja s svojim premoženjem, odtujevanje premoženja, dajanje nepremičnin v najem brez vedenja osebe z oviranostjo;
- uporabljanje premoženja oziroma sredstev na način, ki ni v korist osebe z oviranostjo;
- pričakovanja oziroma občutek upravičenosti skrbnikov, ki so člani družine, da jim sredstva in premoženje oseb z oviranostjo pripadajo, ker zanje skrbijo;
- sklepanje pogodb v imenu oseb z oviranostjo, siljenje v podpisovanje pogodb in različne nakupe.

SPOLNO NASILJE nad osebo z oviranostjo:

- siljenje v spolne odnose;
- zahteve po ali pričakovanje spolnega odnosa v zameno za skrb in pomoč;
- posilstvo;
- prisiljevanje osebe na nezaželene dotike;
- dotikanje osebe po intimnih delih;
- poljubljanje;
- izkoriščanje nerazumevanja situacije iz strani osebe z oviranostjo za izvajanje spolnega nasilja;
- pripombe s spolno konotacijo;
- prisiljevanje osebe z oviranostjo k ogledovanju pornografskih vsebin, fotografiranje intimnih delov.

Oseba z oviranostjo kot tudi okolica težje prepoznajo spolno nasilje, saj ga lahko povzročitelj nasilja, ki hkrati skrbi za osebo, prikriva s potrebo po pomoči osebi pri izvajanju osebne nege, ki jo ta potrebuje.

10.6. Priloga 5: Področne organizacije in institucije

Društvo Altra

Društvo Altra je nevladna, neprofitna in humanitarna organizacija, ki izvaja storitve in programe s področja duševnega zdravja v skupnosti že trideset let. Deluje na področju socialnega in zdravstvenega varstva in izvaja programe preventivne narave; dejavnosti stanovanjskih skupin, dnevnihi centrov, svetovalnih in zagovorniških centrov, klubov in drugih oblik za oskrbo in varstvo oseb s težavami v duševnem zdravju. Sodelujejo v partnerskih projektih s področja varovanja pravic in opismenjevanja širše javnosti o duševnih motnjah.

<https://altra.si/>
info@altra.si

Združenje Gluhoslepih Slovenije DLAN

Združenje gluhoslepih Slovenije DLAN je samostojna in neodvisna, strokovna invalidska organizacija s statusom reprezentativnosti za osebe z gluhoslepoto. Deluje po vsej Sloveniji. Ustanovljeno je bilo z namenom ugotavljanja, zagovarjanja in zadovoljevanja posebnih potreb ter zastopanja interesov oseb z gluhoslepoto.

<https://www.gluhoslepi.si/sl/>
info@gluhoslepi.si / zdruzenje.dlan@gmail.com

Društvo za pomoč osebam z motnjami v razvoju "Vesele Nogice"

Društvo "Vesele nogice" je društvo za pomoč otrokom z zaostankom v razvoju na različnih področjih. Ustanovitelji društva so starši otrok s cerebralno paralizo ali drugimi razvojnimi zaostanki. Najpomembnejši cilji društva so zagotoviti otrokom potrebne terapije v bližini kraja bivanja ter možnost strnjenih terapij večkrat letno, zagotoviti otrokom potrebne pripomočke za omogočanje razvoja, pomagati staršem otrok, da sprejmejo otrokovo drugačnost in mu omogočijo čim lepše otroštvo, družinam članov pomagati premagovati socialne stiske ter povezovati se z inštitucijami, društvi in organizacijami, ki delujejo na tem področju.

<https://drustvo-veselenogice.si/>
drustvo.veselenogice@gmail.com

Društvo za kulturo inkluzije

Namen in cilj društva za kulturo inkluzije je humanitarna dejavnost, vzgoja in izobraževanje ter aktivno razvijanje inkluzivne (vključujoče) kulture. Njihov cilj je uveljavljanje pravic otrok, mladostnikov in odraslih oseb s posebnimi potrebami in otrok ter mladostnikov z značilnim razvojem. V okviru tega podpirajo predvsem njihov razvoj in uspešno vključevanje v organizirane izobraževalne oblike ter širšo družbo.

<https://www.drustvozakulturoinkluzije.eu/>
info@drustvozakulturoinkluzije.eu / +386 51 762 999

Društvo YHD - Društvo za teorijo in kulturo hendikepa

YHD – Društvo za teorijo in kulturo hendikepa je nastalo kot uresničitev vizije o neodvisnem življenju hendikepiranih. Zavzemajo se za enake možnosti hendikepiranih in spreminjanje položaja hendikepiranih oseb (sočasno s tem pa tudi ostalih marginalnih skupin, saj je emancipacija lahko le univerzalna), za promocijo kulture hendikepiranih ter ostalih marginalnih skupin. Na vseh področjih družbenega življenja se borijo proti diskriminaciji, predsodkom in stereotipom.

<https://yhd-drustvo.si/>
yhd-drustvo@yhd-drustvo.si / 01 521 22 77

Inštitut Karakter

Inštitut Karakter je izobraževalna in znanstveno-raziskovalna ustanova, ki deluje predvsem na področjih javnega zdravja, psihologije, psihiatrije, psihoterapije in socialnega dela. Z njihovim delom želijo zapolniti pomanjkanje na področju izobraževanja in raziskovanja, promocije pozitivnega duševnega zdravja, preprečevanja duševnih motenj s poudarkom na najbolj perečih in povsem prezrtih.

<https://www.karakter.si/>
info@karakter.si / 041 344 192

PIC - Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja

Poslanstvo PIC - Pravnega centra za varstvo človekovih pravic in okolja je pomagati posameznikom in ranljivim skupinam pri varstvu njihovih temeljnih pravic ter krepiti vpliv nevladnih organizacij na področju varstva okolja in urejanja prostora preko pravne pomoči, zagovorništva in pravnih analiz. Prizadevajo si za učinkovito varstvo pravic, za spodbujanje razvoja pravne misli in iskanja naprednejših, bolj demokratičnih in bolj humanih rešitev, za krepitev civilnega dialoga in položaja nevladnih organizacij, za vključevanje javnosti v procese odločanja ter enostavnejšo in razumljivejšo zakonodajo.

<https://pic.si/>
pic@pic.si / 01 521 18 88 / 051 681 181

Program MIRA - Nacionalni program duševnega zdravja

Program MIRA je Nacionalni program duševnega zdravja, katerega cilj je krepitev duševnega zdravja in preprečevanje duševnih stisk ter celostna obravnava duševnih težav, povezovanje obstoječih in vzpostavljanje novih služb in struktur za vzpostavitev dobrega podpornega okolja na vseh področjih varovanja duševnega zdravja v Sloveniji. Zbrana znanja in veščine služijo in so uporabna na področju javnega zdravja, Program MIRA nima pristojnosti za obravnavo konkretnih primerov.

<https://www.zadusevnozdravje.si/mira@nijz.si> / +386 1 24 41 400

Zavod RISA - Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje

Zavod RISA se organizirano ukvarja z dostopnostjo do informacij v obliki lahkega branja.

<http://www.risa.si/info@risa.si> / 040 337 444

Hiša SZJ - slovenskega znakovnega jezika

Poslanstvo Hiše slovenskega znakovnega jezika, Zavoda sodobne dostopnosti za gluhe, naglušne, osebe s polževim vsadkom, je prepoznavanje posebnih potreb gluhih, naglušnih in oseb s polževim vsadkom, ozaveščanje javnosti o teh osebah ter zastopanje njihovih interesov v javnih razpravah in posvetih tako na državni kot mednarodni ravni.

<https://www.tipk.si/hisa-szj/info@hisaszj.si> / +386 31 318 728 (SMS)

Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije

Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije (ZDGNS) je nevladna, strokovna invalidska organizacija, ki si vse od svoje ustanovitve leta 1931 prizadeva za enakopraven družbeni položaj in pravice oseb z okvaro sluha: gluhih, naglušnih in gluhoslepih ter oseb s polževim vsadkom. S strokovnimi predlogi, opozorili in mnenji sodeluje s pristojnimi vladnimi organi in telesi.

<https://zveza-gns.si/info@zveza-gns.si> / (01) 500 15 00

Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije

Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije (ZDSSS) je invalidska organizacija, ki v Republiki Sloveniji deluje v javnem interesu ter ima status reprezentativnosti za slepe in slabovidne. Ustanovljena je bila za zadovoljevanje skupnih potreb slepih in slabovidnih po izvajanju posebnih socialnih in drugih programov ter njim posebej prilagojenih storitev. Interese slepih in slabovidnih zastopa na državni ravni.

<https://www.zveza-slepih.si/info@zveza-slepih.si> / 01 47 00 211

Zveza sožitje - Zveza društev za pomoč osebam z motnjami v duševnem razvoju Slovenije

Zveza sožitje je samostojna, nestrankarska, nepridobitna in prostovoljna organizacija s socialno-človekoljubnimi cilji in organizacija za napredek skupne in posamične skrbi za osebe z motnjami v duševnem razvoju, njihove starše in člane družin. Zvezo Sožitje sestavljajo društva za pomoč osebam z motnjami v duševnem razvoju, ki delujejo na območju Republike Slovenije.

<https://www.zveza-sozitie.si/>
info@zveza-sozitie.si / 01 43 69 750

10.7. Priloga 6: Dodatno branje

Miklič, N. (2019). Zahtevnost kriminalističnega zbiranja osebnih dokazov o slabotnih osebah. *Kriminalistička teorija i praksa*, 6(11), (1 datoteka PDF (37-55)).
<https://hrcak.srce.hr/file/345451>

PSIHOSOCIALNA podpora žrtvam nasilja v družini in nasilja zaradi spola : priročnik. [avtorice prispevkov Mateja Štirn ... et al.] ; Mateja Štirn in Maja Minič, urednici. Ljubljana: ISA institut, 2017 <http://www.firstaction.eu/wp-content/uploads/2017/04/Psihosocialna-podpora.pdf>

Gerenčer, S. (2011). Osebe z gluhoslepoto in načini sporazumevanja. Ljubljana: Društvo gluhoslepih Slovenije DLAN.

Gerenčer, S. (2017). Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Nordic Welfare Centre (b.d.). *Nordic definition of deafblindness*. Pridobljeno 5. 5. 2024 s <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2018/03/nordic-definition-of-deafblindness.pdf>

Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI) Uradni list RS, št. 94/10, 50/14 in 32/17

Program OMRA - OMRA je akronim za program z naslovom Z večjo pismenostjo o duševnem zdravju do obvladovanja motenj razpoloženja. Poglavitni cilj inovativnega programa OMRA je seznaniti prebivalstvo, kaj je duševno zdravje in kako se soočiti ter obvladovati motnje razpoloženja. Program je v splošnem namenjen vsem, še posebej pa ranljivejšim skupinam, kot so na primer otroci, mladostniki, starejši, osebe s težavami v duševnem zdravju in njihovi svojci, Romi, osipniki, prebivalci raznolikih podeželskih okolij, ki so morda še slabše obveščeni in motivirani za ukrepanje v primeru duševnih stisk.
<https://www.omra.si/>

Validity Foundation, [Fair Trial Denied: Defendants with Disabilities Face Inaccessible Justice in the EU](#), 2024

International Commission of Jurists, [Model Disability Benchbook on the Rights of Persons with Disabilities in Criminal Proceedings](#), 2024